

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Ústav historických věd

Secese a moderna v sepulkrálním
umění Liberecka na počátku 20. století

Diplomová práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. David Pavlata**
Osobní číslo: **H12502**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Péče o kulturní dědictví**
Název tématu: **Secese a moderna v sepulkrálním umění Liberecka na počátku 20. století**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce bude věnována zmapování umělecko-historicky hodnotných sepulkrálních památek v období od posledního desetiletí 19. století až do 1. světové války (s možným přesahem do poloviny 20. let) na Liberecku. Zpracovatel zaměří svoji pozornost na náhrobnkový fond městských hřbitovů v Jablonci nad Nisou a v Liberci, kde se soustředí zejména na produkci šluknovské kamenické firmy Wilhelm Spölggen. Zkoumané artefakty zhodnotí po historicko-umělecké stránce a v širších kulturních a regionálních souvislostech.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Emil Edgar, Hřbitov. Žižkov 1918. - Emanuel Poche a kol., Umělecké památky Čech I.-IV. Praha 1977-1982. - Josef V. Scheybal - Jana Scheybalová, Krajem skla a bižuterie. Železný Brod 1998. - Petr Wittlich, Sochařství české secese. Praha 2000. - Philippe Aries, Dějiny smrti I.-II. Praha, 2000. - Taťána Petrasová - Helena Lorenzová (eds.), Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha 2001. - Roman Karpaš a kol., Stalo se na severu Čech 1900/2000. Liberec 2001. - Roman Prahl a kol., Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830. Praha 2004 (zde přehled další literatury). - Anna Knechtel (Hrsg.), Zeugen der Geschichte: Gräber und Friedhöfe der ehemaligen deutschen Bevölkerung in der Tschechischen Republik und Möglichkeiten ihrer Bewahrung. München: Adalbert Stifter Verein 2006. - Lukáš Fasora a kol. (ed.), Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914. Brno 2007. - Jana Bělová, Funerální litina ve střední Evropě. Praha 2011

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Pavel Panoch, Ph.D.

Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce:

30. srpna 2012

Termín odevzdání diplomové práce:

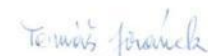
31. března 2014

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 20. ledna 2014

Prohlášení

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Držkově dne 24. června 2014

Bc. David Pavlata

ANOTACE

Práce se zabývá secesními a moderními prvky v sepulkrálním umění na přelomu 19. a 20. století. Jedná se o zdokumentování a rozbor dochovaného fondu náhrobků na hřbitovech v Libereckém kraji, jejich analýza a zasazení do kontextu sekularizace společnosti a proměny pohřebního ritu. Na jednotlivých hrobkách je pozornost zaměřena na prvky individuální výzdoby v kontrastu sjednocené firemní produkce. Současně se práce věnuje i samotným hřbitovům a vlivu tohoto specifického prostoru na dobovou pietu.

KLÍČOVÁ SLOVA

sepulkrální památky – náhrobek – architektura – sochařství – secese – geometrická moderna – Liberecký kraj – hřbitov – kremace – 1895-1930

TITLE

Art Nouveau and Modern Style in Sepulchral Monuments of Liberec Region in the Early 20. Century.

ANNOTATION

This thesis is concerned with the Art Nouveau and modern elements in the sepulchral art at the turn of 19th and 20th century. It documents and analyses the existing register of tombstones of the graveyards in the Liberec region and also looks into the secularisation of the society and transformation of the burial rituals. The attention is paid to the elements of individual decorations in contrast to the unified corporate production. The thesis also deals with the graveyards as such and also their influence on the religiousness of the time.

KEY WORDS

sepulchral monuments – gravestone – architecture - sculpture – Art Nouveau – Modern Style - the Liberec region – graveyard – cremation – 1895-1930

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval vedoucímu práce Mgr. Pavlu Panochovi, Ph.D. za veškerou odbornou pomoc, rady a připomínky. Za pomoc během terénního výzkumu si velké poděkování zaslouží Bc. Jana Kyselová a Martin Mrkvička, bez jejichž asistence by tato práce vznikala výrazně delší dobu. Tomáš Havrlant, Bc. Jan Makovička a Bc. Milan Svěrák mají mé poděkování za četné inspirativní polemiky a přínosné diskuze.

Děkuji zároveň své rodině a drahé přítelkyni za podporu, inspiraci a velikou trpělivost během samotného psaní a především dokončování této práce.

Rokytnice nad Jizerou, hrobka rodiny Umann a Stumpe.

Obsah

Úvod	1
1. Sekularizace společnosti a změna pohřebního ritu na konci 19. a začátku 20. století	5
1. 1. Návrat k popelu	8
1. 2. Urnové háje a kolumbária.....	15
2. Historický a umělecký prostor Liberecka	20
2. 1. Hřbitovy na přelomu 19. a 20. století	24
2. 1. 1. Hřbitovní fond v okrese Liberec	27
2. 1. 2. Hřbitovy v okolí Jablonce nad Nisou	30
2. 1. 3. Skladba hřbitovů na Českolipsku	32
2. 1. 4. Koštofrank a další hřbitovy na Semilsku.....	33
3. Secese a moderna v sepulkrálních památkách	36
3. 1. Mechanizace a strojová výroba náhrobků	45
3. 2. Typologie náhrobku na přelomu 19. a 20. století	53
3. 2. 1. Sochařská výzdoba	58
3. 2. 2. Dekorativní detaily	62
3. 2. 3. Židovský náhrobek na Liberecku	65
4. Ochrana náhrobků	68
5. Závěr.....	71
Resumé	73
Seznam pramenů a literatury	74
Přílohy	85
I. Katalog náhrobků z přelomu 19. a 20. století na Liberecku.....	85
I. /1. Bílý Kostel nad Nisou	86
I. /2. Bílý Potok.....	87
I. /3. Bozkov.....	88

I. /4. Držkov	89
I. /5. Frýdlant.....	90
I. /6. Frydštejn	93
I. /7. Hejnice.....	94
I. /8. Hodkovice nad Mohelkou	97
I. /9. Hrádek nad Nisou	99
I. /10. Pěččín - Hut'	103
I. /11. Chrastava	104
I. /12. Jablonec nad Nisou.....	106
I. /13. Jablonec nad Nisou - Kokonín.....	123
I. /14. Jablonec nad Nisou – Rýnovice.....	124
I. /15. Jablonec nad Jizerou.....	127
I. /16. Jablonné v Podještědí	129
I. /17. Janov nad Nisou	130
I. /18. Jesenný	133
I. /19. Jilemnice.....	134
I. /20. Josefův Důl.....	138
I. /21. Kamenický Šenov.....	139
I. /22. Liberec – Horní Růžodol	142
I. /23. Liberec – Ruprechtice.....	144
I. /24. Liberec – Vratislavice.....	145
I. /25. Liberec – Židovský hřbitov	147
I. /26. Lomnice nad Popelkou	152
I. /27. Lučany nad Nisou.....	154
I. /28. Nová Ves nad Nisou.....	155
I. /29. Nový Bor – městský hřbitov.....	156
I. /30. Nový Bor – lesní hřbitov	158

I. /31. Raspenava.....	160
I. /32. Rokytnice nad Jizerou	161
I. /33. Rovensko pod Troskami.....	163
I. /34. Semily.....	166
I. /35. Smržovka.....	168
I. /36. Tanvald - Šumburk.....	171
I. /37. Tanvald.....	175
I. /38. Turnov	176
I. /39. Velké Hamry	180
I. /40. Vysoké nad Jizerou.....	181
I. /41. Zákupy.....	183
I. /42. Zásada.....	184
I. /43. Zlatá Olešnice	185
I. /44. Seznam signovaných autorů	187
I. /45. Základní typologie strojově vyráběných náhrobků	189
II. Archivní materiály	192
Seznam příloh	192
III. Obrazová příloha	199
Seznam příloh	199

Úvod

Stav a typologie sepulkrálních památek v oblasti Liberecka byly již nastíněny v bakalářské práci *Sepulkrální památky na Jablonecku v letech 1780-1938*.¹ Prvním terénním výzkumem se podařilo postihnout současný stav a složení náhrobků v oblasti, kde převažují dvě tendence. Velké německé neoklasicistní a historizující hrobky z poloviny 19. století jsou v současné podobě spíše nepravidelným odrazem minulosti, který se nedochoval v ucelenější a neměnné podobě (většina zdejších městských hřbitovů není starší než konec 19. století). O to více viditelný je odraz hospodářského a uměleckého rozmachu oblasti z přelomu 19. a 20. století v přehlídce honosných secesních a geometrických náhrobků. V důsledku poválečného odsunu obyvatelstva jsou tyto rodinné hrobky ve velmi špatném stavu a jejich ústup novějším hrobkám je pro ucelenou skladbu devastující. Diplomová práce se podrobněji věnuje náhrobkům ze začátku 20. století (časové vymezení od posledního desetiletí 19. století do poloviny dvacátých let 20. století) s převahou moderních prvků v materiálu, tvaru a výzdobě a pokouší se postihnout základní rysy samotného náhrobku v tomto období.

Úvodní kapitoly se zabývají tematikou sekularizace společnosti a vlivem změny mentality na pohřební ritus a samotné sepulkrální památky. Jejich předpokládaná diferenciaci v kontextu vzniku krematoria v Liberci či zakládání spolků podporující pohřeb žehem. V těchto kapitolách jsou v práci použity, vedle odborných publikací a studií současných českých autorů (např. Milena Lenderová, Olga Nešporová, Markéta Svobodová), tematické články z dobových periodik: *Časopis katolického duchovenstva*, *Moravská Orlice*, *Styl*, *Světobzor*, *Vlast'*, *Volné směry*, *Zlatá Praha* a dále brožurka *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*² od Františka X. Mencla a členů českého spolku *Krematorium*. K přiblížení vnímání proměn pohřbívání a tématu kolumbaria na začátku 20. století následně poslouží především práce Emila Edgara z první čtvrtiny minulého století: *Hřbitov*³ a *Kolumbaria a popelnicové háje*⁴. Pro obecné téma smrti a její odraz na sepulkrální architekturu se staly základní oporou *Dějiny smrti*⁵ od Philippea Arièse a kniha Hany Navrátilové *Narození a smrt v české lidové kultuře*⁶.

---

¹ PAVLATA, David. *Sepulkrální památky na Jablonecku v letech 1780 – 1938*. Univerzita Pardubice, 2012 (bakalářská práce). Online <<http://hdl.handle.net/10195/46350>>.

² MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm, 1922.

³ EDGAR, Emil. *Hřbitov*. Žižkov: E. Edgar, 1918, 28 s.

⁴ EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelnicové háje*. Praha: Borský a Šulc, 1923, 88 s.

⁵ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti: Doba ležících*. Vydání 1. Praha: Argo, 2000. 358 s. ISBN 80-7203-286-0.

⁶ NAVRÁTILOVÁ, Hana. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vydání 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3.

Druhá předpokládaná tendence, která ovlivnila vzhled a formování sepulkrálních památek na přelomu 19. a 20. století, byla strojová výroba náhrobků. Základním formám takto tvarovaných náhrobků je věnovaná samostatná podkapitola a zároveň schematický souhrn, který se pokouší zaznamenat jejich hlavní rysy. Nástup firemního průmyslu do sepulkrálních památek znamenal totiž nejen usnadnění poptávky a zlevnění zboží, zároveň i typologickou jednotnost a silné prvky odosobnění v kontrastu s individuálními projevy. Hlavním jádrem práce je tedy celá třetí kapitola, obsahující podrobnou syntézu prvků a motivů používaných v secesní a moderní náhrobní tematice. Opírá se o výsledky zaznamenaných náhrobků, které jsou zahrnuty do přiloženého katalogu v druhé polovině práce. Především jde o vysledování využití a zasazení tradičních náhrobních ozdobných prvků a dominant – kříže, sochy plačky, anděla, Ježíše Krista, do moderního a geometricky řešeného tvaru náhrobku a používání nových technických postupů, kupříkladu galvanoplastiky.

Stěžejní kniha, pro práci s tématem sepulkrálních památek a komparaci výsledných projevů se stavem v první polovině 19. století, je především *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*⁷ Romana Prahla a kolektivu. Publikace představuje prvotní a velice důležitý impulz a seznámení se sepulkrální architekturou, jak na ní nahlížet a zasadit ji do kontextu doby, zároveň také charakterizování role náhrobku ve hřbitovním prostoru. Konferenční sborníky, rozšiřující teoretický základ k problematice a bez nichž by se tvorba této práce také neobešla, jsou následně *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*⁸ od kolektivu autorů a čtyřdílné *Epigraphica & sepulcralia*⁹. Nezbytnou pomůckou pro interpretaci ikonografie výzdoby jednotlivých náhrobků se stal *Slovník biblické ikonografie*¹⁰ od Jana Royta.

Cíle práce jsou směřovány především na zdokumentování jednotlivých náhrobků, primárně na městských hřbitovech v Jablonci nad Nisou a Liberci, s přesahem na hřbitovy v okolních městech a obcích. V těchto lokalitách bylo hlavním zaměřením terénního výzkumu vyhledat sepulkrální památky od Šluknovské firmy Wilhelm Spölgen, která, alespoň jak z předchozího bádání vyplynulo, ve sledovaném období určené oblasti vytvořila převážnou část větších a dominantních náhrobků. Při rozšíření zkoumaného množství památek však došlo k odhalení řady dalších velkých dodavatelů a stavebních firem, které na počátku 20.

⁷ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. Vydání 1. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1188-9.

⁸ LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána. *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Vydání 1. Praha: KLP, 2001. 425 s. ISBN 80-85917-79-3.

⁹ ROHÁČEK, Jiří - Dalibor PRIX. *Epigraphica & sepulcralia I. : sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR v letech 2000 až 2004*. Vydání 1. Praha: Artefactum, 2005. 287 s. ISBN 80-86890-03-1.

¹⁰ ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006. 342 s. ISBN 80-246-0963-0.

století v oblasti působily.¹¹ Tímto zjištěním bylo umožněno zkoumanou oblast rozdělit na dvě odlišné lokality a porovnat tak rozdíly a základní charakteristiku sepulkrálních památek v českém prostoru oblasti Semilska a na původně německém Liberecku.

Samotný terénní výzkum probíhal v rámci celého Libereckého kraje, jmenovitě na hřbitovech v Albrechticích v Jizerských horách, Bedřichově, Bílém Kostele nad Nisou, Bílém Potoce, Bozkově, České Lípě, Českém Dubu, Dalešicích, Desné, Držkově, Frýdlantu, Frydštejně, Harrachově, Hejnicích, Hodkovicích nad Mohelkou, Hrádku nad Nisou, Huti - Pěčíně, Chrastavě, Jablonci nad Nisou, Jablonci nad Jizerou, Janově nad Nisou, Jesenném, Jilemnicích, Josefově Dole, Kryštofově Údolí, Liberci, Lomnici nad Popelkou, Lučanech nad Nisou, Malé Skále, Mimoní, Nové Vsi nad Nisou, Novém Městě pod Smrkem, Novém Boru, Plavech, Raspenavě, Rokytnici nad Jizerou, Rovensku pod Troskami, Rychnově u Jablonce nad Nisou, Semilech, Smržovce, Šumberku, Tanvaldu, Turnově, Velkých Hamrech, Vysokém nad Jizerou, Zákupcích, Zásadě a Zlaté Olešnici. Doplnující terénní výzkum byl pro srovnání uskutečněn v Jihlavě, Praze na Olšanských hřbitovech, Rumburku a v Šluknově. Celkový výzkum probíhal v rozmezí let 2010-2014, z něhož pochází i fotografická dokumentace. U některých náhrobků v tomto časovém rozmezí došlo k výrazným změnám v jejich stavu, jak je vidět například u hrobky Adolfa Pfeiffera a Karla Krále na hřbitově v Jablonci nad Nisou či na renovaci náhrobku Josefa Scheiblera, kterou navrhl Josef Zásche a nachází se také na tomto hřbitově. Proto byla na jaře roku 2014 snaha v rámci možností pořídit aktuální podobu náhrobků, primárně na městských hřbitovech v Jablonci nad Nisou a Turnově a závěrečná kapitola této práce se zabývá možnostmi společnosti podílet se na ochraně ohroženého fondu hřbitovních památek.

Takto získaný soubor náhrobků byl podroben srovnávací analýze, která se pokouší postihnout výrazné a pravidelně se objevující rysy výzdoby a typologie a komparovat běžný typ rodinného náhrobku s individuálně prezentovanými stavbami. Sepulkrální tvorba na přelomu 19. a 20. století byla výše zmíněnými dobovými autory předkládána jako důkaz krize náhrobku. Hlavním cílem této diplomové práce je postihnout rozdíl mezi typologicky běžnou produkcí a působivými reprezentativními náhrobky, které naopak splňují kritéria na označení secese a moderny za návaznost v kvalitativním provedení sepulkrální tvorby. Jistá krize se dá pozorovat od počátku dvacátých let 20. století pod vlivem součinnosti několika faktorů: strojová výroba získává dominantní pozici na zprostředkování náhrobku, změna pohřebního ritu v sekularizované společnosti změnila od základu charakter tvorby, kolektivní paměť

---

¹¹ Viz Přílohy I. /44.

společnosti se ve větší míře přelívá do role pomníků padlých po světové válce a na sebezprezentaci skrze sepulkrální tvorbu přestal být brán větší důraz.

Opomenout by se zde neměla ani otázka, kdy se dá v rámci náhrobku hovořit o architektuře, kdy naopak o soše-památníku. Pokud se přihlédne ke koncepci italského teoretika moderní architektury Bruna Zeviho, stavby typu obelisk, fontána nebo právě pomník lze považovat za umělecká díla, ale není to architektura, neboť nemá vnitřní prostor.¹² Z toho pohledu by se již velké rodinné hrobky, příkladem může být již zmíněný náhrobek Adolfa Pfeiffera s centrálním vnitřním prostorem, daly považovat za architekturu. Architekt Adolf Loos naopak při hledání hranice mezi stavbou a architekturou napsal: „*Jenom malá část architektury spadá do umění, totiž náhrobek a monument. Vše ostatní, co slouží nějakému účelu, by mělo být z oblasti umění vyloučeno.*“¹³ Bude-li se jednat o drobné stély, hrobky spíše pomníkového charakteru a podobně, důraz bude brán spíše na sochařskou typologii. Kaplové hrobky a velké prostorové stavby za architekturu, leč v malém měřítku, rozhodně považovat lze. Ze srovnávacích důvodů jsou tak dominantní kaplové hrobky s působivou prostorovou kompozicí, které ve většině případů na Liberecku pocházejí z konce 19. století, i když nejsou samotným tématem práce, zařazeny do části výzkumu a využity především v představení jednotlivých hřbitovních prostorů a jejich pietní charakteristice.

---

¹² ZEVI, Bruno. *Jak se dívat na architekturu*. Praha: Československý spisovatel, 1966. S. 21.

¹³ „*Nur ein ganz kleiner teil der architektur gehört der kunst an: das grabmal und das denkmal. Alles andere, was einem zweck dient, ist aus dem reiche der kunst auszuschließen.*“ In LOOS, Adolf. *Trotzdem 1900-1930*. Innsbruck: Brenner-Verlag, 1931. S. 253.

1. Sekularizace společnosti a změna pohřebního ritu na konci 19. a začátku 20. století

Pohled na smrt a pohřbívání nebyl v průřezu lidských dějin vždy stejný a funerální ritus se pozvolna měnil, o to více v souladu s náboženským smýšlením. Základní princip je však totožný, hrob měl vymezit místo, v němž spočíval nebožtík. Zemřelý ve starověku byl chápán jako poskvrněný smrtí, nečistý a do prostředí živých nepatřil. V rámci toho se hroby nacházely za městem, podél cest nebo v soukromých rodinných lokalitách.¹⁴ Víra ve vzkříšení těla a uctívání mučedníků ve středověké křesťanské Evropě tento odpor k zemřelým naopak obrátila. Jak píše Philippe Ariès v *Dějínách smrti*: „*Tím, že duchovní autoři a církevní právo nařizovali pochovávat zesnulé v blízkosti svatostánků, jež hojně navštěvovali živí, a rozešli se tak se starověkou tradicí, stvrдили blahodárnou povahu sousedství, jež starověké národy považovali za neblahé. Posvátné pocity, které vzbuzovali mrtví, se zcela změnily.*“¹⁵ Posvěcené hřbitovy, společně s blízkostí křesťanské symboliky - kříže, kostela, věčně hořícího světla, poskytovaly zemřelým ochranu a spásu po smrti.¹⁶ Postupně však dochází k upouštění zvyklosti pohřbívání přímo v prostorách kostela, avšak s různými změnami k němu dochází až s příchodem osvíceneckých myšlenek.¹⁷ V Českých zemích tyto myšlenky vrcholí dekrety císaře Josefa II. z roku 1783 o zákazu pohřbívání v prostorách a následný zákaz pohřbívání v okolí kostela z roku 1787, který, primárně z hygienických důvodů, hřbitovy přemísťuje mimo oblast center měst.¹⁸ Pohřbívání na konci 19. století prodělalo další výrazné změny, související s celkovým vývojem celé společnosti. Projevilo se na tom otřesení věrohodnosti křesťanské eschatologie formulované zejména Friedrichem Nietzschem a Sigmundem Freudem. Hřbitovy bývaly vybaveny náhrobky reprezentujícími rodinu a pod vlivem romantismu byly parkově upraveny tak, aby umožňovaly časté návštěvy, melancholické vzpomínání a společenská setkávání.¹⁹ Z dobových článků se lze dočíst o ideální představě křesťanského hřbitova: „[...] stromy kolem nich se sázejí, a místo celé když podobá se zahradě, místu, z něhož ne smrt jen a hniloba, ovšem život vychází a vstříc vane. „*Věřím v těla vzkříšení*“ - hlásati má každý krok na hřbitově, vše, co tam se nalézá. A proto

¹⁴ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti I.* S. 49.

¹⁵ Tamtéž, s. 66.

¹⁶ NAVRÁTILOVÁ, Hana. *Narození a smrt v české lidové kultuře.* S. 268.

¹⁷ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti I.* S. 66-68.

¹⁸ PETRASOVÁ, Taťána. Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hrobky a hřbitovy. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století.* S. 66.

¹⁹ Na hřbitovy se chodí jako na návštěvu k příbuzným. In ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti II.* S. 275.

velmi důležité jsou jak hřbitovy, tak pomníky a hrobní nápisy ve správě duchovní.“²⁰ Ritus pohřbu postupně ztrácel společenský rozměr a stával se stále více záležitostí menšího okruhu rodiny a nejbližších známých zesnulého, s výjimkou úmrtí významných osobností, kde funerální ritus prostupuje hlouběji do společnosti.²¹ S tím souviselo i přání některých, aby byli pohřbeni na místo, k němuž měli citový vztah. Pohřební ritus se postupně vymaňoval z církevního dozoru, což se projevilo i v tom, že na přelomu 18. a 19. století bylo v monarchii povoleno zakládání soukromých pohřebišť a správa hřbitovů přecházela pod příslušné obce.²² Zákonem z 30. dubna 1870 bylo obcím povoleno z hygienických důvodů přímo zakládat nové komunální hřbitovy. Tato situace postupně vedla ke stupňování kritiky od farních obcí proti snaze podřídit hřbitovy přímé politické moci: „*Hřbitov obecní zajisté pozbývá neb ani nenabývá charakteru posvátného již proto, že není majetkem církevním a že si na něm obecní orgánové osobují práva [...] staví se tu pomníky všeho významu náboženského a vážného prázdné anebo až pomníky pohoršivé.*“²³

Hřbitov se v tomto dynamickém prostoru dá považovat za silně konfliktní téma, přesněji otázka pohřbu nekatolických osob, či přímo osob bez vyznání na místo spravované římskokatolickým farářem.²⁴ Před vydáním Tolerančního patentu v říjnu 1781 žádné otevřené nekatolické pohřby nebyly možné. To se však po roce 1781 mění a pochováváním jinověrců do posvěcené půdy není z katolického hlediska řádně prováděn pohřební ritus.²⁵ Často diskutovanou problematikou se stávaly náhrobní nápisy a jejich stále více individuální forma: „*[Nápisy] mají býti správnny, i slohem i formou, rozumí se samo sebou. Bohužel však, že toho zvláště na venkově velice postrádáme. To visí hlavně jednak na neumělosti a nedovednosti našeho lidu, kterýž začasť všelijaké, byt' nechutné, choutky mívá.*“²⁶ A v rozmezí dvaceti let téměř podobná výtka: „*Uváděti některé básně na ukázkou, netřeba; najdete je na každém at' vesnickém at' městském hřbitově, což bývá předmětem posměchu. Tím upadá svaté pole*

²⁰ HAKL, František Bohuslav. O hřbitovech, pomnicích a hrobních nápisech,... In *Časopis katolického duchovenstva*, R. 1875/1, str. 16-24, Online [cit. 6. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=6915>> (2013)

²¹ UNGER, Josef. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. In MALINA, Jaroslav (ed.) a kol. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, č. 25, s. 67.

²² Tamtéž, s. 67.

²³ SKOČDOPOLE, Dr. Antonín. Mohou-li politické obce po libosti zakládati hřbitovy kommunální a po libosti stanoviti taxy za hroby na nich? In *Časopis katolického duchovenstva*, R. 1894/5, str. 309-313, Online [cit. 5. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=15005>> .

²⁴ FASORA, Lukáš. Sociální souvislosti procesu sekularizace v malých komunitách v letech 1890-1913. In *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, Fasorová, Hanuš, Malíř (eds.). S. 37-38.

²⁵ Více viz: NEŠPOR, Zdeněk R. Demonstrace konfesionality prostřednictvím pohřebních rituálů v Českých zemích po vydání Tolerančního patentu. In HOLÝ, Martin – MIKULEC, Jiří (edd). *Církev a smrt: institucionalizace smrti v raném novověku*. Praha: Historický ústav, 2007. S. 264-293. ISBN 978-80-7286-106-4.

²⁶ HAKL, František Bohuslav. O hřbitovech, pomnicích a hrobních nápisech,... In *Časopis katolického duchovenstva*, R. 1875/1, str. 16-24, Online [cit. 6. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=6915>> (2014)

v pohanu a nebudí posvátnost' a důstojnost' náležitou.“²⁷ V církevní rovině byly ideální formou citáty z Bible, případně nápisy již ve společnosti konce 19. století zakotvené, například ze souboru *Hrobní kvítí* od Bohuslava Františka Hakla.²⁸ Pro dnešní výzkum tak náhrobní nápisy můžeme pojímat více způsoby. Jednak jako hledání specifického a osobního projevu v individuální rovině zesnulých, zároveň i pro výzkum religiozity v určených oblastech a společenských vrstvách.²⁹ V zákonu o vzájemných poměrech náboženských vyznání z roku 1925 byl nakonec vložen § 10 o respektování pohřebního ritu, který formu projevu přímo ošetřuje pod případným postihem přísné pokuty: „*Obřady, projevy, náhrobky a pomníky nesmějí obsahovati urážky náboženské obce (společnosti), již hřbitov patří.*“³⁰

Honosná výzdoba náhrobku byla jednou z připomínek společenského postavení zesnulého. Na hřbitovech se v průběhu 19. století objevovalo více individuálních pomníků a křížů, jejichž účelem bylo především pod křesťanskou symbolikou reprezentovat rodinu a uchovat památku zemřelého. Víra ve věčný život se postupně nahrazuje snahou o co nejdelší posmrtný život v myslích pozůstalých. Ve 20. století proces započatý v předchozím století pokračuje. Křesťanská symbolika – kříže na hřbitovech – se zmenšují a mizí. Smysl pomníků jako památníků na zemřelého je stále zřetelnější, ale zároveň se objevuje další tendence, kterou je absence pohřbu a pomníků vůbec. Jedná se o odraz změn souvisejících s pojetím života a smrti, které nakonec vyústily v tabuizování smrti v moderní společnosti.³¹

Počátek 20. století přinesl pro pohřební ritus především kremaci. Období druhé poloviny 20. století je již plně ve znamení birituality, především ve velkých městech, přičemž žeh po oficiálním akceptování církve na Druhém vatikánském koncilu po roce 1962 přestal být výrazem ateismu: „*Církev vřele doporučuje, aby se zachoval zbožný zvyk pohřbívát těla zemřelých. Nezakazuje však jejich spálení, leč by ono bylo zvoleno z důvodů, které jsou v rozporu s křesťanským učením*“.³² Nejdříve však bez církevního obřadu přímo v křesťanské místnosti, posléze od roku 1964 i s účastí katolických duchovních přímo v krematoriu

²⁷ A.D. Kronika 40. Náhrobní nápisy. In *Časopis katolického duchovenstva*, R. 1892/7, str. 432-433, Online [cit. 3. 4. 2014.]. Dostupné z URL <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=4751>>.

²⁸ Tamtéž, str. 433.

²⁹ Např. WOLF, Jiří. Nápisy jako pramen k dějinám zbožnosti v německy mluvících oblastech Čech v 18. a 19. století na příkladu Teplicka. In *Český lid*. R. 97/2012, č. 2. S. 145-161.

³⁰ 96/1925 Sb. Zákon ze dne 23. dubna 1925 Sb, o vzájemných poměrech náboženských vyznání. Online [cit. 5. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/96-25.htm>>.

³¹ UNGER, Josef. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. In MALINA, Jaroslav (ed.) a kol. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie*, č. 25, s. 67.

³² POLÁŠEK, František (překlad). *Kodex kanonického práva 1983*. Stat' III. Kánon 1176. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://web.katolik.cz/feeling/library/Kodex.pdf>>.

(přičemž civilní charakter kremace byl již minulostí, duchovní církve československé a československé evangelické se kremací aktivně účastnili).³³

Smrt a pohřební ritus jsou tak za poslední století téměř vytěsněny ze společnosti. V roce 1955 britský sociolog Geoffrey Gorer upozornil na upozadřování smrti v moderní společnosti v přirovnání s postojem k sexu v předcházejícím století.³⁴ Philippe Ariès, který hovoří o „*ochočené smrti*“ a „*smrti převrácené*“, pracuje v rámci odsouvání umírajících do nemocnic přímo s formulací „*Kam se schovala smrt*“.³⁵ Ariès následně doplňuje například německý sociolog Norbert Elias: „*Dosud nikdy nebyly lidské mrtvoly expandovány z úmrtního lože do hrobu tak hygienicky, bez zápachu a s takovou technickou dokonalostí.*“³⁶ Jak uvádí i socioložka Jiřina Šiklová: „*Považujeme to za nesprávné, podobně jako před stoletími se považovalo za nesprávné vyjadřovat se o lásce jiné, než romantické. Sex byl tabu. V současnosti se o něm mluvit smí, ale tabu se stává ze smrti*“.³⁷ Podobně i Olga Nešporová: „*Jak se zdá, lidé se spíše chovají a smýšlí tak, jako by se jich smrt osobně netýkala*“.³⁸ Sekularizovaná společnost, žijící tady a teď, má k akceptaci smrti větší nechuť, je jí nepříjemná. Přičemž odklon od křesťanského náboženství společně s individuálnějšími vnímáním víry a sekularizační tendence s náboženskou represí za komunismu, vedly k silnému popření posmrtného života. Zároveň s empirickou neuchopitelností posmrtného bytí, víra v jeho existenci je v dnešní společnosti na značném ústupu.³⁹

1. 1. Návrat k popelu

Moderní kremace nese zásadní význam pro proměny víry v posmrtný život a pro rituály, které se staly vyjádřením těchto proměn. Návrat ke staletí opomíjenému zvyku spalování nebožtíků se koncem 19. století postupně šíří z Itálie do protestantského Německa,

³³ HANUŠ, Jiří – BALÍK, Stanislav. *Letnice dvacátého století: Druhý vatikánský koncil a české země*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. ISBN 978-80-7325-268-7. S. 92-93.

³⁴ GORER, Geoffrey. The Pornography of Death. In: *Encounter*, R.5/1955, č. 4. S 49-52.

³⁵ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti II*. S. 317-365.

³⁶ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998. ISBN 80-85844-39-7. S. 23.

³⁷ ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich, 2013. ISBN 978-80-7017-197-4. S. 44.

³⁸ NEŠPOROVÁ, Olga. Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. In *Lidé města/Urban people*. R 11/2009, č. 3. S. 463. Současně i období vystavování smutku a truchlení na veřejnosti platí většíou pouze v den pohřbu. In NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. 351 s. ISBN 978-80-7325-320-2. S. 250.

³⁹ Tamtéž, s. 489. Současně i čistě sekulární pohřební obřad v České republice část společnosti přestala vnímat jako nutnost vůči zemřelému a společnosti, v důsledku čehož narůstá počet případů, ve kterých se pohřební obřad nekoná žádný. Viz studie: NEŠPOROVÁ, Olga. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. In *Soudobé dějiny: Religiozita v komunistickém Československu*. R. 2007, č. 2-3. S. 354-378.

kde vznikají spolky přátel žehu a vůči odporu katolické církve, která kremaci považovala za pohanskou, se postupně zachycuje v liberální společnosti.⁴⁰ V roce 1876 byla v Miláně provedena první zákonem zlegalizovaná kremace a v německých zemích se rozšiřuje výstavba moderních pecí, navržených Bedřichem Siemensem, které zpopelňují čistým kyslíkem žhnoucího vzduchu, aniž by těla byla v kontaktu s plameny paliva.⁴¹ Žeh je tak nejen propagován jako další hygienická osvěta, ale také jako symbol moderny a boj proti tradicím katolicismu, v němž dojde k osvobození těla z moci církve.⁴² První krematorium v Rakousku-Uhersku bylo vybudováno v Liberci⁴³ v roce 1917 v geometrické moderně německého architekta Rudolfa Bitzana.⁴⁴ S kremační idejí souvisí i podoba krematoria v Pardubicích od Pavla Janáka, která inklinuje k antickému chrámu, jakožto chrámu pohanskému, tedy předkřesťanskému, tím vykazuje souvislost vnímání kremace jako návratu k civilizačním kořenům lidstva a jako slovanský protiklad k německému Liberci.⁴⁵ Cesta k realizaci těchto moderních ideových „chrámů“ byla však poměrně komplikovaná.

Diskuze, které vedly k akceptování žehu, měly dva hlavní důvody, hygienický a náboženský. Obavy, které u lékařů a vědců vzbuzovaly městské hřbitovy přeplněné v důsledku průmyslové revoluce a růstu měst, se zdůrazňovaly v hygienické osvětě. Tlející těla, která byla pohřbena v příliš mělkých hrobech nebo kostelních kryptách, z nichž se linul zápach hniloby, byla spojována s nemocemi a budila odpor.⁴⁶ Daniela Tinková přímo uvádí: „Hřbitovy nebo krypty se v intelektuálním diskurzu 18. století staly doslova „semeniště nečistot“. Tělo je zdrojem hnilobných výparů a pachů, které se uvolňují během rozkladného procesu [...] Látka, která může uniknout z hrobů a působit ještě po letech, zamořit okolí kostela či hřbitova tak, že lidem žijícím v okolí způsobí nemoci, nebo dokonce smrt.“⁴⁷ Nebezpečná, škodlivá lidská těla začala být vykazována mimo prostor živých. Změna v tomto přístupu k nebožtíkům vedla na konci 18. století k likvidaci hřbitovů především ve velkých

⁴⁰ LENDEROVÁ, Milena. „První česká matka po smrti upálena“ aneb Pohřeb paní Augusty Braunerové. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. S. 238.

⁴¹ MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 25.

⁴² SVOBODOVÁ, Markéta. Historie a ideový obsah architektonického typu krematoria v meziválečném Československu. In *Epigraphica & sepulcralia II*. S. 268.

⁴³ V Liberci poprvé především díky ideálním podmínkám – Aktivní spolek Die Flamme, národnostní složka obyvatelstva byla převážně německá, náboženským smyšlením evangelická.

⁴⁴ SVOBODOVÁ, Markéta. Historie a ideový obsah architektonického typu krematoria v meziválečném Československu. In *Epigraphica & sepulcralia II*. S. 271. Srov. O Bitzanovi více např. studie ZEMAN, Jaroslav. Rudolf Bitzan, pozapomenutý spolutvůrce tváře Sudet. In *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. Liberec: Technická univerzita, 2009, R. 10, s. 21-58. ISSN 1213-5097.

⁴⁵ HNÍDKOVÁ, Vendula. Architekt Pavel Janák a idea kremační. In ROHÁČEK, Jiří. *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 91-101. ISBN 978-80-86890-35-7. S. 95.

⁴⁶ DAVIES, Douglas. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 2007. ISBN 978-80-7207-628-4. S. 67.

⁴⁷ TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis*. Praha: Argo, 2012. ISBN 978-80-257-0636-7. S. 181.

městech. Během prudkého nárůstu městské populace však začala být považována za potenciálně nebezpečná postupně všechna mrtvá těla a segregace zemřelých se stávala plošnou a systematickou.⁴⁸ Oddělování neživých od živých se však mělo realizovat ještě důsledněji. Aby se zredukoval fyzický kontakt mezi nimi a aby se zabránilo šíření zhooubného zápachu v domácnostech při uchování mrtvého těla, měly se na hřbitovech, u kostela, zřizovat márnice k zajištění pobytu mrtvého těla mezi úmrtím a pohřbem.⁴⁹

Dobová dominantní představa mefitických výparů hrála na konci 18. století výraznou roli jako základ nového způsobu nakládání s mrtvým tělem a posloužila pro ospravedlnění hygienické likvidace a důsledného vyčlenění míst určených k pohřbívání, což současně vycházelo i s potřebami urbanizačními.⁵⁰ A tento strach z mrtvých těl pokračuje i v 19. století, např. v roce 1873 moravský právník Ctibor Helcelet napsal v *Moravské Orlici*: „*Pro spalování mrtvol mluví nejen potřeba a nutnost, zejména velkých měst, ale i zdravotní ohledy. Hřbitovy velkých měst jsou věčnými původci malarií ve vzduchu vůkolí otravující.*“⁵¹ Jan Neruda ve fejetonu *Pohřbívání v Praze* z roku 1872 přímo sympatizuje se změnou pohřebního ritu a ve spalování mrtvol vidí požadavek zdravého rozumu, kdy vyzdvihuje především otázku etiky a nenechávání mrtvého těla napospas hnilobě.⁵² Následně i rozvoj samotného křesťanského hnutí v 19. století souvisel s postupem urbanizace, s argumentací, že městské prostory by měli sloužit živým, ne kapacitně nedostačujícím hřbitovům.⁵³

Rozpor a různá stanoviska k problematice žehu koncem 19. století se dají vyčíst mimo jiné i z popularizačních článků v dobových periodikách. Ve *Vlasti*, konzervativním katolickém časopise, se v roce 1893 objevil článek prof. Františka Horáčka se striktními stanovisky církve proti pohřbu žehem. Pohřbívání do země je podle něj nejen starým křesťanským zvykem, ale církev odmítla žeh i z toho důvodu, že kremace byla snahou moderním vědeckým pokrokem opravovat Boha.⁵⁴ Poměrně zajímavý a ucelený populárně

---

⁴⁸ TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis*. S. 182-183.

⁴⁹ Tamtéž, s. 186.

⁵⁰ Tamtéž, s. 263.

⁵¹ HELCELET, Ctibor. Feuilleton: O Spalování mrtvol. In *Moravská Orlice*. R 2/1873, č. 25. Online [cit. 1. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=863308>>.

⁵² NERUDA, Jan. Pohřbívání v Praze. In NERUDA, Jan. *Fejetony*. Praha: Fragment, 2011. 135s. ISBN 978-80-253-1316-9. Sám Jan Neruda si intenzivně přál nechat se zpopelnit: „*Ale dvacet let už propadám s návrhem svým – budu mlčet a lidstvo mi to snad pojednou udělá na truc!*“ In MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelnění mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 16.

⁵³ NEŠPOR, Zdeněk R. „Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremáční hnutí v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století. In HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. S. 314. ISBN 978-80-7465-053-6.

⁵⁴ HORÁČEK, František. O spalování mrtvol. In *Vlast': časopis pro poučení a zábavu*. Praha: Družstvo Vlast'. R. IX/1892-1893, s. 898.

naučný článek vyšel v roce 1894 ve *Světozoru* od lékaře a publicisty Vladimíra Preiningera.⁵⁵ Ten po úvodním shrnutí historie zpopelňování v různých kulturách reagoval na církevní námitky ke kremaci, především na ta stanoviska zveřejněné prof. Horáčkem ve *Vlasti*. Preininger vyzdvihoval především nutnost aktuálních polemik: „*Ale to církev nezakazuje a nemůže zakázati, aby se přece o nich uvažovalo (diskuze o důvodech náboženských proti kremaci); a přes to uvažování může každý zůstatí dobrým katolíkem, byť i uváživ uznal, že důvody ty neobstojí na soudu rozumovém.*“⁵⁶ Církevní výtku, že násilné zničení těla ohněm se vylučuje s pietou k zesnulému, odmítal a zdůrazňoval přesný opak: „*Samým aktem spalovacím se přece pieta nijak neporuší [...] poněvadž spálení těla trvá dobu nepoměrně kratší než tlení téhož v hrobě a tudíž neladný obraz rozkladu a rozpadu mnohem dříve mizí – museli bychom se právě naopak z piety k zesnulému spíše za kremaci přimlouvati.*“⁵⁷ I následné uložení ostatků v podobě popela na hřbitově bylo podle Preiningera, s přihlédnutím k ideji nerušeného klidu, lepším řešením: „*Popelnice, malý prostor zaujímající, udrží se déle než hrob, jenž je zakoupen pouze na řadu let [...] Po 7-10 letech, kdy se o nebožtíka nikdo již nestará, použije se téhož hrobu znova. A že při vykopávání se nedbá, aby zbytky lidské, hlavně kostí, zůstaly v nerušeném klidu.*“⁵⁸

Obhájci kremace se obecně zastřešovali jako stoupenci vědy, pokroku a sociální spravedlnosti. Ovšem podle Zdeňka Nešpora si, oproti rozšiřování pohřbu žehem v Evropě především z důvodu nedostatku míst na městských hřbitovech, zpopelnění v Českých zemích ponechávali většinově klasická hrobová místa (s předpokládanou výjimkou urbanizačně limitované Prahy).⁵⁹ Důvodem může být vnímání kremace především jako proticírkevního aktu, stejně tak ale i sociální, reprezentační potřeba, k jejímuž plnění prosté místo v kolumbáriu nedostačuje.

Vedle odmítání žehu z náboženských důvodů byla diskutovaným hlediskem především problematika okolo soudního lékařství. Riziko, že kremací by se zakryla příčina smrti a zničily případné stopy zločinu, bylo však nadnesené. Koncem 19. století bylo již státem nařízené ohledávání každého nebožtíka pečlivě dodrženo a k případné zpětné exhumaci z těchto důvodů docházelo minimálně. Největším argumentem pro přijetí kremace

---

⁵⁵ PREININGER, Vladimír. Pohřbití či spáliti? In *Světozor*. R. 28/1893-1894, s. 537,559, 575, 582, 594. Online [cit. 6. 6. 2014.]. Dostupné z URL: < <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII/28.1893-1894>>.

⁵⁶ PREININGER, Vladimír. Pohřbití či spáliti? In *Světozor*. R. 28/1893-1894. S. 538.

⁵⁷ Tamtéž, s. 559.

⁵⁸ Tamtéž, s. 559.

⁵⁹ NEŠPOR, Zdeněk R. „Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století. In HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. S. 325.

se tak stala hygiena, kdy i odpůrci pohřbívání žehem souhlasí s výhodami a řešením, jak se zbavit hnilobných látek na hřbitovech.⁶⁰

Článek Vladimíra Preiningera, shrnující dobovou problematiku žehu vznikl především v reakci na ve stejném roce uskutečněný pohřeb Vojtěcha Náprstka, který byl na své přání odvezen a zpopelněn v krematoriu německé Gothy. Sám Náprstek se v otázkách kremace silně prosazoval a 27. ledna 1883, opakovaně roku 1889, neúspěšně vystoupil s návrhem na zřízení krematoria v Praze.⁶¹ Vojtěch Náprstek tak svojí úmrtní manifestací v roce 1894 pomohl k rozšíření diskuze o pohřbívání ohněm do širší veřejnosti.⁶² Dobová, neskrytě oslavující, reportáž ve *Světozoru* o pohřbu Náprstka a cestě pohřební výpravy do Gothy přinesla kromě samotného detailního vysvětlení pohřebního ritu a jednotlivých fází kremačního pohřbu také poměrně zajímavý popis místního kolumbária: „*Kolumbarium hřbitova gothajského až na amfiteatrálně vzestupující rozestavení uren kol dokola, zavdávající odpůrcům kremace podnět k porovnávání s rozestavením váz ve krámech keramických, působí neodolatelným dojmem povzbuzujícího, od ruchu života odloučeného posvátného klidu.*“⁶³ Statistickou zajímavostí je i údaj z podobného článku ve *Zlaté Praze*. Podle Knihy spálených v Gothě byl Náprstek 1388. zpopelněným od roku 1878, kdy krematorium zahájilo provoz.⁶⁴ V roce 1900 činily náklady na převoz a kremaci v Gothě podobně asi 350 zlatých (z toho samotná cesta přibližně 230 zl.). Vysoká cena za převoz byla tak i jedním z důvodů pro snahu o vybudování vlastního krematoria na území Českých zemí.⁶⁵

Podobný společenský přesah měl i pohřeb Augusty Braunerové o čtyři roky dříve. Na vlastní přání byla, s ohledem na chystaný převoz do Prahy, zpopelněna v krematoriu v Paříži již v roce 1890.⁶⁶ Spor však vyvolal samotný pohřeb na vyšehradském hřbitově 25. října téhož roku. Její ostatky v urně byly vnímány se silnou ateistickou, volnomyšlenkářskou symbolikou a nesměly být přeneseny do kostela, natož aby byl proveden církevní obřad.⁶⁷ Což bylo v přímém kontrastu s dosud záslužně církevním životem Braunerové. Sám Vojtěch Náprstek nad hrobem Zdenky Braunerové pronesl řeč, kdy připomenul, že v Bibli není o zákazu pohřbu

⁶⁰ PREININGER, Vladimír. Pohřbiti či spáliti? In *Světozor*. R. 28/1893-1894, S. 582.

⁶¹ LENDEROVÁ, Milena. S pietou popel shrnuce...aneb kremace v Čechách. In *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. R. 23/2001, č. 1, s. 23-27.

⁶² Tamtéž, s. 537.

⁶³ Pohřeb Vojty Náprstka. In *Světozor*. R. 28/1893-1894, č. 45, s. 539. Online [cit. 9. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII/28.1893-1894/45/539.png>>.

⁶⁴ K. Ze smutné pouti do Gothy. In *Zlatá Praha*. R. XI/1894, č. 45, s. 531. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/11.1893-1894/45/531.png>>.

⁶⁵ LENDEROVÁ, Milena. S pietou popel shrnuce...aneb kremace v Čechách. S. 26.

⁶⁶ Tamtéž, s. 23.

⁶⁷ LENDEROVÁ, Milena. „První česká matka po smrti upálena“ aneb Pohřeb paní Augusty Braunerové. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. S. 238.

žehem žádná zmínka. A na toto téma přímo citoval podle něho naopak potvrzující slova „Prach jsi a v prach se obrátíš“.⁶⁸

Vzrůstající zájem o pohřeb žehem ve společnosti postupně ukotvily tematicky zaměřené spolky. Nejprve u německého obyvatelstva pod vlivem Kulturkampf (později přímo hnutí *Los von Rom*), které cílilo k opuštění římskokatolické církve a k přijetí luteránství jako „německé národní konfese“.⁶⁹ Již v osmdesátých a devadesátých letech 19. století v německojazyčných městech Čech a Moravy vzniká první kremačně zaměřené hnutí, *Die Flamme*, které se zasadí nejen o publikační informovanost, ale také o první plány na budoucí výstavbu krematorií. Od roku 1899 vzniká českojazyčná *Společnost pro spalování mrtvol* v Praze. Především u německých stoupenců našly spolky značnou odezvu. Někteří členové těchto spolků žehu vzali myšlenku naprosto vážně a přáli si posmrtný převoz do krematorií v Německu – zprvu do Gothy, později do bližší Saské Kamenice a od roku 1909 do Žitavy. Případně se zasazovali o povolení urnových hřbitovů a vybudování samostatného krematoria na území monarchie.⁷⁰ Krematorium v Žitavě bylo pro prostor Liberecka nejdostupnějším objektem v oblasti. Avšak nelze se příliš divit vytrvalým snahám o vlastní výstavbu, částečně pojímaných i jako manifestace samotného spolku. Tak vznikl projekt krematoria nejen v Liberci, ale roku 1904 i v Jablonci nad Nisou.⁷¹

Snahy libereckého spolku *Die Flamme* (pobočka řízená z Vídně, prezidentem spolku Oskarem Siedekem a 1. tajemníkem Paulem Pallesterem)⁷² nakonec uspěly. Liberecký purkmistr Franz Bayer v roce 1912 prosadil vydání stavebního povolení a krematorium bylo spolufinancováno z městských prostředků. Samotná stavba, podle projektu německého architekta Rudolfa Bitzana, proběhla roku 1914-1917, avšak budova byla zapečetěna a žeh zde až do pádu monarchie nebyl povolen.⁷³

---

⁶⁸ LENDEROVÁ, Milena. S pietou popel shrnuce...aneb kremace v Čechách. S. 23. Srovnání (Gn 3,19) podle *Jeruzalémské bible*, vydané v roce 2009 v překladu Františka X. Halase a Dagmar Halasové a konzultace Jaroslava Brože, doslovný překlad ovšem znamená: „*Neboť jsi hlína a do hlíny se vrátíš*“, což případný významový rozpor osvětluje. In *Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou*. 1. české vyd. Praha: Krystal OP, 2009-2010. 2229 s. ISBN 978-80-7195-289-3.

⁶⁹ NEŠPOR, Zdeněk R. Etablované menšiny: evangelíci a židé. In *Náboženství v 19. století: Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium, 2010 ISBN 978-80-87271-22-3. S. 152.

⁷⁰ NEŠPOR, Zdeněk R. „Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století. In HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. S. 316. Zde i podrobně rozebraná nacionální otázka k výstavbě krematorií a výrazný podíl ideologického působení německých spolků a jejich následný úpadek v meziválečném období, kdy sílil vliv českého spolku *Krematorium*.

⁷¹ Více viz následující podkapitola 1.2.

⁷² Viz dochované oběžníky s hlavičkou *Verein der Freunde der Feuerbestattung „Die Flamme“ in Wien* uložené v SOKA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou, karton 403. Vídeňská centrála touto cestou informovala jednotlivé pobočky o prioritách spolku a zdůrazňovala kremaci jako hygienickou osvětu společnosti.

⁷³ Tamtéž, s. 316.

Kremace jako taková byla v nově vzniklé Československé republice oficiálně povolena v dubnu roku 1919 zákonem o fakultativním pohřbívání ohněm (i když v Liberci po konci monarchie ke kremaci docházelo i bez oficiálního povolení, do konce roku 1918 bylo vykonáno 85 kremací)⁷⁴. Takzvaný *Lex Kvapil*, nesoucí název po Jaroslavu Kvapilovi, členu Ústavodárného shromáždění, divadelním režisérovi a především předsedovi sdružení Krematorium – spolku pro spalování mrtvých z roku 1909.⁷⁵ Jednalo se o velmi stručný zákon, jehož znění prvního § odpovídá urychlené potřebě kremaci uzákonit: „*Pohřbívání ohněm jest dovoleno.*“⁷⁶ Zákon o pohřbívání ohněm z roku 1921 tuto problematiku výrazně rozšířil a specifikoval.⁷⁷ Zajímavý je především § 2. o státem vynuceném pohřbívání ohněm, který tak definitivně ukotvil hygienický diskurs 19. století v oficiální rovině: „*Pohřbívání ohněm může býti vládním nařízením uloženo za povinnost, jestliže se vyskytly zhoubné epidemie, nebo jestliže jiné případy životních pohrom činí pohřbívání ohněm žádoucím.*“⁷⁸ I když se pohřeb žehem nestal ihned celospolečenskou záležitostí, jeho společenské akceptaci již téměř nic nebránilo. Propagační brožurky spolku Krematorium v roce 1922 shrnuly hlavní důvody proti původnímu pohřebnímu ritu a kremační téma vlastenecky vymezily v ideálu nově vzniklého státu. Přímou se zde uvádí: „*Zavedením zpopelňování přispíváme k praktické odluce státu od církve. [...] a všestranným jeho rozšířením hodláme napravit, oč jsme byli zdrženi feudálním, klerikálním Rakouskem.*“⁷⁹

Velký byl i podíl vlivných osobností, které tuto formu pohřbu zvolily a byly tak použity k následné propagaci, např. Alois Jirásek, Alois Rašín, Vlastimil Tusar, Josef Mauder, Čeněk Strouhal či Antonín Balšánek. Případně i církevní osobnosti – evangelík Emil Edgar⁸⁰ nebo ředitel Živnobanky Appolo Růžička.⁸¹ A stranou nezůstaly ani ženy, především z umělecké profese, např. divadelní herečka Hana Kvapilová, malířka Augusta Nekolová-Jarošová, či Josefína Náprstková (v přímé návaznosti a s uložením urny do muzea vedle

⁷⁴ MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 8.

⁷⁵ Tamtéž, s. 320. Jaroslav Kvapil byl do čela spolku zvolen především z propagačních důvodů.

⁷⁶ 180/1919 Sb. Zákon ze dne 1. dubna 1919 o fakultativním pohřbívání ohněm. Online [cit. 4. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <cechrohbnicky.cz/index.php/ke-stazeni?download=7:1919-lex-kvapil>.

⁷⁷ 464. Zákon ze dne 7. prosince 1921 o pohřbívání ohněm. In *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha: Státní tiskárna, 1921. Online [cit. 5. 7. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1921/125-1921.pdf>>.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Hlavní důvody proti zakopávání mrtvých do země a pro zpopelňování. In MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 29.

⁸⁰ Z jehož publikací *Hřbitov a Kolumbária a popelnicové háje* z roku 1923 budou v následujících kapitolách pocházet četné dobové citace.

⁸¹ NEŠPOR, Zdeněk R. „Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století. In HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. S. 320.

manžela).⁸² Společenskou a právní akceptací žehu už nic nebránilo velké výstavbě krematorií po celém meziválečném Československu. Roku 1923 v Pardubicích, následně v Nymburce (1924), Mostě (1924), Ostravě (1925), Českých Budějovicích (1926), Plzni (1926), Brně (1930), Praze-Strašnicích (1932), Olomouci (1932), Karlových Varech (1933), Ústí nad Labem (1934) a v Semilech (1937).⁸³ Přičemž čeští Němci se snažili především o monumentální „chrámy ohně“, které by byly protipólem římskokatolických chrámů (např. Liberec, Brno), Češi stavbu vedli novými stylovými prostředky – purismem, konstruktivismem a funkcionalismem (např. Praha-Strašnice, Nymburk).⁸⁴ Současně počet urnových pohřebišť a kolumbárií vzrostl z počtu 25 v roce 1926 na 146 v roce 1936.⁸⁵ Po druhé světové válce a nástupu komunistické vlády byla kremace programově propagována, jelikož ideově odpovídala snaze oslabit vliv náboženství a církví na společnost.⁸⁶ Především protikatolickým antiklerikálním postojem komunistického režimu (což po smířlivém postoji církve ke kremaci po Druhém vatikánském koncilu přestává hrát primární úlohu) a ekonomicko-sociálními faktory, počet lidí pohřbených žehem postupně stoupá a ve druhé polovině 20. století tato forma pohřebního ritu převládla.

1. 2. Urnové háje a kolumbária

Místo pro ukládání popela zemřelých bylo podobně řešenou otázkou jako výstavba krematorií samotných. Urny na katolickém hřbitově nesměly být uloženy, často tedy docházelo k jejich úschově v domech pozůstalých. Rozptyl popela na příslušné louce byl až do roku 1958 zakázán.⁸⁷ První specifické urnové háje tak vznikaly především v okolí krematorií, či jako přímo řešené prostory kolumbárií v jejich vnitřních halách.⁸⁸ Zprvu byly

---

⁸² MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelnění mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 28.

⁸³ NEŠPOR, Zdeněk R. „*Lepší, jasnější a rozumnější názor na život*“ – žeh. S. 322-323.

⁸⁴ LUKES, Zdeněk. *Architektura: Důstojné chrámy smrti*. Dostupné online. <http://neviditelnypes.lidovky.cz/architektura-dustojne-chramy-smrti-db4--/p_architekt.aspx?c=A130915_194141_p_architekt_wag>.

⁸⁵ NEŠPOR, Zdeněk R. – NEŠPOROVÁ, Olga. „V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí“: Čtyři pohledy na vývoj křesťanského hnutí v české společnosti. In *Soudobé dějiny*. R. 2011, č. 4. S. 572.

⁸⁶ Tamtéž, s. 594. Od roku 1955 zpopelnění postaveno na úroveň pohřbů do země a zároveň byly pohřebišť odňata církvím a dána do správy národních výborů. Viz studie: NEŠPOROVÁ, Olga. Století proměn v pohřbívání: Od církevního uložení do země ke zpopelnění bez obřadu. In *Český lid*. R. 100/2013, č. 2. S. 183-201.

⁸⁷ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. S. 231.

⁸⁸ Např. v předchozí kapitole zmíněný popis kolumbária v Gothě. Případně stěny obřadních síní v prvních švýcarských a německých krematoriích. In EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelnicové háje*. Praha: Borský a Šulc, 1923. S. 33.

prostory pro urny realizovány jako popelnicové výklenky přímo ve stěnách obřadních síní krematorií, což na konci 19. století prozatímní poptávce po úložných místech dostačovalo: „*Při malém počtu kremací necítila se potřeba budovati kolumbária zvláštní.*“⁸⁹ Označení společného velkého bloku úložných prostor pro urny jako kolumbárium vychází z názvu columbarium, hluboké šachty z antického Říma pro ukládání především zesnulých otroků a chudých, v přímém významu holubník. Emil Edgar se k minulosti kolumbárií kriticky vyjadřoval: „*Nikdy nevyunikala kolumbária nějakou originalitou, nikdy nebyla šťastným rozkvětem lidového génia; nikdy se také minulost neradovala ze smyslu těchto budov.*“⁹⁰ A jejich soudobý rozmach pojímal především jako nevyužitý umělecký potenciál v nové hřbitovní architektuře. Kdy kolumbária sloužila praktickým požadavkům a pietě k zemřelým příliš nevyhovovala: „*Pro stavebníka rozhodoval největší součet výklenků; proto ono článkování stěn schematickým, bezrozdílným vyznačením výklenků, hromaděných do podoby skladiště uren.*“⁹¹

Časopis *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst* otiskl v roce 1911 poměrně zajímavou přednášku německého architekta Emila Högga, která se týkala nové pomníkové architektury a hřbitovní úpravě. Hned na úvod přednášky Högg kriticky uvedl: „*Naše dosavadní místa k ukládání popelnic jsou dosud velmi slabé výtvoř [...] kopírujeme staré vzory v nedostatku vlastních forem. Tak nápodobují se na příklad hroby nynější, ač vlastně nikdo pod drnem neodpočívá.*“⁹² A následně uvádí i řešení: „*Dle mého názoru měli bychom se úplně emancipovati od ukládání popela do země. Urna, naplněná popelem, budiž symbolem překonávajícím čas, symbolem, jenž dodává tomuto druhu památníku hluboký význam.*“⁹³ Edgar nám v této návaznosti dává možnost porovnání se situací v prvních pár letech Československa, kdy se urny spíše volně symbolicky vystavovaly na pomníčkách v urnových hájích, než klasickým způsobem ukládaly do země: „*Nejvíce se u nás ujalo vystavení popelnic volně na podstavci kamenném, mezi dvěma sloupy, nebo ve výklenku kamenného pomníku.*“⁹⁴ Emil Högg přišel v závěru své přednášky s poměrně radikálním názorem, že by pro prostor zemřelých neměl být vyhrazen oddělený hřbitov, ale urny by se

---

⁸⁹ EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelnicové háje*, s. 33.

⁹⁰ Tamtéž, s. 30-31.

⁹¹ Tamtéž, s. 38.

⁹² HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). Park a hřbitov. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. Praha: Sdružení architektů, Mánes. R. III. /1911. S. 145. Srov.: I Emil Edgar uvádí výsledky české architektonické soutěže „*Krematorium*“ z roku 1914 jako poměrně zklamání, kdy se pouze upravily staré tvary náhrobků a nevnesly se žádné nové formy. In EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelnicové háje*, s. 11.

⁹³ HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). Park a hřbitov. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. S. 145.

⁹⁴ EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelnicové háje*. S. 9.

měly přímo zakomponovat do městské výstavby. Navrátit se tak zpět ke ztracenému symbolickému kontaktu živých s mrtvými. Přímo uvádí: „*Nechtěl bych však, aby tyto zahrady mrtvých byly spojeny s krematoriem [...] chtěl bych je vyrvati jejich opuštěnosti a umístiti je v městě samém. Za nynějších poměrů je obyvatelstvo města oloupeno o svůj styk s mrtvými, o ethický moment uctívání mrtvých.*“⁹⁵ Brožurka spolku *Krematorium* z roku 1922 se z propagačního hlediska zaměřuje na oslavné vyzdvihnutí nových pohřebních prostor a uvádí: „*Hřbitov je místem hrůzy. [...] Bezděčná asociace myšlenková přivádí na mysl představy zpuchřelých rakví a kostlivců [...] Ani hřbitovní kříže nejsou bez vlivu při tom [...] Jak jinak působí popelnicový háj, či kolumbárium!*“⁹⁶ Tento pozitivní pohled na kolumbária však nezastávali všichni příznivci žehu. Emil Edgar například, v rámci pohledu na pražské kolumbárium na Olšanských hřbitovech vzniklé po roce 1921, popisuje: „*Je to produkt drsné účelnosti, produkt jakési civilisace zmechanizované a utilitářské [...] O úpravě architektonické nelze zde vůbec mluvit; na tak nepatrném proužku země není také dobře možná.*“⁹⁷

Samotné urnové háje jsou však od dvacátých let 20. století vesměs vítány jako idea kremačních hřbitovů. Byly tak cíleně budovány jako: „*Oasa klidu, poezie a oddechu v rušném městě.*“⁹⁸ Velkolepé náhrobky jsou v tomto prostoru podle slov „*přátel žehu*“ nevhodné, a drobný, šlechetný náhrobek více uctí zpopelněného. Zároveň velké náhrobky ve velkých městech by měly být řešeny v pospolitě hmotě, avšak ne v kolumbárním měřítku. Inspirací se tak mohly stát klasicistní náhrobky: „*Nepřeberným pramenem a vodítkem při tom mohou se státi ušlechtilé náhrobky empírové, libující si tak často v umístění popelnice na svém vrcholu. Jistě však i umění nejmodernější nalezne svůj výraz osobitý pro tyto jednotlivé památníky nebo kolumbária rodinná.*“⁹⁹ V tomto duchu upozornil Emil Högg na potřebu nového nahlížení funerální architektury: „*Ukládání uren vyvolá zcela jiné druhy sadů; čeká tady umělce úloha, dosud sotva dotčená.*“¹⁰⁰ Optimistický trend, který se opíral o nové podmínky ve hřbitovním umění 20. let, se dá popsat citací z již zmíněné brožurky spolku *Krematorium*: „*Při zpopelňování spíše uplatní se opravdové umění: sochaři s architekty u popelnic,*

⁹⁵ HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). Park a hřbitov. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. S. 147.

⁹⁶ NAUMAN, Jaroslav. Popelnicový háj. In MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 16-17.

⁹⁷ EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelnicové háje*. S. 26.

⁹⁸ MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 28.

⁹⁹ NAUMAN, Jaroslav. Popelnicový háj. In MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 18.

¹⁰⁰ HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). Park a hřbitov. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. R. III. /1911. S. 145.

*náhrobků i budov krematorií, zahradníci při úpravě urnových hájů a pěvci s hudebníky při obřadech ve dvoraně krematoria.*¹⁰¹

Situace na Liberecku umožnila jedny z prvotních výstaveb nových popelnicových hřbitovů. Urnový háj v Jablonci nad Nisou byl jako jediný v Českých zemích zřízen ještě před rokem 1918. Podobné pokusy, kdy v Novém Berouně byl proveden návrh bez samotné realizace a v Poličce byl vznik kolumbária zamítnut rakouským úřady,¹⁰² nasvědčují sice vzrůstajícímu zájmu alespoň o vybudování prostoru pro urny, ale bez povolení výstavby krematorií nemají reálné uplatnění.

Ojedinělý případ Jablonce nad Nisou tak vypovídá o poměrně paradoxní situaci, kdy prostor pro ukládání urn je ve městě sice zřízen, ale samotný akt kremace musel být uskutečněn mimo území monarchie. Prvotní plány urnového háje s touto situací značně korespondují. Původně se jednalo jen o prosté rozšíření rohové oblasti v západní části městského hřbitova z roku 1902, kde by bylo místo jen pro omezený počet členů spolku *Die Flamme*. Tento urnový háj je patrný i z projektu jabloneckého („*erbauendes*“) ¹⁰³ krematoria z roku 1904, háj je zde zakreslen jako rozšíření západního rohu hřbitova a jeho projektová rozloha činila poměrně malých 51 m². (viz Přílohy II. - Obr. II. /1.; 2.; 3.). Krematorium bylo plánováno jako drobná funerální kaple, na půdorysu řeckého kříže s půlkruhovým závěrem, a s napojením budovy přímo na prostor městského hřbitova. Budova jabloneckého chrámu žehu však zůstala pouze na projektovém plánu a *Die Flamme* se v prvním desetiletí 20. století naplno zaměřil na výstavbu krematoria v Liberci. I plánek urnového háje z roku 1912 stále počítal pouze s tímto malým rohovým prostorem u hřbitovní zdi. (viz Přílohy II. - Obr. II. /4.) V kontextu otevření libereckého krematoria došlo ve dvacátých letech 20. století k realizaci velkého urnového háje na vedlejším městském pozemku, odděleného od samotného hřbitova ulicí Elisabethenstrasse, dnešní ulice Na Roli. (viz Přílohy II. – Obr. II. /5.) Tento prostor byl již kapacitně plně dostačující a pohřbívání na něm probíhá dodnes. Parkovou úpravou se zde ve dvacátých letech zabýval Robert Matuschek, jablonecký zahradník,¹⁰⁴ který vypracoval přísně geometricky řešenou koncepci s centrálně posazeným

¹⁰¹ (Autor neuveden). Hlavní důvody proti zakopávání mrtvých do země a pro zpopelňování. In MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 29.

¹⁰² MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: Krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm. 1922. S. 7.

¹⁰³ Fridhof-Gablonz a/n mit projektierter Situation für ein zu erbauendes Crematorium. SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inventární č. 993, karton 403.

¹⁰⁴ Známý spolupráci na jablonecké botanické zahradě z roku 1923 Viz VOSTŘÁK, Václav. *Jablonec měl i botanickou zahradu*. In *Jablonecký měsíčník* [online]. R. 2009, č. 12 Online [cit. 10. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://mestojablonec.cz/cs/mesto/jablonecky-mesicnik/12-2009/jablonec-mel-i-botanickou-zahradu.html>>.

trávníkem. **(viz Přílohy II. – Obr. II. /6.)** Uvolněný prostor původního rohového urnového háje na městském hřbitově byl následně využit k zástavbě rodinnou hrobkou Bernarda Pfeifera.¹⁰⁵ Drobné popelníkové náhrobky na daném hřbitově byly zpočátku řešeny jako geometricky čisté tvary, bez výrazných ozdobných prvků. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /1. -2.)** Na uvedených hrobech byl prostor pro urnu v těle náhrobku, neukládalo se tedy v tomto případě do země. Materiálem byl převážně hořický pískovec. Dominantou jabloneckého urnového háje je od roku 1934 velkolepě pojatý hrob bývalého starosty Karla Richarda Fischera, který je vytvořen z masivního bloku kamene a umístěn do středové osy urnového háje. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /3.)**

Po zprovoznění krematoria v Liberci zde docházelo k přibližně 500 zpopelnění ročně. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /4.)** Urny v Liberci byly ukládány zpočátku na libereckém ústředním hřbitově v Ruprechticích a na hřbitovech na předměstích a posléze v letech 1920-21 na nově zřízeném urnovém háji, jehož parkovou architekturu do tvaru vějíře navrhl architekt Karl Kerl. Roku 1923 bylo přistoupeno k rozšíření již kapacitně nedostačujícího prostoru a postavení první části kolumbáří.¹⁰⁶ V pravém centrálním vějíři hrobek je umístěn pomník básníka Antona Augusta Raaffa, jehož text zdobí přední fasádu krematoria: „Čistý, božský, nádherný ohni, přijmi ve svou náruč zemdlené tělo.“¹⁰⁷

Druhé krematorium na Liberecku bylo postaveno v Semilech v roce 1937 podle projektu semilského architekta Josefa Schejbala. Funkcionalistická budova je na půdorysu latinského kříže. Jednalo se o první krematorium s elektrickým spalováním v Československu.¹⁰⁸ **(viz Přílohy III. – Obr. III. /5.)** Urnový háj zde však byl otevřen již v roce 1933. Při té příležitosti byla slavnostně uložena urna s popelem Antala Staška do stroze geometricky řešeného pomníku, po půl roce však byla z pomníku ukradena neznámým pachatelem.¹⁰⁹ **(viz Přílohy III. – Obr. III. /6.)**

---

¹⁰⁵ Více viz kapitola 3. 2.

¹⁰⁶ RÜCKER, Friedrich. *Feuerhalle - Urnenhain in Reichenberg*. Liberec: Město Liberec, 1928. s. 23.

¹⁰⁷ Přepis z fasády krematoria. Dnes napsáno v češtině. V době vzniku krematoria byl text psán německy, jak je patrné i z dobových fotografií.

¹⁰⁸ NEŠPOR, Zdeněk R. „Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století. In HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. S. 323.

¹⁰⁹ PLACHTA, Miloš. Antal Stašek (JUDr. Antonín Zeman). In *Semilské noviny*. R. 2009, č. 3. S. 13. Online [cit. 7. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <http://www.semily.cz/customers/semily/ftp/File/semilske_noviny/2009/03_2009.pdf>.

2. Historický a umělecký prostor Liberecka

Území, silně ovlivněné nepřístupným zalesněným horským masívem, se začalo rozvíjet až od poloviny 12. století. První drobné osady byly v oblasti zakládány rodem Markvarticů, zároveň s německou kolonizací od severu. Samotný Liberec vznikl ve 13. století jako drobná obchodní stanice na cestě z Čech do Lužice. Současně v této době byly na hranicích na obranu proti Tatarům vystavěny první hrady v okolí – Lemberk, Grabštejn a Frýdlant.¹¹⁰ Ačkoliv lokalita nebyla příliš úrodná, byla bohatá na stavební materiály. Severně od Železného Brodu se dodnes nalézají břidlicové lomy, jizerskohorský hřeben leží na silném žulovém podloží a pískovcové lomy se otvíraly v blízkém Pojizeří a Hořicku.¹¹¹ Tam, kde byla spousta kvalitního kamene, se vyvíjely celé lomařské oblasti a v nich vyrůstaly generace zdatných kameníků a regionálních umělců. Avšak až slezští Redernové na frýdlantském panství zahájili v druhé polovině 16. století jednu z prvních výraznějších ekonomických proměn regionu. Liberec se stal roku 1577 městem, zalesněné prostory horského masívu jim od konce 16. století umožnily zakládat v okolí panství první sklářské hutě a textilky a i v rámci sepulkrálního umění zaujali Redernové významné místo realizací monumentálního manýristického náhrobku Melchiora Rederna, který v letech 1605-1612 ze čtyř druhů mramoru vytvořil Kryštof Gerhard Heinrich z Amsterdamu.¹¹²

V první polovině 17. století Albrecht z Valdštejna získal Českou Lípu a zřídil zde augustiniánský klášter, zároveň se pustil do velkolepého zřízení Frýdlantského vévodství.¹¹³ Valdštejnův impulz umožnil plynulý barokní rozkvět s příchodem nových pánů po třicetileté válce, Matyášem Gallasem na Frýdlantsko, Mikulášem Desfoursem na panství semilské a dalších.¹¹⁴ Koncepce raného baroka se projevuje například ve stavbě zámku v Návarově, přestavbě Lemberka, dílna Matyáše Bernarda Brauna do Liberce dodává morový sloup. Jednu z nejvýraznějších barokních staveb na Liberecku, baziliku svatého Vavřince a svaté Zdislavy v Jablonném v Podještědí, navrhl vídeňský architekt Johann Lukas von Hildebrandt. Na poutním místě v Hejnicích vystavěl Tomáš Haffenecker na začátku 18. století barokní chrám

¹¹⁰ KROPÁČEK, Jiří. *Severní Čechy: Krajina, historie, umělecké památky*. S. 15-17.

¹¹¹ SCHEYBAL, Josef V. – SCHEYBALOVÁ, Jana. *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*. S. 183.

¹¹² OSZCZANOWSKI, Piotr. Náhrobek Melchiora z Redernu - pomník křesťanského rytíře. In: *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách. Sborník příspěvků z kolokvia konaného v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 25. -26. listopadu 1999*. Ústí nad Labem: Albis international, 2001 s. 139-189. ISBN 80-86067-52-1. O vlivu Redernů na formování Frýdlantska více viz SVOBODA, Milan. *Redernové v Čechách: nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2011, 553 s. ISBN 978-80-7308-356-4.

¹¹³ KROPÁČEK, Jiří. *Severní Čechy: Krajina, historie, umělecké památky*. S. 25

¹¹⁴ Tamtéž, 25.

Navštívení Panny Marie. Případně František Lauenburský nechal do barokní podoby přestavět renesanční zámek v Zákupích i s rozsáhlou hospodářskou přístavbou. Textilní a sklářská tradice zde umožnila Gallasům v polovině 18. století manufakturní podnikání a nastartovala tak hospodářský rozmach oblasti.¹¹⁵

Avšak až počátek 19. století znamená pro severní Čechy neobyčejný rozkvět kamenické a zednické práce, v souladu s ekonomickou situací. Nikdy před tím zde nebylo tolik zdatných stavebních řemeslníků. Klasicistní a novogotická horečka, panující v těchto dobách, se pod Jizerskými horami zobrazila v přestavbách center měst, stavěly se první průmyslové podniky, budoval se nový empírový Liberec, monumentální obchodní palác Šlechtův v Lomnici, Lázně Libverda dostaly nové klasicistní pavilony, realizoval se novogotický kostel Panny Marie v Turnově a kostel sv. Josefa na Hrubé Skále a především se s velkým nákladem přestavoval starý barokní zámek v Sychrově na sídlo knížat Rohanů.¹¹⁶ Zámek v Zákupích po roce 1850 začíná sloužit jako letní sídlo abdikovaného císaře Ferdinanda I. a byl současně s tím upraven do rokoka. V textilním průmyslu se začínaly prosazovat rodiny Ignaze Klingera a libereckých průmyslníků Liebigů, kteří v Josefově Dole pracovali s nejmodernějšími anglickými tkalcovskými stroji. Úspěch Liebigů podtrhla mimo jiné romantizující výstavní vila v Liberci z roku 1897 od architekta Adolfa Bürgera.¹¹⁷ Vedle objektů obytných se na celém území Liberecka budovaly drobné církevní stavby, kapličky, kříže, sochy svatých a hřbitovní náhrobky. Na těchto stavbách byly uplatňovány slohové prvky z monumentálních budov, kde jednotliví stavební řemeslníci právě pracovali nebo kde se vyučili.¹¹⁸

Od poloviny 19. století bylo pro oblast příznačná především výstavba velkých sklářských pecí. V Desné se od roku 1880 rozrůstal veliký sklářský komplex rodiny Riedlů. Jméno Riedl do oblasti vstupuje v roce 1849, kdy třicetiletý Josef Riedl kupuje chátrající a neprosperující sklářské hutě v okolí. Riedlův věhlas pomalu stoupá a jeho sklo se stává regionálně dominantní. V roce 1873 mu přinesla věhlas výstava ve Vídni a rok poté se otevřela nová obchodní trasa díky stavbě železnice ze Železného Brodu do Tanvaldu.¹¹⁹ V roce 1886 Josef Riedl přenechal firmu synovi Josefovi již jako prosperující podnik, který byl soběstačný a v desítkách hutí umožňoval pracovní příležitost téměř celému Jablonecku. Výroba expandovala do celé Evropy a specifické zlacené novorenesanční poháry a kostní sklo

---

¹¹⁵ KROPÁČEK, Jiří. *Severní Čechy: Krajina, historie, umělecké památky*. S. 28.

¹¹⁶ SCHEYBAL, Josef V. - ŠOLC, Jiří. *Lidové stavby v Pojizeří*. Vydání 1. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1960. S. 86.

¹¹⁷ KARPAS, Roman, a kol. *Knihy o Liberci*. 2. vyd. Liberec: Dialog, 2004. 704 s. ISBN 80-86761-13-4. S. 259.

¹¹⁸ Tamtéž s. 86.

¹¹⁹ SCHEYBAL, Josef V. - SCHEYBALOVÁ, Jana. *Krajem skla a bižuterie*. S. 36.

se prodávalo i v Benátkách. Josef Riedl mladší v roce 1890 navštívil výstavu v Paříži, a po návratu nechal vyrábět malovaná skleněná svítidla i přímo žárovky.¹²⁰

V roce 1867 byla v Jablonci nad Nisou (od roku 1866 povýšeném na město) zahájena stavba novorenesanční radnice od libereckého architekta Gustava Sacherse¹²¹ a okolí starého náměstí bylo brzy obklopeno historizujícími stavbami. Velmi oblíbenou se stala secese, která v jablonecké dekorativní nápaditosti nenalezla konkurenci ani v okolních městech.¹²² V této době byl jabloneckým starostou Adolf H. Posselt. Do svého úřadu byl volen téměř 40 let a během jeho výkonu funkce se vybudovala například kanalizace, byly vydlážděny ulice, postavena synagoga nebo secesní starokatolický kostel podle projektu architekta Josefa Zascheho a Rudolfa Hemricha z roku 1902.¹²³ Vybudována byla také plynárna, elektrárna a řada továren, exportních domů, hotelů a kaváren v centru města. Jablonec získal reprezentativní divadlo ve slohu vídeňského secesního empíru od firmy Fellner a Helmer. V Jablonci nad Nisou tak na přelomu 19. a 20. století probíhala výrazná modernizace mladého a hospodářsky progresivního města, zároveň zde výraznou roli hrála specifika související s bižuterní výrobou a exportem.

V tomto, alespoň navenek působícím,¹²⁴ hospodářsky a sociálně stabilním prostředí proběhla 24. června 1906 návštěva císaře Františka Josefa I. Pro Jablonec velkolepá slavnost se konala v duchu prezentace místního bižuterního průmyslu, přímo v exportních firemních domech (například Gebrüder Jäger, W. Klaar, či podnik Franze Mänerta) a vystavením secesní dekorace v ulicích města. Při této příležitosti byl položen základní kámen jabloneckého divadla. Přímý zákaz výstavby průmyslových objektů v centru města (poslední byly provozovny Jäger v roce 1904)¹²⁵ zachoval Jablonci specifický secesní ráz. Fenomémem a průmyslovou doménou Jablonce byly exportní domy firem pro bižuterii a sklářské výrobky. V devadesátých letech 19. století sídlilo ve městě na 113 exportérů. Mezi nejstarší patřily firmy Eduar Dressler, Bratři Mahla, W. Klaar nebo J. H. Jeiteles – syn. Znamé výrobky také

¹²⁰ SCHEYBAL, Josef V. - SCHEYBALOVÁ, Jana. *Krajem skla a bižuterie*. S. 38.

¹²¹ Autor například Vily Johanna Liebiega v Liberci nebo vlakového nádraží ve Smiřicích z roku 1864. Viz heslo Gustav Sachers v databázi Liberec-Reichenberg: Architektura na severu Čech. Online: <<http://liberec-reichenberg.net/autori/karta/jmeno/27-gustav-sachers>>. [6. 4. 2014].

¹²² SCHEYBAL, Josef V. - SCHEYBALOVÁ, Jana. *Krajem skla a bižuterie*. S. 172.

¹²³ LUKEŠ, Zdeněk. Secesní kostely v Čechách. In HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd). *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha: KLP, 2003. S. 219-220. ISBN 80-85917-98-X.

¹²⁴ V rámci městské dekorace docházce k prvním ostřejším národnostním sporům a část obyvatel Jablonce se již plně hlásila k německému státu. Byly to tak jedny z prvních záchvěvů složité situace, která se plně zobrazí ve 30. letech 20. století. In NOVÁ, Jana. „Živý obraz“ návštěva císaře Františka Josefa I. v Jablonci nad Nisou 24. června 1906. In BLŮMLOVÁ, Dagmar – GILAROVÁ, Zuzana a kol. *Čas secese: Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: 2007, Jihočeská univerzita. ISBN 978-80-7394-049-2. S. 322-346.

¹²⁵ URBAN, Stanislav. *Jablonecká secese: Jablonec nad Nisou*. Jablonec nad Nisou: Muzeum skla a bižuterie, 1973. S. 7. Zde kromě obecné úvodní studie o formování města a uměleckém řemeslu, především katalog k výstavě jabloneckých secesních šperků.

vyvážely firmy Möldner & Rössler nebo např. Schindler & Co.¹²⁶ Atmosféru Jablonce ze začátku 20. století vystihuje stavba neogotického záměčku v roce 1909, kde až do roku 1938 sídlila uzavřená společnost Schlaraffia zvaná „*Preciosa Iserina*“.¹²⁷ V tomto uzavřeném spolku se scházela soudobá městská inteligence, např. starosta Karl R. Fischer, ředitel městského divadla J. Weninger, architekt Arwed Thamerus, spisovatelé Adolf Wildner a Heinrich Schwan nebo význační podnikatelé Richard Haasis, Heinrich Hoffmann. Společně se zasazovali o realizaci všeobecně prospěšných projektů a také je finančně podporovali.¹²⁸

V samotném Liberci na konci 19. století fungovala jako výrazná stavební a technická příprava Státní průmyslová škola, kterou absolvovala velká část mladých architektů, například Rudolf Bitzan, Robert Hemrich, Adolf Loos, Norbert Schlesinger, Josef Zasche či automobilový konstruktér Ferdinand Porsche. Současně i mezi vyučujícími působili známí architekti, jako Max Kühn, Heinrich Fanta¹²⁹, Anton Krapf či Karl Winter.¹³⁰ Liberecko tak na přelomu 19. a 20. století posloužilo jako dynamický prostor pro výrazné umělecké realizace a podařilo se zde sloučit ekonomické a stavební ambice rychle se rozrůstajícího regionu. Zároveň zde ale již probíhal vypjatý nacionalismus, kdy čeští architekti trvale naráželi na obstrukce ze strany liberecké radnice, například při výstavbě Národního domu pro spolek Česká beseda, ty se zároveň stupňovaly v meziválečném období.¹³¹ Ekonomická a urbanizační proměna Liberce se dá postihnout i tím, že v letech 1900-1901 vídeňský architekt Camillo Sitte pro liberecký magistrát zpracoval městský územní plán.¹³² Vyzdvihuje zde obdivuhodnou výstavbu v Liberci za poslední desetiletí, kdy město v rychlém sledu získalo například radnici, divadlo, muzeum či městský park.¹³³ Zmiňuje ale i to, že Liberec postrádá zdobnou a zahradní architekturu, pomníky na veřejném místě a monumentální kašny.

---

¹²⁶ NOVÝ, Petr. *Lisované sklo a krystalerie v Jizerských horách*. Vydání 1. Desná v Jizerských horách Jablonce nad Nisou: Ornella - Muzeum skla a bižuterie, 2002. ISBN 80-86397-01-7. Zde k jednotlivým firmám více.

¹²⁷ Od roku 2013 se vede pokus o záchranu stavby. Viz ČTK. *Zámeček Schlaraffia památkou nebude. Majitel může bourat*. Online [cit. 5. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/258957-zamecek-schlaraffia-pamatkou-nebude-majitel-muze-bourat/>>.

¹²⁸ SCHEYBAL, Josef V. - SCHEYBALOVÁ, Jana. *Krajem skla a bižuterie*. S. 175.

¹²⁹ Kühn a Fanta se do liberecké architektury zapsali například stavbou secesního kostela Matky Boží U Obrázku v Ruprechticích v letech 1906-1907. V rámci funerální tvorby se spolu podíleli například na rodinné kapli Johanna Etricha na hřbitově v Trutnově. In DOSTALÍK, Jan. *Architekt Max Kühn*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2009 (diplomová práce). [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/74365/ff_m/>.

¹³⁰ ZEMAN, Jaroslav. *Život a dílo architekta Rudolfa Bitzana*. Online: [Cit: 7. 4. 2014]. <<http://liberec-reichenberg.net/clanky/cist/nazev/79-zivot-a-dilo-architekta-rudolfa-bitzana>>.

¹³¹ ZEMAN, Jaroslav. Stát a jeho architektura. České meziválečné stavby v německém Liberci. In *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. Liberec: Technická univerzita, 2012, R. 12, s. 27-45. ISSN 1213-5097. S. 27.

¹³² MOHR, Jan. Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901. In *Památky Libereckého kraje: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci pro rok 2009*. Liberec: NPÚ, územní odborné pracoviště v Liberci, 2009. ISBN 978-80-903934-4-8. S. 45.

¹³³ Tamtéž, s. 60.

Navzdory tomu je však podle Sitteho Liberec: „[...] navýsost malebné město, což je ostatně darem přírody. Město samo se vzácně příznivým způsobem propojuje s prostředím.“¹³⁴

2. 1. Hřbitovy na přelomu 19. a 20. století

Hřbitov jako ohraničené místo na okraji města či vesnice není určené pouze k pochovávání zemřelých, ale zároveň prezentuje umělecké a rituální prvky dobové kultury. Samotné uspořádání hřbitova, formy náhrobků a jednotlivé úpravy hrobů zobrazují postoje společnosti ke smrti, sociálním podmínkám a kulturní tradici.¹³⁵ Zásadní změnou pro jejich podobu se stal konec 18. století, kdy došlo k zákazu pohřbívání uvnitř měst a zakládání nových hřbitovů před městskými hradbami. Jednak z důvodu nedostatku prostoru, současně ale i v důsledku přetrvávajících epidemií.¹³⁶ Nově vyměřené místo zpočátku umožňovalo pohřbívání jednotlivců v ideálních rozestupech, což podpořilo individualitu a sebereprezentaci jednotlivých, umělecky náročných náhrobků, které vedly k postupnému zkrášlení hřbitovů.¹³⁷ Majetní obyvatelé měst začali napodobovat velkolepé šlechtické hrobky v nákladné výzdobě a estetickém zpracování kamenných náhrobků. Na venkově již od poloviny 18. století dochází k nahrazování původně dřevěných křížů litinovými.¹³⁸

V průběhu 19. století se evropské hřbitovy obecně mění z prostého místa oplakávání nad příbuznými na místo vyhledávání klidu a rozjímání.¹³⁹ Stále více se ujímá parková úprava na racionálně uspořádaném rozvrhnutí. V Německu se v průběhu 19. století uplatňoval známý půdorysný typ hřbitova s hlavními cestami, které křížily čtvercový prostor a setkávaly se ve velkém okrouhlém středu, kam se umisťoval hlavní kříž.¹⁴⁰ I samotné umístění náhrobků se začíná řídit prostorovými zásadami. Místa podél hřbitovních zdí se díky snadné dostupnosti a rodinné prestiži stávala privilegiem pro velkolepé náhrobky majetnějších objednavatelů. Tento prostor dával společenské elitě příležitost pro umístění umělecky dominantních náhrobků, uctít tak své předky a zároveň se pragmaticky prezentovat.¹⁴¹ Jako příklad výrazného funerálního založení na přelomu 19. a 20. století může sloužit nový hřbitov

---

¹³⁴ MOHR, Jan. Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901. S. 61.

¹³⁵ NAVRÁTILOVÁ, Hana. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. S. 269.

¹³⁶ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 297.

¹³⁷ Tamtéž, s. 297.

¹³⁸ NAVRÁTILOVÁ, Hana. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. S. 278.

¹³⁹ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti II*. S. 275.

¹⁴⁰ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 298.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 300.

v Poděbradech, který navrhl Josef Fanta a unikátní výzdobu obvodových zdí vytvořil sochař František Bílek.¹⁴²

Emil Edgar byl ve svém komentáři ke vkusu a nevkusy na hřbitovech z roku 1918 k tomuto přístupu značně kritický: „*Jako za zdí hřbitovní i zde [ve volbě užitého materiálu] odlišila se ješitnost boháčů od ostatních výpravou nákladných příbytků smrti, v nichž se poji falešná sentimentalita a reklamně hlasité pathetické divadlo bolu s nadutou chlubitostí.*“¹⁴³ Sám byl zastáncem pietně decentního náhrobku, který vyústil v ideálním drobném urnovém hrobu. Obecný problém na dobovém uměleckém výrazu hřbitovů jako celku vidí především v celkové neuspořádanosti a úpravě hrobových bloků: „*Náhrobky stavějí se vedle sebe, jak následují po sobě, páté přes deváté, bez výběru a bez ohledu na vzájemný účín; zvláště různost výšek je pro obraz hřbitova zlem nejhorším.*“¹⁴⁴ Jako ideální řešení pro budoucí tvůrce hřbitovů nabízí držet se přísného řádu a zachovat vzájemnou materiálovou, tvarovou a výškovou homogenitu pomníků, která tak zdůrazní rovnost všech zesnulých.¹⁴⁵ Současně ale v půvabu starých, převážně vesnických či lesních hřbitovů vidí nepravidelnost rozvrhu a jednoduchost samotných náhrobků.¹⁴⁶ Důraz na splynutí s přírodou a určitý koncept hřbitova jako parku ve městě zdůrazňoval i již zmiňovaný Emil Högg. Ten ale naopak přísný lineární rozvrh a využití půdorysu pravidelné šachovnice v zakládání nových hřbitovů viděl jako silnou omezenost a účelnost. Na příkladu nových hřbitovů v Berlíně z konce 19. století přímo uvádí: „*[...] jsou to místa hrůzy, kam se jistě neuchýlí člověk mající vkus, dobrovolně a pro své zotavení. Aby se z nich utvořily parky, k tomu je potřebí mnoha desetiletí.*“¹⁴⁷ Na tomto příkladě z roku 1911 je zajímavá i zmínka o zotavování návštěvníků hřbitova, která tak podporuje tezi, že se funkcionalita funerálního prostoru výrazně změnila a nesloužila již pouze zemědělným.

V uměleckém časopise *Styl* se v roce 1911, vedle překladu přednášky Emila Högga objevil i článek německého uměleckého kritika Karla Schefflera (v překladu Zdeňka Wirtha). Ten na úvod svého článku o náhrobních pomnících přímo uvádí: „*Ošklivost našich hřbitovů je spíše důkazem nedostatku všeobecné touhy po umělecké důstojnosti v moderním kultu mrtvých, touhy, jež může býti jen náboženského charakteru, a která je právě předpokladem*

¹⁴² KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. Praha: Mladá fronta, 2013. 343 s. ISBN 978-80-204-2984-1. S. 62.

¹⁴³ EDGAR, Emil. *Hřbitov*. S. 10.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 15-16.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 22.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 20.

¹⁴⁷ HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). *Park a hřbitov*. S. 136.

každého krásného a význačného umění hřbitovního.“¹⁴⁸ Podoba sepulkrální kultury byla tedy sekularizací výrazně ovlivněna, zbavena původního náboženského ideálu a samotné hřbitovy se pomalu stávaly spíše více estetickým prvkem než symbolickým. Současně nejednotnost formy od poloviny 19. století způsobila podle Karla Schefflera výrazné roztržité hřbitovní atmosféry: „*Gotika, renaissance, barok, klasicismus a moderna, dorské, jonské a korintské články, pískovec, cihly, žula, mramor, železo, bronz a pozlátka. Každá z forem je tu nepravdivá a ošklivá, každý pocit umělý.*“¹⁴⁹ Vedle vnitřní úpravy hřbitova ale hraje velkou roli i jeho samotné prvotní umístění do prostoru, které dotvoří celkovou atmosféru a dá mu výrazný charakter. Jak uvedl Emil Högg: „*Ale hřbitov sebe krásnější a sebe umělečtěji založený je závislý přece jen na své poloze a na svém okolí. Někdy jde příroda umělci na ruku tím, že podává mu údolí, do něhož lze hřbitov uzavřít, jindy zase výšinu, jež celek doplňuje a tvoří jeho pozadí.*“¹⁵⁰ Současně by se měly nové hřbitovy zakládat s alespoň rámcovým výhledem na budoucí zástavbu v okolí, aby nebyly úplně pohlceny městskou výstavbou a nestávalo se, že by obyvatelé nových domů: „*[...]stáli na svých pavláčkách v pochybných toaletách přímo nad hlavami účastníků pohřbu a dívali se s patra na pohřební obřady.*“¹⁵¹

K pietě a kulturnímu udržování vzhledu hřbitovů se přímo váže i funkce hrobníka a jeho pracovní náplň. Vedle samotných výkopových prací, které byly především z hygienického hlediska od konce 19. století striktně vedeny podle předepsaných regulí a odměňovány danou taxou, měl i další důležité povinnosti. Udržoval hřbitov před poškozením a znečištěním a staral se o celkovou zeleň. V praxi však často docházelo k odlišné situaci. Hroby byly zarostlé trávou a neudržované a často se stávalo, že sám hrobník na hřbitově vyséval jetel, trávu kosil pro dobytek, pásal v pietním prostoru kozy a pouštěl slepice.¹⁵² Ve dvacátých letech 19. století například v pražských Košířích byly na nevyužité části hřbitova dokonce pěstovány ovocné stromy.¹⁵³ Podle dochovaného *Jednacího protokolu správního*

---

¹⁴⁸ SCHEFFLER, Karel – WIRTH, Zdeněk (překlad). Náhrobní pomníky. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. Praha: Sdružení architektů, Mánes. R. III. /1911. S. 125. Srov. Podobně je v roce 1908 v periodiku *Volné směry* otištěn jeho článek o návštěvě pařížského hřbitova Père-Lachaise, v rámci popisu monumentálního Pomníku mrtvých z roku 1895 od francouzského sochaře Alberta Bartholoméa, kde uvádí neskrytý obdiv nad celkovou atmosférou francouzského hřbitova, který podle něho v německých zemích nemá srovnání. Viz SCHEFFLER, Karel. Père-Lachaise. In *Volné směry: Měsíčník umělecký*. Praha: Mánes. R. 12/ 1908, č. 1. S. 31-37.

¹⁴⁹ SCHEFFLER, Karel – WIRTH, Zdeněk (překlad). Náhrobní pomníky. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. S. 134.

¹⁵⁰ HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). *Park a hřbitov*. S. 139-140.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 140.

¹⁵² NAVRÁTILOVÁ, Hana. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. S. 278.

¹⁵³ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 299.

výboru hřbitova v Železném Brodě,¹⁵⁴ vedeného od roku 1886, na tamním hřbitově docházelo na konci 19. století k nevhodnému chování hrobníka Franze Šikrtanze již krátce po jeho nástupu. Hřbitovní výbor musel mezi listopadem roku 1887 až květnem roku 1888, kdy byl hrobník propuštěn z důvodu opakované opilosti,¹⁵⁵ řešit řadu stížností od místních obyvatel. V protokolu ze schůze 1. prosince roku 1887 je přímo uvedeno: „Konečně zakázáno hrobníkovi držeti králíky a husi, poněvaž i v tom ohledu došly stížnosti, že hrobník husi i králíky svobodně po hřbitově pobíhati nechá, což se však pohledu veřejných nikterak trpěti nemůže.“¹⁵⁶ Podobné problémy s udržováním piety na hřbitově měli i od přelomu dvacátých a třicátých let 20. století na semilském hřbitově na Koštofranku. Tamní hrobník Kamil Tomeš byl dokonce v roce 1936 na čtyři dny odsouzen do vězení za krádež peněz.¹⁵⁷ Stížností proti jeho údržbě hřbitova bylo několik: nestaral se o sekání trávy, neprováděl výkopy hrobů podle předepsané hloubky, na hřbitově docházelo k častým krádežím a především ve hřbitovním domku choval kozu a králíky, které volně pouštěl.¹⁵⁸

Skladba současných hřbitovů na Liberecku je ve své rozmanitosti velmi bohatá. Od velkých ústředních městských hřbitovů z konce 19. století, drobných vesnických hřbitůvků, často umístěných ještě přímo u místních kostelů, pietních prostranství mimo urbanistickou zástavbu, až po přírodní lesní hřbitovy. Následující podkapitoly slouží především jako přibližné představení tohoto fondu hmotných památek, poukázání na pozoruhodné a specifické památky především městských hřbitovů a nejedná se tak o jejich komplexní výčet.

2. 1. 1. Hřbitovní fond v okrese Liberec

V předchozí kapitole byl již zmíněn územní plán od Camilla Sitteho.¹⁵⁹ Tato urbanizační studie, vedle informací o rozložení nových komunikací a zástavby Liberce, obsahuje i zajímavou pasáž o městském hřbitově. Hřbitovy, které již nejsou používány, se zpravidla z pietních důvodů nevyčleňují pro výstavbu bytů. Vyskytují-li se v blízkosti

---

¹⁵⁴ SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Železný brod – inv. č, 94, karton 15. Jednací protokol správního výboru hřbitova v Železném Brodě.

¹⁵⁵ Tamtéž. Protokol sepsaný dne 5. dubna 1888, podepsaný předseda Josef Pavlíček.

¹⁵⁶ SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Železný brod – inv. č, 94, karton 15. Jednací protokol správního výboru hřbitova v Železném Brodě. Protokol sepsaný dne 1. prosince 1887, podepsaný předseda Josef Pavlíček.

¹⁵⁷ SOkA Semily: Archiv města Semily: Hřbitovy, hrobníci - inv. č. 716, sign. VI/14/3, karton 74. Trestní list, Kamil Tomeš.

¹⁵⁸ Tamtéž. Jednací spis z 5. 4. roku 1938 nadepsaný: *Panu Kamilu Tomšovi, hrobníku v Semilech!*

¹⁵⁹ MOHR, Jan. Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901. In *Památky Libereckého kraje: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci pro rok 2009*. S. 45-64.

budoucího centra plánované přestavby města, poté: „[...] se hodí dlouhá jižní strana hřbitova znamenitě k umístění dlouhých arkád.“¹⁶⁰ Tyto arkády s centrálním kopulovým kostelem by podle Sitteho mohly následně sloužit k umístění náhrobků z původního hřbitova a tím by vznikla svého druhu galerie předků města. Zde již roku 1900 uvádí i druhý teoretický význam této výstavby: „[...] jestliže by se v budoucnu také u nás podařilo najít cestu ke zřízení krematorií a Liberec by k takovému zřízení přistoupil. Potom by zde bylo to správné místo a arkády by potom mohly být přilehlým budoucím urnovým hřbitovem.“¹⁶¹ Bývalý městský hřbitov v Budyšínské ulici, kde se pohřbívalo mezi roky 1832-1956, je dnes začleněn do projektu Zahrada libereckých vzpomínek ve snaze zřídit na místě odpočinkový park.¹⁶² Hřbitov je ve velmi špatném stavu, velká část hrobek poškozena, či přímo chybí, jako například náhrobek Josefa Salomona z carrarského mramoru. Dominantou a zároveň kulturní památkou jsou dvě velké kaplové hrobky a patnáct menších náhrobků.¹⁶³ Především historizující rodinná hrobka textilních podnikatelů Liebiegů a novogotická hrobka libereckého stavitele Heinricha Hübnera tvoří významnou část liberecké kulturní historie.

Vznikem krematoria se místní urnový háj stává centrálním prostorem pohřbívání pro 20. století, ovšem ani lokální drobné hřbitovy neupadly v zapomnění. Řeč je především o dnešních přidružených obcích – Ruprechtice, Vesec a Vratislavice nad Nisou. Ruprechtický prostor pro zemřelé vznikl v roce 1900 jako drobný obecní hřbitov.¹⁶⁴ Dnes je jeho atmosféra tvořena z větší části urnovými hroby, avšak několik zajímavých rodinných náhrobků ze začátku 20. století se podél obvodové zdi dochovalo. Dominantou hřbitova je velká kaplová hrobka z roku 1906, kterou postavil liberecký stavitel Josef Pilz. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /7.)** Její vnitřní prostor dnes však slouží jako úložný sklad dřevěného materiálu. Na hřbitově ve Vratislavicích nad Nisou z roku 1878 je vedle rodinné hrobky Antona Porscheho, otce slavného Ferdinanda, působivá především novobarokní pískovcová kaple na kruhovém půdorysu, která patří rodu Ginzkeyových. Jádrem hřbitova je tvořeno poměrně dochovanou soustavou historizujících německých hrobek z přelomu 19. a 20. století, samotná lokalita je určena klidným předměstím mimo výraznou zástavbu. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /8.)**

---

¹⁶⁰ MOHR, Jan. Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901. In *Památky Libereckého kraje: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci pro rok 2009*. S. 63.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 63.

¹⁶² KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 234. Srov.: O samotném začlenění hřbitova do projektu formou lapidária více např. prezentace *Zahrada libereckých vzpomínek*. Online [cit. 18. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <[http://www.kittner.cz/obrazky/file/Zahrada libereckých vzpomínek \(2\).pdf](http://www.kittner.cz/obrazky/file/Zahrada%20libereckych%20vzpominek%20(2).pdf)>.

¹⁶³ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 234.

¹⁶⁴ Nebude-li uvedeno jinak, časové údaje o založení pocházejí z centrálních křížů a pomníků na jednotlivých hřbitovech.

Židovský hřbitov v Liberci až do roku 1864 neexistoval, zemřelí židé byli převáženi na hřbitov do Turnova. Po vzniku liberecké židovské obce na konci 19. století byl založen i samostatný hřbitov v Ruprechtické ulici. Od druhé světové války však neudržovaný hřbitov značně zchátral a teprve od roku 1992 procházel značnou rekonstrukcí, která hřbitovní fond z větší části zachránila.¹⁶⁵ Dochovaná skladba náhrobků z přelomu 19. a 20. století obsahuje velkou část specifických a geometricky tvarovaných objektů, z velké části z leštěného kamene. V původní obřadní síni z roku 1900 je dnes umístěn památník obětem šoa.

Městský hřbitov v Českém Dubu na první pohled zaujme bohatě zdobenou novorenesanční hrobkou textilního podnikatele Franze Schmitta, která se nachází v dominantním prostoru ve středu hřbitova. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /9.)** Rodinný kaplový hrob z let 1872-1873 byl postaven podle návrhu vídeňského architekta Karla Tietze a působivá výzdoba je dílem drážďanského sochaře Franze Schwarze.¹⁶⁶ Skladba sepulkrálních památek zde ale obecně není příliš bohatá, až na výjimky převažují spíše náhrobky z druhé poloviny 20. století.

Působivou atmosféru má městský hřbitov ve Frýdlantu, který byl založen severně od města v roce 1878. V parkovém typu je v přední části hřbitova umístěno rozlehlé pohřebiště francouzských, italských a polských zajatců, kteří zde zemřeli v květnu 1945. Tato část je zakončena vnitřní hřbitovní zdí, která odděluje bohatou skladbu rodinných německých hrodek z přelomu 19. a 20. století a nověji založený urnový háj. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /10.)** Vedle těchto historizujících náhrobků, které jsou z důvodu rozpadajícího se nosného zdiva často ve velmi špatném stavu, se na frýdlantském hřbitově nachází několik specifických secesních a moderních náhrobků s reliéfní výzdobou. Současně při vstupu na hřbitov je do podoby lapidária umístěn soubor přenesených pozdně barokních a klasicistních náhrobků. V souhrnu se jedná o velmi atmosférickou a klidnou lokalitu s poměrně bohatým sepulkrálním fondem.

Hlavní hřbitov v Hejnicích pochází z roku 1895 a svým umístěním vytváří velice klidnou lokalitu, nachází se v lesním prostoru poměrně daleko mimo město, dnes však paradoxně vedle skládky odpadu. Působivá je především čelní orientace ve svahu přímo proti severnímu masivu Jizerských hor. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /11.)** Skladba pomníků je spíše novodobějšího charakteru, obvodová zeď je tvořena převážně geometrickými náhrobky a přenesené historizující hrobky z 19. století se zde téměř nevyskytují.

---

¹⁶⁵ Židovská obec Liberec. Dostupné online: [cit. 5. 4. 2014] URL: <<http://www.kehila-liberec.cz/Hrbitov.aspx>>.

¹⁶⁶ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 236.

Jablonné v Podještědí je známé nejen hrobkou svaté Zdislavy v barokní bazilice, ale i tzv. ukrajinským hřbitovem v nedalekých Ladech.¹⁶⁷ Na tomto místě jsou pohřbeni váleční zajatci z první světové války a zajaté ukrajinské jednotky z roku 1919. Samotná lokalita byla za podpory Ministerstva obrany v roce 2008 renovována. Na městském hřbitově v Jablonném v Podještědí je však pomník obětem první světové války¹⁶⁸ ve velmi špatném stavu s vážně poničenou reliéfní deskou. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /12.)**

Podobně jako v Jablonném v Podještědí je i na městském hřbitově v Raspenavě umístěn do jádra prostoru dominantní pomník obětem první světové války. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /13. - 14.)** Specifický pomník, který je tvořen žulovým sloupem o výšce 8 metrů, ukončený čtvercovou hlavicí se souborem vystupujících hlav a korunovaný urnou, byl slavnostně odhalen v roce 1924. Autorem byl frýdlantský sochař Ernst Blumrich, podle návrhu Heinricha Scholze.¹⁶⁹ Městský hřbitov z roku 1881 obsahuje rozmanitou skladbu sepulkrálních památek a dvě velké rodinné kaple. Při vstupu na hřbitov se po levé straně nachází kaplová novogotická hrobka Gustava Richtera z Wittbachu, kterou v roce 1895 projektoval vídeňský architekt Franz von Neumann.¹⁷⁰ Druhou zdejší výraznou hrobkou je secesní mauzoleum holandského generálního konzula a podnikatele Theodora Pohla, které je dílem karlovarského sochaře Hugo Uhera.¹⁷¹ Samotný přilehlý kostel Nanebevzetí Panny Marie prošel v letech 1906-1907 výraznou přestavbou v kombinaci novobaročka a secese, podle projektu liberecké stavební firmy Gustava Sacherse.¹⁷²

2. 1. 2. Hřbitovy v okolí Jablonce nad Nisou

Podrobnějšímu rozboru a základnímu souhrnu celkové skladby náhrobků na jabloneckých hřbitovech byl věnován prostor v bakalářské práci *Sepulkrální památky na*

¹⁶⁷ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 236.

¹⁶⁸ Signatura je téměř nečitelná. Patrně jsou pouze údaje, že jde o návrh vzniklý v nedalekém Röhrsdorfu (Svoru).

¹⁶⁹ RESSEL, Anton Franz. *Obce Raspenava, Luh a Lužec: Popis a dějiny těchto míst (1914-1929)*. Frýdlant v Čechách: 1929. Překlad vydán městem Raspenava: 2007. Online [cit. 25. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <http://www.raspenava.cz/wp-content/uploads/2011/10/Raspenava-cela_kniha.pdf>. S. 423-424.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 131.

¹⁷¹ VACHUDOVÁ, Božena. Život a dílo sochaře Hugo Uhera. In *Mezery v historii: umělecko-historické sympozium věnované tvorbě německých a židovských výtvarníků a architektů v českých zemích před rokem 1945*. Cheb: GAVU Cheb, 2011. 50 s. ISBN 978-80-87395-06-6. Dostupné online: [cit. 21. 4. 2014] URL: <http://issuu.com/triodon/docs/sbornik_mezery_v_historii_cz/21>. S. 21.

¹⁷² RESSEL, Anton Franz. *Obce Raspenava, Luh a Lužec: Popis a dějiny těchto míst (1914-1929)*. S. 107.

*Jablonecku v letech 1780-1938.*¹⁷³ Proto následující řádky slouží spíše jako drobné shrnutí zdejšího hmotného fondu a doplnění specifitějších hřbitovů pro ucelenější celkový obraz situace na Liberecku.

Nejstarší hřbitov v Jablonci nad Nisou sloužil od roku 1687 při kostelu sv. Anny, kde vydržel až do roku 1809. V tomto roce byl přemístěn z centra nového městyse do okrajových prostor dnešního letního kina, v sousedství s kostelem Nejsvětějšího srdce Ježíšova, který byl v letech 1930-1931 postaven podle návrhu Josefa Záscheho. Zde vydržel do roku 1899, kdy tato lokalita přestala dostačovat kapacitním potřebám rozrůstajícího se města a byla nahrazena prostorem systematicky založeného hřbitova v dnešní ulici Na Roli. Skladba náhrobků jabloneckého městského hřbitova plně odráží ekonomickou a uměleckou prosperitu sklářského regionu ze začátku 20. století. Především severovýchodní zakončení hřbitova dodnes upoutá reprezentativními hroby sklářských exportérů a dalších významných jabloneckých osobností. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /15. - 16.)** Místní německé náhrobky jsou působivou přehlídkou secese a moderny v sepulkrálním umění a především z jejich skladby a umístění v prostoru vychází velká část výzkumu ve třetí kapitole této práce.

Jablonecký židovský hřbitov ve Vysoké ulici, založený roku 1882, byl zrušen a poměrně necitlivě zlikvidován v roce 1968.¹⁷⁴ Na jeho místě vyrostly dva dvanáctipatrové domy. Některé ostatky byly následně převezeny a uloženy do společného hrobu na židovském hřbitově v Liberci.

Sloučením okolních obcí od šedesátých let 20. století patří do Jablonce nad Nisou drobné hřbitovy v Rýnovicích a Kokoníně. Především pohřební prostor v Rýnovicích, u kostela Svatého Ducha z konce 17. století, stojí za zmínku. Poměrně bohaté a zachovalé skladbě náhrobků z 19. a počátku 20. století dominuje novogotické mauzoleum rodiny Priebuschů, stavěné v letech 1862-1864.¹⁷⁵ **(viz Přílohy III. – Obr. III. /17.)**

Podobné reprezentativní rysy jako v Rýnovicích se nacházejí i na monumentální hrobce významného sklářského průmyslníka Josefa Riedla v jizerskohorském městě Desná. Kaplová novorománská stavba ze žuly a pískovce byla postavena v letech 1889-1890 na návrh libereckého architekta Adolfa Bürgera.¹⁷⁶ **(viz Přílohy III. – Obr. III. /18.)** Její umístění do samostatné pozice nad město vytváří specifický dominantní ráz a vymyká se tak

---

¹⁷³ PAVLATA, David. *Sepulkrální památky na Jablonecku v letech 1780 – 1938*. Univerzita Pardubice, 2012 (bakalářská práce). Online: <<http://hdl.handle.net/10195/46350>>.

¹⁷⁴ VOSTŘÁK, Václav. Proměny Vysoké ulice. In *Jablonecký měsíčník* [online]. R. 2007, č. 10. Online [cit. 4. 3. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.mestojablonec.cz/cs/mesto/jablonecky-mesicnik/10-2007/promeny-vysoke-ulice.html>>.

¹⁷⁵ SCHEYBAL, Josef V. - SCHEYBALOVÁ, Jana. *Krajem skla a bižuterie*. S. 163.

¹⁷⁶ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 231.

většinou ostatních reprezentativních kaplových hrobek na Liberecku, kde je velká část umístěna do samostatného prostoru na hřbitovech, případně v jejich středu. Na samotném desenském hřbitově se nachází především soubor historizujících náhrobků z konce 19. století a památník ve formě drobné žulové hrobky, který připomíná místní katastrofu protržené přehradou na Bílé Desné v roce 1916.

Mezi drobnými obecními hřbitovy má specifické založení hřbitov v Janově nad Nisou. V poměrně příkré strání se zde nalézají nesystematická skladba náhrobků z konce 19. století a v nejvyšším bodě hřbitova několik hrobek z počátku 20. století. Obtížný terén výrazně pomáhá dotvářet pietní atmosféru a prostor tak inklinuje spíše k lesnímu hřbitovu. Mezi nejstarší přehlídkou dochovaných náhrobků vyniká drobný klasicistní hrob janovského rychtáře Johanna Friedricha Hüttmanna z dvacátých let 19. století, který je evidovaný jako kulturní památka. Místní památník obětem první světové války z roku 1925 je postavený v působivé geometrické moderně a umístěn v dolní části hřbitovního svahu. (**viz Přílohy III. – Obr. III. /19.**)

2. 1. 3. Skladba hřbitovů na Českolipsku

Hřbitovy v České Lípě postihy podobné tendence jako v ostatních větších městech na konci 19. století. Urbanizační zástavba vedla k nedostačující kapacitě na dosavadních pohřebních prostorech, a proto byl roku 1885 u kostela Povýšení sv. Kříže zřízen nový městský hřbitov v klidném a prostorném severním svahu. V roce 1898 dostal tento nový hřbitov výraznou dominantu v podobě novogotické hrobky poslance Franze Schmeykala. Kaplovou hrobku navrhl vídeňský architekt Ferdinand von Feldegg, od roku 1945 však slouží jako památník sovětských vojáků a ostatky Schmeykala byly z náhrobku odstraněny.¹⁷⁷ (**viz Přílohy III. – Obr. III. /20.**) Celková skladba historických náhrobků zde však není výrazná, až na několik výjimek hrobky nepřežily stavební úpravy v 70. letech 20. století.

Mnohem specifičtější rysy má lesní hřbitov v Novém Boru, který v letech 1907-1909 nechal založit purkmistr Rudolf Schlegel a vnitřní geometrickou úpravu do podoby parku navrhl architekt Hans Pitzner.¹⁷⁸ V zátiší vzrostlých stromů se zde dnes nalézají pozoruhodná skladba náhrobků z počátku 20. století, několik dominantních kaplových hrobek a samotná

¹⁷⁷ POLÁK, Michael. *Významný rodák, či německý nacionalista? F. Schmeykal má výročí*. Online [cit. 26. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <http://ceskolipsky.denik.cz/zpravy_region/vyznamny-rodak-ci-nemecky-nacionalista-pred-120-lety-zemrel-f-schmeykal-20140405.html>.

¹⁷⁸ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 230.

lokalita jako celek dotváří působivý pietní prostor. Z okolí hřbitova je známý památník věnovaný obětem Rumburské vzpoury z roku 1918, kdy zde bylo u hřbitovní zdi popraveno 7 vzbouřených vojáků.¹⁷⁹ Původní pomník z roku 1923 od akademického sochaře Karla Dvořáka byl za druhé světové války zrušen, druhý pomník s figurální sochou pod názvem *Nepokořen* od Vendelína Zrůbeckého z roku 1951 byl do roku 1995 veden jako národní kulturní památka.

Na hřbitově v Novém Boru – Arnultovicích se nachází soubor několika tvarově rodinných hrobek sklářských mistrů z přelomu 19. a 20. století, kde na konci přímé osy hřbitova dominuje rodinná kaplová hrobka skláře Adolfa Zinkeho, kterou kolem roku 1900 postavil Josef Seiche z Teplic. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /21.)** Druhá výrazná kaplová hrobka, skláře Franze Ladische v novogotickém provedení, se nachází v jižním rohu hřbitova a od roku 2013 prochází záchrannou rekonstrukcí.¹⁸⁰

U pozdně gotického kostela sv. Fabiána a Šebestiána v Zákupích je na původním prostoru umístěn jeden z nejstarších dochovaných hřbitovů na Liberecku. V kryptě kostela jsou pochováni členové rodiny Berků z Dubé a na vnější obvodové zdi je dodnes dochována skladba renesančních a barokních náhrobních desek.¹⁸¹ Na samotném hřbitově se nalézá soubor pískovcových náhrobků výrazných místních osobností, například barokní náhrobek jezuita Františka Expedita ze Schönfeldu nebo klasicistní náhrobek Ferdinanda Leitenbergera, který v Zákupích založil roku 1850 první dobrovolný hasičský sbor ve střední Evropě. Jako na většině ostatních hřbitovů, i zde však dnešní centrální prostor zaujímá skladba mladých urnových hrobů. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /22.)**

2. 1. 4. Koštofrank a další hřbitovy na Semilsku

Semilský hřbitov na klidném návrší Koštofrank u barokního filiálního kostela sv. Jana Křtitele sloužil původně jako pohřební prostor pro okolní obce, po zrušení městského hřbitova u kostela sv. Petra a Pavla v polovině 19. století začali být na Koštofrank pohřbíváni také semilští měšťané. Dochovaná skladba náhrobků obsahuje poměrně velké množství těchto starých historizujících hrobek, ale většina z nich je již ve velmi špatném stavu. **(viz Přílohy**

¹⁷⁹ Více o samotné vzpouře např. RICHTER, Tomáš. *Rumburská vzpoura a ohlas na ni v české historiografii a kultuře*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2008. (bakalářská práce). Online <<http://hdl.handle.net/10195/28679>>.

¹⁸⁰ Město Nový Bor. *Hrobka rodiny Franze Ladische dostane letos nový kabát*. Online [cit. 28. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.novy-bor.cz/cz/pro-media/aktualne-z-noveho-boru/aktualne-z-noveho-boru/hrobka-rodiny-franze-ladische-dostane-letos-novy-kabat/>>.

¹⁸¹ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 230.

III. – Obr. III. /23.) Ze známých regionálních osobností zdejší hřbitov obsahuje například hrobku redaktora Národních listů Josefa Vejvary či mlynáře Václava Riegra, otce Františka Ladislava Riegra.¹⁸² Centrum pohřebního ritu se však od 30. let 20. století přesunulo na urnové háje do prostoru semilského krematoria.

Veliký městský hřbitov v Jilemnici je tvořen ze tří oddělených sektorů, nejstarší katolická část s oddělenou evangelickou sekcí a novodobý přilehlý urnový háj. Celému prostoru dominuje honosná novorenesanční hrobka jilemnického obchodníka Jana Hakla,¹⁸³ postavená v roce 1885, o jejíž vnitřní sochařskou výzdobu z carrarského mramoru se postaral Bernard Otto Seeling.¹⁸⁴ (**viz Přílohy III. – Obr. III. /24.)** Na urnovém háji zaujmou především novodobé hroby jilemnických spisovatelů, Jaroslava Havlíčka a Jana Weisse. Škála náhrobků je zde velice rozmanitá, od raných klasicistních stél, strojově vyráběných náhrobků z přelomu 19. a 20. století, kde některé z nich byly vyrobeny pražskou firmou Pupp & Škarka, po moderní urnové hrobky. Působivé je zde především prostorové rozmístění, kdy téměř nedochází k promíchání jednotlivých historických etap sepulkrálního umění, ale jsou poměrně uceleně zachovány v oddělených skladbách. Velice svérázný ráz má následně šlechtický hrob rodu Harrachů v Horní Branné nedaleko Jilemnice, kde stojí rozměrná a specifická novorománská kaplová hrobka sv. Kříže, ve tvaru dvou na sebe postavených osmibokých hranolů. Mohutná hrobka byla dostavěna a vysvěcena roku 1870 a dnes slouží jako pohřební kaple.

Městský hřbitov v Lomnici nad Popelkou má atmosférický ráz už samotnou obvodovou zdí, kdy v jižní části svahu je umístěn na vyvýšeném kamenném tarasu a vyzdvížen tak nad okolní zástavbu. Působivá je i nedávno rekonstruovaná dřevěná zvonice ve střední části hřbitova ze 17. století, která je jednou z nejstarších staveb ve městě. V severní části hřbitova se nacházejí historizující hrobky místních průmyslníků, například neoklasicistní náhrobek Antonína Šlechty, zakladatele lázní Sedmihorek, specifická rohová hrobka rodiny Mastných (**viz Přílohy III. – Obr. III. /25.)** či dominantní kaplová hrobka Svobodova.

V horském středisku Rokytnice nad Jizerou se nachází hřbitov z roku 1886, založený na příkré stráni nad městem. V letech 2010-2011 zde proběhl projekt, podle kterého byla upravena zeleň, vnější obvodové zdivo a centrální chodníky a dal tak hřbitovu výrazně jiný a

¹⁸² KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 237.

¹⁸³ ŽLABKOVÁ, Ludmila. Haklova hrobka. In *Časopis Krkonoše – Jizerské hory*. R. 2006, Online [cit. 6. 4. 2014.]. Dostupné z URL:

<http://krkonose.krnep.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=9136&Itemid=2>.

¹⁸⁴ V. W. Bernard Otto Seeling. In *Zlatá Praha*. R. V/1887-88, č. 24, s. 379. Dostupné online [cit. 9. 4. 2014] URL: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/5.1887-1888/24/379.png>>.

prostorově vyčištěný ráz.¹⁸⁵ Západní obvodová zeď je následně vytvořena souborem umělecky pestrých a dochovaných rodinných hrobek, které horském terénu zaujímají pietně symbolického výrazu, podobně jako na hřbitově v Hejnicích. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /26.)** Střední část hřbitova nabízí soubor kaplových hrobek, například místní továrník August Stumpe je pochován v dochované novorománské kapli na čtvercovém půdorysu. Část těchto hrobek je však ve velmi špatném stavu a v podobě spíše torzálních objektů.

Pod stínem mohutného novogotického chrámu Narození Panny Marie v Turnově se rozprostírá půvabný městský hřbitov. V prostoru, utvářeném sadem vzrostlých stromů, který inklinuje k neuspořádanému lesnímu hřbitovu, se nachází výrazně bohatá skladba umělecky hodnotných náhrobků turnovských rodáků a podnikatelů od poloviny 19. století do počátku 20. století.¹⁸⁶ Řada hrobek je zde pevně obrostlá zelení a celý obraz tak získává, s přihlédnutím na lokalitu v centru města, silnou pietní atmosféru. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /27.)** Na hřbitově se také nacházejí dvě výrazné kulturní památky – hrob slavisty Václava Fortunáta Durycha z roku 1867 a monumentální secesní hrobka rodiny Boháčů.

Hřbitov ve Vysokém nad Jizerou byl na klidné parcele za městem založen po roce 1850. Nacházel se zde jeden z největších dochovaných souborů železných kovaných a litinových křížů z konce 19. století na semilsku, ozdobených motivy poutních madon. Většina z nich však byla ze hřbitova přenesena do vysockého městského muzea. **(viz Přílohy III. – Obr. III. /28.)** Severní části hřbitova dominuje reprezentativní secesní hrobka manželů Kramářových s plačkou od Vojtěcha Šaffa z roku 1909. Z novodobých počínů na zdejším hřbitově zaujme hrob akademického malíře Jaroslava Skrbka s portrétní plaketou od medailéra Zdeňka Šejnosta.¹⁸⁷

---

¹⁸⁵ Městský hřbitov v Rokytnici nad Jizerou – revitalizace veřejného prostranství a obnova zeleně. Online [cit. 6. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.rokytnice-nad-jizerou.com/mestskyhřbitov/index.html>>.

¹⁸⁶ O souboru sepulkrálních památek v Turnově více např. REJMAN, Martin. *Sepulkrální památky na Turnovsku od středověku do 1. poloviny 20. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2011. (bakalářská práce). Online <<http://dspace.upce.cz/handle/10195/41046>>.

¹⁸⁷ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. S. 239.

3. Secese a moderna v sepulkrálních památkách

Secese jakožto komplexní umělecký styl, který se uplatnil v architektuře, malbě a sochařství, se zároveň plně promítal do užitého umění a moderního životního stylu období *fin de siècle*. Samotný název nového stylu často naznačoval dobovou modernost: Anglický *Modern style*, ve Francii a Belgii označení *L'Art nouveau*, ve Španělsku *Modernismo* a podobně. Německé označení *Jugendstil* má kořeny v mnichovském časopise *Jugend*.¹⁸⁸ V Rakousku pojmenování secese přímo vyjadřovalo rozchod s „mrtvou“ kulturou historismů 19. století.¹⁸⁹ V kontextu industrializace, a obecně průmyslové revoluce 19. století, se změnila typologie zboží každodenní potřeby a především se jeho výroba stávala masovou. V průběhu 19. století se v podobě jak drobných výrobků, tak „velké“ architektuře projevovalo neustálé ožívování starých slohů: klasicismu, gotiky, renesance, baroka. Až secese od pozdních osmdesátých let 19. století byla prvním stylem, který nečerpal pouze z evropské historie.¹⁹⁰ Kořeny secesního eklekticismu sahají až k orientálnímu umění, kde nejvýraznější vlivy na secesní křivku přišly z japonských vzorů. Především v kompoziční asymetričnosti, v přírodních a figurálních motivech, dynamickém a volném toku jednotlivých linií.¹⁹¹ V evropské secesi se tak obrat k přírodě projevil ve tvorbě zakřivených siluet, inspirovaných oblíbenou lilií, kosatcem či orchidejí, pestrobarevným hmyzem, vážkami, či pávy. Přenesená linie na lidské tělo se poté nejvíce projevila v dlouhých, rozpuštěných ženských vlasech a prohnutém těle.¹⁹²

Charakteristická zvlněná secesní linie se tak poprvé projevila ve viktoriánské Anglii současně s teoretickým podkladem okolo skupiny uměleckého kritika Johna Ruskina a Williama Morrise. Zároveň byly poprvé ve velké míře uplatněny nové materiály, ve formě prefabrikovaných železných trámů a skleněných ploch, na Velké londýnské výstavě v roce 1851 s výstavbou Křišťálového paláce od Josepha Paxtona.¹⁹³ Přenesení a rozvoj moderních materiálů dále do Evropy, je výrazněji patrné například na bruselských domech od architekta Victora Horta, kde se zároveň na železném nosném sloupu schodištní haly, realizované v roce 1893 na projektu domu inženýra Tassela, naplno projevil nový architektonický ornamentální

¹⁸⁸ HARDY, William. *Secese: Art Nouveau*. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, 128 s. ISBN 80-7180-247-6. S. 8-11.

¹⁸⁹ AMBROZ, Miroslav, a kol. *Vídeňská secese a moderna 1900-1925: užité umění a fotografie v českých zemích*. Brno: Moravská galerie, 2005, 381 s. ISBN 80-7027-132-9. S. 14.

¹⁹⁰ HARDY, William. *Secese: Art Nouveau*. S. 8.

¹⁹¹ FAHR-BECKEROVÁ, Gabriele. *Secese*. 2. vyd. Praha: Slovart, 2007, 424 s. ISBN 978-80-7209-896-5. S. 9.

¹⁹² HARDY, William. *Secese: Art Nouveau*. S. 8.

¹⁹³ FAHR-BECKEROVÁ, Gabriele. *Secese*. S. 351.

dekor.¹⁹⁴ Současně s tím byla belgická secesní architektura podkladem pro první čistě abstraktní linii, kdy architekt Henry van de Velde opustil podobu ornamentu ve tvaru květin, či ženských postav a začal uplatňovat nekonkretizované křivky.¹⁹⁵ Belgické uchopení nového uměleckého stylu umožnilo důraznější příklon k architektuře, která byla v anglickém prostředí více upozaděna programovým zaměřením na umělecké řemeslo.¹⁹⁶ Využití tvárnosti železných konstrukcí bylo typické i pro práce Gustava Eiffela, jehož nejslavnější výtvar, Eiffelova věž, spojovala tendence moderního strojírenství, dekorativních ornamentů a uměleckého a hospodářského výstavnictví, které se plně projevovalo ve výstavbě monumentálních výstavních pavilonů a prezentaci široké typologie zboží užitého umění. Technický pokrok druhé poloviny 19. století se netýkal pouze využití železné architektury, ale i nových postupů tužení a glazurování u keramiky a skla, elektrolytického pokovování, či zapojení elektrických světel do koncepce interiéru.¹⁹⁷

Pro formování Vídeňské secese byl klíčový rok 1894, kdy na vídeňskou Akademii výtvarných umění nastoupil jako profesor architektury Otto Wagner. Pod vlivem okruhu svých žáků, především Josefa Hoffmanna, byl silně přitahován radikálními aktivitami v podobě antiakademického uměleckého hnutí.¹⁹⁸ Wagner se ve svém teoretickém spise *Moderní architektura* z roku 1895 snažil popsat účelnost architektury, která by byla založena na konstrukci a pokusil se vymanit uplatňujícím historismům druhé poloviny 19. století. Přímou uvedl: „Každý nový sloh povstal povlovně z dřívějšího tak, že nové konstrukce, nové materiály, nové lidské úkoly a náhledy změnily nebo přetvořily tvary dosavadní [...] Úkol umění, tedy také moderního, zůstal však týž, jaký byl ve všech dobách. Moderní umění musí nám poskytnouti tvary moderní a od nás vytvořené, jež vyjadřují naše umění a naše jednání.“¹⁹⁹ V roce 1897 skupina sochařů, malířů a architektů (Josef Hoffmann, Josef Maria Olbrich, Alfons Mucha, Otto Wagner a další s Gustavem Klimtem jako mluvčím) vystoupila ze spolku Künstlerhaus a založila Sdružení výtvarných umělců Rakouska – Secese (*Vereinigung bildender Künstler Oesterreichs – Secession*).²⁰⁰ Ústředním bodem nové Secesionistické skupiny se stala výstavní budova Vídeňské secese od Josefa Maria Olbrichta

---

¹⁹⁴ WITTLICH, Petr. *Umění a život - doba secese*. Praha: Artia, 1987, 207 s. S. 102.

¹⁹⁵ FAHR-BECKEROVÁ, Gabriele. *Secese*. S. 152.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 105.

¹⁹⁷ HARDY, William. *Secese: Art Nouveau*. S. 24.

¹⁹⁸ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Praha: Academia, 2004, 457 s. ISBN 80-200-1261-3. S. 94.

¹⁹⁹ WAGNER, Otto. *Moderní architektura*. Praha: J. Laichter, 1910, 94 s. S. 19-20.

²⁰⁰ AMBROZ, Miroslav, a kol. *Vídeňská secese a moderna 1900-1925*. S. 14.

z roku 1898, jejíž působivý centrální dutý dóm je vytvořený z pospojovaných kovových listů vavřínu.²⁰¹

Pro setkání celoevropských progresivních umělců se klíčovým stala světová výstava v Paříži roku 1900, která v důsledku demonstrovala konec dominance tradičních historizujících výtvarných slohů a jejich náhradu florální formou. Základem ornamentální tvorby se staly nejen přírodní rostlinné formy, ale i jejich opakující se motivy na principu kaleidoskopu. Specifické ornamentální a grafické písmo ovlivnil typograf a grafik Rudolf von Larisch. Otto Wagner v roce 1898 v předmluvě ke druhému vydání své studie *Moderní architektura* k přijetí nového uměleckého stylu přímo uvedl: „Úspěchy „Secesse“, spolku výtvarných umělců rakouských podávají další, do očí bijící důkaz, že i všeobecná mínění přiklonilo se tomuto mladistvému proudění.“²⁰² Samotný progresivní Wagner v roce 1902 na železnou konstrukci portálu telegrafní agentury Die Zeit použil jako stavební materiál hliníkový plech.²⁰³ A v roce 1904 zformoval své nejslavnější dílo, Poštovní spořitelnu ve Vídni, jejíž vnitřní halu vytvořil v neskrývaném dekoru nýtované ocelové konstrukce a celek podtrhl vnějším obkladem z desek bílého mramoru, který byl ke stěnám připevněn aluminiovými nýty.²⁰⁴ Použitím moderních a nekonvenčních materiálů tak potvrdil svůj rozchod s architekturou minulosti a připravil půdu pro široké uplatnění moderní architektury.

Proti přehnané dekorativnosti se záhy ozvala kritika, zda ornament jako takový není v podstatě zbytečným přídavkem, kterého by se ideální umění mělo zřeknout.²⁰⁵ Nejznámějším z polemiků byl architekt Adolf Loos, který se s umělci vídeňské secese rozešel především článkem *Ornament und Verbrechen*, z roku 1908, poprvé však publikované v roce 1910. Loos již dříve ostře kritizoval práce Henriho van de Velda a Josefa Maria Olbrichta, na jeho konto přímo uvedl: „Co bude Olbrichovo dílo za deset let? Moderní ornament nemá předchůdce ani následovníky, ani minulost, ani budoucnost.“²⁰⁶ Na Loose v letech 1908-1909 reagovala řada architektů a uměleckých kritiků, například Wilhelm Michel, Otto Scheffers, či Richard Schaukal, kteří se rolí ornamentu v moderní architektuře začali otevřeně zabývat.²⁰⁷ V článku *Gegen das Ornament*, který byl uveřejněn již v roce 1908, se Richard Schaukal na

²⁰¹ HARDY, William. *Secese: Art Nouveau*. S. 44.

²⁰² WAGNER, Otto. *Moderní architektura*. Praha: J. Laichter, 1910, 94 s. S. 9.

²⁰³ FAHR-BECKEROVÁ, Gabriele. *Secese*. S. 348-350.

²⁰⁴ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. S. 98-99.

²⁰⁵ FAHR-BECKEROVÁ, Gabriele. *Secese*. S. 7.

²⁰⁶ „Wo werden die arbeiten Olbrichs nach zehn jahren sein? Das moderne ornament hat keine eltern und keine nachkommen, hat keine vergangenheit und keine zukunft.“ In LOOS, Adolf. *Trotzdem 1900-1930*. Innsbruck: Brenner-Verlag, 1931. S. 84.

²⁰⁷ LONG, Christopher. *Ornament, Crime, Myth, and Meaning*. ACSA Annual Meeting, 1997. Online [cit. 24. 5. 2014.]. Dostupné z URL:

<<http://apps.acsa-arch.org/resources/proceedings/indexsearch.aspx?txtKeyword1=70&ddField1=4>>.

Loose přímo odkazuje a nebrání se použít konotačního označení pro nové umělecky kritické názory jako: „*Los vom Ornament!*“.²⁰⁸ Postupná eliminace ornamentu v kombinaci se stále větším důrazem neskryvaného konstrukčního materiálu tak znamenaly přímou cestu k moderní architektuře 20. století.

Na konci 19. století se vídeňská secese dostávala do českých zemí především prostřednictvím žáků a spolupracovníků Otty Wagnera, kteří by v konzervativní Vídni obtížněji hledali zakázky, takže realizace prováděli převážně v rodné domovině. Jednalo se například o Aloise Ludwiga a jeho stavbu rodinného domu v roce 1895 v Brně, Huberta Gessnera a Otakara Béma s projektem Obchodní akademie v Hradci Králové v letech 1896-1897, realizace budovy Café Corso v Praze z let 1897-1898 od Friedricha Ohmanna a další.²⁰⁹ Secese však byla v Čechách vnímána zpočátku jako plytká a pro český národní konzervatismus jako jistý projev vídeňské dekadence. Architekti české moderny se tak snažili projevit nezávislý národní ráz své tvorby a distancovat se od vídeňské kultury, v podobě studia domácích památek a návaznosti na českou renesanci a oživení baroka.²¹⁰ Jedna z nejvýraznějších konstruktivních staveb pozdního historismu, pražský Průmyslový palác od architekta Bedřicha Münzbergera z roku 1891, která naplno využila nových materiálů v podobě železa a výrazných skleněných výplní, tak sloužila především národnostní prezentaci české společnosti na velkých výstavách.²¹¹ Současně se zde roku 1898 objevily první náznaky secesního architektonického dekoru ve výzdobě ústřední dvorany.²¹² Silné národní prvky jsou patrné například i ve dřevěných stavbách Dušana Jurkoviče na Pustevnách, stavěné od roku 1897, kde se skloubí secesní ornamentika se slovanskou lidovou architekturou.²¹³

Výrazný zlom pro českou secesi přišel s rokem 1898, kdy v místnostech pražského Topičova salónu otevřel první ucelenou výstavu Spolek výtvarných umělců Mánes, v zastoupení umělců jako Mikoláš Aleš, Stanislav Sucharda, Antonín Hudeček, Luděk Marold a další. Mladá generace zde, podobně jako ve Vídni, odmítla eklectismus a historismus jakožto stěžejní princip výtvarného umění a východisko viděli v osamostatnění se od přísných

---

²⁰⁸ SCHAUKAL, Richard von. Gegen das Ornament. In *Deutsche Kunst und Dekoration*. R. 22(1908), S. 12-15. Dostupné online [cit. 6. 3. 2014] URL: <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dkd1908/0024>>. S. 15.

²⁰⁹ VYBÍRAL, Jindřich. Architekti vídeňské moderny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In AMBROZ, Miroslav, a kol. *Videňská secese a moderna 1900-1925: užité umění a fotografie v českých zemích*. S. 39-40.

²¹⁰ Tamtéž, s. 43. Patné je to například na pražských činžovních domech od Antonína Wiehla, či rané tvorbě Osvalda Polívky. In WITTLICH, Petr. *Česká secese*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1985, 379 s. S. 40.

²¹¹ WITTLICH, Petr. *Česká secese*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1985, 379 s. S. 25-26.

²¹² Tamtéž, s. 154.

²¹³ Tamtéž, s. 89.

předloh a hledání inspirace v přírodních tvarech.²¹⁴ Soustavně s tím se otevřel prostor, v podobě kritické platformy časopisu *Volné směry*, který spolek začal vydávat. Architekt Jan Kotěra v roce 1900 zde k pojetí moderního umění a architektonických konstrukcí přímo napsal: „*Následkem jakési v nás žijící setrvačnosti jsou nám z počátku takové novotvary cizí. Připomínám v té příčině jen konstruktivní formy železa, s kterými si architekti nevěděli rady. Jak málo monumentální! To byl první dojem a kterak za krátko právě zvyk přesunul zase krasocit, jak nás oproti dřívějšímu teď naplňuje krásná, velká, železná síň pocitem prsa šířícím.*“²¹⁵ Kotěra hlavní prostor pro realizace spatřoval v nabízejících se stavbách nově tvořeného urbanistického prostoru, jako příklad uváděl školy či vlaková nádraží a přímo odkazoval na Wagnerovo pojetí neskrývané architektury, kdy uvedl: „*A právě v pravdivém vyjádření tohoto citu pro stabilitu, v nelíčeném vyznačení konstrukce vidím druhý důvod nového – našeho umění.*“²¹⁶ Samotný důraz na materiál a konstrukci byl tak nepochybnou hybnou silou moderní architektury počátku 20. století.²¹⁷ S podobným důrazem na účelnost materiálu zakončil vlastní přednášku i literární kritik František X. Šalda: „*Tam stojíme, nevědouce o tom, u nové góty, u góty železné, jejíž princip je týž, jako byl princip ranné góty kamenné: nic než pravda účelu a poctivost materialu, užitá matematika a užitá mechanika, zákonný, neúchylný a neúplatný výraz nutnosti.*“²¹⁸

Po roce 1900 naplno vstoupila architektonická secese do pražského městského prostoru, především v nahrazení historického ornamentu na nájemných domech. Ozdobný akant byl ve velké míře nahrazován stylizovanými kosatci, kopretinami a šeríkem v podobě naturalisticky modelované štukové výzdoby. Zároveň se i v interiérech uplatňovaly secesní vitráže a bohatě dekorované mřížoví na schodištích a balkónech. Velká část těchto nových domů, s asymetrickou kompozicí způsobenou zvětšenou plochou zasklení na fasádách i interiérech, vznikala na plochách po asanacích, například Staré Město pražské či na nábřežích.²¹⁹ V sakrálním prostoru se secese v českém konzervativním prostředí prosazovala pozvolna a v čisté podobě se téměř nenachází, až na výjimky typu Starokatolického kostela Povýšení sv. Kříže v Jablonci nad Nisou od Josefa Zascheho. Pro kostely, katolické i evangelické, byla totiž příliš frivolní, stavěly se tak spíše jednoduché cihlové stavby,

²¹⁴ WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 7.

²¹⁵ KOTĚRA, Jan. O novém umění. In *Volné směry*. R. IV/1899-1900, č. 4, s. 189-195. S. 194.

²¹⁶ Tamtéž, s. 192.

²¹⁷ FAHR-BECKEROVÁ, Gabriele. *Secese*. S. 412-413.

²¹⁸ ŠALDA, František X. Nová krása: Její genese a charakter. In *Volné směry*. R. VII/1903, č. 5-6, s. 169-180 a 181-190. S. 181.

²¹⁹ WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 230-235.

novogotického stylu.²²⁰ Na začátku 20. století se však v interiérovém detailu stávala běžnou.²²¹

Na konci prvního desetiletí 20. století se kritika ornamentu, oznamující blížící se konec dekorativní secese, objevuje i v českém prostoru. Jako příklad se dá uvést příspěvek Zdeňka Wirtha k Jubilejní výstavě v Praze z roku 1908. Wirth zde uvádí nejen značné znechucení ze snadné zaměnitelnosti vystavovaných, strojově vyráběných předmětů, ale dotýká se tak i dekorativnosti dobového umění: „[...]všude plno ornamentů a tvarů, harmonií barevných a dekoračních motivů, které u jisté vrstvy platí za moderní, spousta věcí nápadně opakovaných s tvrdošijným přesvědčením, že se tu provádí moderní umění; ale za vším tím pozlátkem, jež jenom davu lze cejchovati na moderní, trčely růžky bodré prostřednosti, neškodné šablony a pohodlné kopie.“²²² V podobném duchu příspěvek zakončuje a úspěch secese jakožto ústředního uměleckého směru, který prostoupil do výrobků běžného života, hodnotil slovy: „Předměty v pavilonech rámuji vitriny a oznamují je nápisy, jimiž se od několika let hemží naše ulice a jež modernost vidí v lianovitém ornamentu nástavců a ve vsouvání jednotlivých písmen do sebe, budovy jsou malovány motivy, jež přinášejí co den časopisy natěračských organizací, efekty, atrakce a překvapení obecenstva vybírají se ze sféry, od let stále více zhrubělé a po senzačnosti hladovějící a celý život na výstavě vzal na se tvářnost života maloměstské společnosti, již stačí masopustní maškary, kinematograf a skluzavka a pijácký život ve sloním břiše.“²²³ Secesi se tak v prvním desetiletí 20. století dostalo rozsáhlé veřejné obliby – „zlidovělý grafický ornamentalismus se přiblížil každodenní realitě“²²⁴ - až se její charakteristické osvobození od konvenčního umění vyčerpalo a nastupující generací byla postupně nahrazena geometrickou formou moderny.

Především v architektuře se tato geometrizace zřetelněji stávala základem stylové abstrakce, kterou prosazovali mladí architekti, povětšinou Kotěrovi žáci, například Josef Gočár, Otakar Novotný, Pavel Janák, mající předanou vazbu na Ottu Wagnera.²²⁵ Pod vlivem realizací od Jana Kotěry a stavbou paláce Vídeňské bankovní jednoty na Příkopech od Zascheho a Neumanna se tak stále více prosazovaly tendence ke geometrizování secesního tvarosloví, což mělo později zásadní vliv na vznik českého kubismu ve formě fazetovaných

²²⁰ LUKEŠ, Zdeněk. Secesní kostely v Čechách. In HOJDA, Zdeněk-PRAHL, Roman (edd). *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha: KLP, 2003, 377 s. ISBN 80-85917-98-x. S. 218.

²²¹ Tamtéž, s. 217.

²²² WIRTH, Zdeněk. Jubilejní výstava v Praze 1908. In *Volné směry*. R. XII/1908, č. 1, s. 240-241 a 274-275. S. 241.

²²³ Tamtéž, s. 275.

²²⁴ WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 243.

²²⁵ Tamtéž, s. 333.

tvarů.²²⁶ Před první světovou válkou došel umělecký prostor do podoby, kdy se prolínaly proudy s prvky geometrické secese, kubismu, neoklasicismu a neobiedermeieru. V užitém umění se tyto moderní tendence projevovaly například na pracích družstevního podniku Artěl, který, vedle slavných geometrických dóz od Pavla Janáka a produktů každodenní potřeby, produkoval v poválečném období také i kovové funerální urny od Vlastislava Hofmana či Jaromíra Krejčara.²²⁷ Tyto urny v geometrické abstrakci fungovaly jako přímý prostředek v kremačním ideálu, odkazujícím se k prastarému pohřebnímu ritu, kde: „*Vídáme na Alšových obrázcích staré Slované, obklopené podivnými tvary kamenných sošek a náhrobních kamenů, všelijak hranatých a široké nádoby, s úzkým otvorem, pokreslené lomeným ornamentem. Tyto nádoby představují staré urny, uchovávající popel předků.*“²²⁸

Pro sochařskou tvorbu znamenal přelom 19. a 20. století především překonání prvků tradičních forem a odklon k avantgardě, o to výraznější v kontextu, kdy během 19. století byli autoři spíše pojímáni jako specializovaní řemeslníci, jelikož soudobá společnost od nich očekávala spíše pomník a dekorativní plastiku.²²⁹ V českém prostoru byla touha po symbolickém pomníku zároveň posílena národnostním sebeurčením. V důsledku se projevující například na pracích Stanislava Suchardy, konkrétně pomníku F. Palackého, či velké soutěži na pomník Mistra Jana Husa, kde své pojetí představili Šaloun, Sucharda, či Kotěra a spojili zde výraznou symboliku tragického historického osudu Husa s vlastní generační přítomností.²³⁰ V samotném sepulkrálním umění realizovali své moderní návrhy i architekti formátu Jana Kotěry, který tvárnou invenci v přitažlivém melancholickém obsahu funerálního umění uplatnil například na hrobce rodiny Mladotovy v Kosově Hoře u Sedlčan v roce 1898, kde pracoval s organickými secesními tvary.²³¹ V Praze například navrhl v letech 1901 a 1902 hrobky rodů Elbogenů a Ritschků na Židovském hřbitově ve Strašnicích. U první zmiňované hrobky už pracoval s kompozičně čistým dekorem, kdy se hlavním výrazovým prvkem stalo samotné tělo náhrobku, a secesní ornament se přesunul na ohrazující mřížoví.²³²

Velkou řadu působivých náhrobků vytvořil symbolistický sochař František Bílek, který převážně tvořil pískovcové stély s vytesaným reliéfem,²³³ vedle menší části figurálních

²²⁶ AMBROZ, Miroslav, a kol. *Vídeňská secese a moderna 1900-1925*. S. 20.

²²⁷ EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelníkové háje*. S. 13-20. Zde i jejich fotografie.

²²⁸ tamtéž, s. 14.

²²⁹ WITTLICH, Petr. *Sochařství české secese*. Praha: Karolinum, 2000, 427 s. ISBN 80-7184-973-1. S. 9.

²³⁰ Tamtéž, s. 35-37.

²³¹ KUDLÁČOVÁ, Markéta. Sepulkrální umění poslední třetiny 19. století ve středních Čechách. In ROHÁČEK, Jiří. *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 209-218. ISBN 978-80-86890-35-7. S. 214.

²³² WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 158-160.

²³³ MÁDL, Karel B. Bílkovy náhrobky a pomníky. In *Zlatá Praha*. R. XXVII. /1910, č. 27, s. 433-436.

výjimek a například monumentální *Modlitby nad hroby* z roku 1905, jenž je v Chýnově umístěna nad jeho hrobem, altánové hrobky Františka Nekuty, také v Chýnově,²³⁴ či litinového hlavního kříže na hřbitově v Babicích, který je zasazen do nízké mohyly z lomových kamenů.²³⁵ Jedna z dobových kritik, v té době již umělecky oceněného Bílka, o nich přímo uvádí: „*Náhrobky Bílkovy žijí z jeho hřbitovního umění, vybudované z jeho soucitu a víry; jsou to kamenné výrazy žalu a slitování, modlitby a důvěry.*“²³⁶ Bílkovy realizace vznikaly skulptivně, odebráním, a je pro ně typické secesní prohnutí do písmene S, vyjadřující v jeho případě úzkost, deformaci tíží doby a žal.²³⁷ Podobně emociálně vypjaté a až expresionistické práce vytvářel sochař Quido Kocian, který ve funerálním prostoru zdůrazňoval například Marnost a v původně válečném pomníku z roku 1905, v podobě plastiky s názvem *Žalov*, v silně psychologické rovině zobrazoval témata deprese a deziluze.²³⁸ Mezi další výrazné umělce, kteří zanechali působivá sepulkrální díla, patří například i Bohumil Kafka a především jeho monumentální dílo *Obětí lásky a smrti*, jehož prvotní náčrt pochází z roku 1906.²³⁹ Petr Wittlich k této monumentální funerální plastice přímo dodává: „*Obětí lásky a smrti bylo takový shrnutím některých základních představ, k nimž secese na poli plastiky došla. Uměleckým základem náhrobního pomníku je zde spojení naturalistní modelace s literární myšlenkou v podobě anděla smrti.*“²⁴⁰ S podobnou prostorovou dynamikou pracoval sochař Amort Vilím ve vytvoření sochy anděla na hřbitově v Turnově.²⁴¹ Velice působivá je následně i Kafkova secesní plastika *Náhrobní reliéf* z roku 1903.²⁴² Na realizacích secesních kaplových hrobek stojí za připomenutí práce architekta Františka Fialy, který se tvorbou hlásil k organické secesi s okenními otvory ve stylu Henriho van der Velde, především ve stylu štukové modelované membrány. V tomto duchu navrhl několik drobných hřbitovních kaplí na Ostravsku.²⁴³

Současně se sochařskou tvorbou se v této době plně rozvinuly bronzové odlitky, které byly ve velkém kopírovány a umístovány na české hřbitovy. Především Stanislav Sucharda rozšiřoval tvorbu bronzových plaket, kdy byl nejvýraznějším exportérem českého secesního

²³⁴ WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 288.

²³⁵ FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku: sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. S. 73.

²³⁶ MÁDL, Karel B. *Bílkovy náhrobky a pomníky*. S. 434.

²³⁷ VÍTKOVÁ, Martina (úvodní text). *Secesní plastika: ze sbírek Galerie moderního umění v Hradci Králové: [5. května - 18. září 2011]*. S. 7.

²³⁸ WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 132, 290-293.

²³⁹ WITTLICH, Petr. *Sochařství české secese*. S. 134.

²⁴⁰ WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 246.

²⁴¹ Více viz kapitola 3. 2. 1.

²⁴² WITTLICH, Petr. *Česká secese*. S. 188.

²⁴³ FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku: sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Brno: Barrister & Principal, 2004. 263 s. ISBN 80-86598-63-2. S. 55.

reliéfu. Podle dobového trendu byla úloha plakety v sochařství jakýmsi protějškem významu grafiky v malířství, kde se zde řešily podobné prostorové koncepce a výstavby.²⁴⁴ Tento trend odlitků je zároveň nejvíce patrný na hojném používání moderních galvanoplastik, které se, přestože disponovaly širokou škálou motivů a tvarů, často ve velkém opakují.²⁴⁵ Často replikovanou sochou od Stanislava Suchardy byl například působivý bolestný anděl, umístěný na náhrobku Karla Vojáčka v Prostějově či rodiny Šnáblových v Městci Králové. **(viz Přílohy III. - Obr. III. /62.)**

Velice působivá skladba secesních a moderních náhrobků od předních dobových umělců se dodnes nachází na rozlehlých Olšanských hřbitovech v Praze. O těchto hřbitovech již vyšla ucelená řada tematických publikací,²⁴⁶ přesto zde však stojí za zmínku alespoň některé působivé náhrobky jmenovat. Především se jedná o jeden z největších tamních pomníků, secesní Hrdličkovu hrobku s působivým alegorickým sousoším z mramoru od Františka Rouse, samotný náhrobek vytvořila kamenická firma Pupp a Škárka. Velice působivá a výpravná kompozice zaujme nejen monumentálním tělem náhrobku, ale i rozmístěním jednotlivých soch, kde v přední části truchlící Hrdličkovu matku podpírá sám císař František Josef I. **(viz Přílohy III. - Obr. III. /29.)** Neméně působivá je i Rousova reliéfní plastika na hrobce rodiny Matyáše Novotného, symbolizující velice dynamickou a esovitě prohnutou plačku, která je umístěna do pozadí propracované drapérie. **(viz Přílohy III. - Obr. III. /30.)** Architekt Jan Kotěra vedle řady kvalitních geometrických náhrobků, kde na výzdobě spolupracoval například se sochaři Stanislavem Suchardou, Bohumilem Kafkou a Janem Štursou – jedná se o hrobky prof. Karla Maydla z roku 1904, rodiny Janouškovy či rodiny Vojanovy, vytvořil zajímavou kompoziční skladbu na realizaci rodinné hrobky Antonína Schauera v roce 1922. Zde je hlavním prvkem sloup s prstencovou patkou z leštěné žuly, zakončen holubicí od O. Španiela, jakožto symboliky duše.²⁴⁷ Spojuje se zde tak odkaz na antiku a křesťanství v čistě vytvořené geometrii. **(viz Přílohy III. - Obr. III. /31.)** Podobně čistě geometricky koncipovaný náhrobek se dá nalézt i u rodiny Novotných, od Otakara Novotného, v realizaci firmy L. Šaldy z roku 1910. Zde zaujme především dvoubarevné kontrastní řešení centrálních ploch. **(viz Přílohy III. - Obr. III. /32.)** Zmíněný Jan Štursa na Olšanských hřbitovech zanechal například na hrobě rodiny Karešovy mramorovou sochu *Svatá* z roku 1903 a z roku 1915 pochází jeho drobná socha z pálené

²⁴⁴ WITTLICH, Petr. *Sochařství české secese*. S. 196.

²⁴⁵ Více k tomuto tématu viz následující podkapitola.

²⁴⁶ Například celkem čtyřdílný průvodce: SZABO, Miloš. *Pražské hřbitovy*. Praha: Libri, 2010, 207 s. ISBN 978-80-7277-442-5.

²⁴⁷ BŘEZINOVÁ, Drahomíra – SCHULMANNOVÁ-DUDÍKOVÁ, Barbora – RŮŽIČKOVÁ, Jana. Jan Kotěra a Olšanské hřbitovy. In *Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*. R. 39 [10], č. 3, (2009), příloha.

hlíny, pod názvem *Ukřižování*, která byla modelem pro Kalvárii na již zmiňovaný náhrobek rodiny Janouškových, v realizaci Jana Kotěry.²⁴⁸ Současné na Novém židovském hřbitově v Praze vytvořil například secesní pískovcový náhrobek malíře M. Horbeho z roku 1908 či náhrobek O. Meissnerové z roku 1906 a další.²⁴⁹

Samotný Nový židovský hřbitov se stal v Praze po Olšanských hřbitovech dalším prostorem pro velkolepé sepulkrální realizace. Moderní hrobky zde vytvořil například pražský architekt a stavební rada Adolf Foehr²⁵⁰ či jablonecký architekt Josef Zasche. Především Zscheho soubor náhrobků z přírodního kamene, které postavily firmy E. Radnitz a Ciani,²⁵¹ jsou v celkové koncepci velice hodnotnou ukázkou geometrické moderny v sepulkrálním umění. Zdejší náhrobek Carla Eislera z roku 1923 poté odkazuje na přímou typologickou paralelu k Zscheho dřívějším pracím na hrobce Josefa Scheiblera v Jablonci nad Nisou a Neumannově hrobce v Liberci.²⁵² **(viz Přílohy I. - I. /12. 17. Scheibler a I. /25. 8. Neumann)**

V rámci moderního náhrobku v prvních desetiletích 20. století zanechal výraznou stopu také Josef Hoffmann, který po roce 1906 navrhl v rodné Brtnici kompozičně čistý hrob, nejprve pro vlastní matku a později replikovaný pro již dříve zesnulého otce. Dominantním prvkem se zde stává především dvojice předních sloupků, zakončených ozdobnými lucernami. Samotná jednoduchá forma těla náhrobku, tvořena spíše dekorem nápisové desky, se stala jednou z cest základních geometrických tvarů používaných na hřbitovech počátku 20. století.

3. 1. Mechanizace a strojová výroba náhrobků

Na konci 19. století se, v souladu se společenskou industrializací a novými výrobními procesy, mění i způsob zpracování kamenných náhrobků. Současné i rozvoj železnic, který

---

²⁴⁸ VÍTKOVÁ, Martina (úvodní text). *Secesní plastika: ze sbírek Galerie moderního umění v Hradci Králové: [5. května - 18. září 2011]*. Hradec Králové: Galerie moderního umění v Hradci Králové, 2011, 28 s. ISBN 978-80-85025-92-7. S. 7.

²⁴⁹ RYBAŘÍK, Václav. Kamenná díla sochaře Jana Štursy. In *Kámen: exkluzivní časopis pro kameníky, kamenosochaře, restaurátory a ostatní přátele kamene*. Praha: Aleko, R. 17/2011, č. 1, s. 65-69. ISSN 1210-9452. S. 68.

²⁵⁰ BŘEZINOVÁ, Drahomíra – SCHULMANNOVÁ-DUDÍKOVÁ, Barbora. Umělecky cenné hrobky na Novém židovském hřbitově (5): Hrobky a náhrobky Adolfa Foehra. In *Kámen: exkluzivní časopis pro kameníky, kamenosochaře, restaurátory a ostatní přátele kamene*. Praha: Aleko, R. 17/2011, č. 1, s. 88-91. ISSN 1210-9452.

²⁵¹ BŘEZINOVÁ, Drahomíra – SCHULMANNOVÁ-DUDÍKOVÁ, Barbora. Umělecky cenné hrobky na Novém židovském hřbitově (6): Hrobky a náhrobky Josefa Zscheho. In *Kámen: exkluzivní časopis pro kameníky, kamenosochaře, restaurátory a ostatní přátele kamene*. Praha: Aleko, R. 17/2011, č. 2, s. 66-69. ISSN 1210-9452.

²⁵² Podrobněji v kapitole 3. 2. 3.

narušil tradiční územní členění, umožnil rozšíření novým materiálům v mnohem větším měřítku. Na hřbitovy se tak dostávají náhrobky z kamenů výrazně jiného původu, než lokálního. Příkladem může být třeba velmi oblíbená švédská žula. Zároveň samotná mechanizace výroby umožnila pracovat s tvrdšími kameny a především sjednotit výrobu. „*Tento pochod vývojový vedl přirozeně k hojnějšímu používání leštěné žuly a cizích druhů světlých i tmavých mramorů, jež – v uměleckém slova smyslu – nemají na našich hřbitovech domovského práva.*“ napsal k tomuto novému přístupu v roce 1918 Emil Edgar.²⁵³ Ideální materiál spatřoval v pískovci a vápenci, které sice nejsou tolik trvanlivé jako mramor, ale přirozená patina a reakce s okolní přírodou jsou podle Edgara vhodnější k uctění piety než leštěný kámen.²⁵⁴

Strojová výroba, přestože postrádala krásu rukodělných výrobků, která souvisela s neopakovatelností, však s přihlédnutím ke snadné reprodukovatelnosti a mnohem nižším nákladům na výrobu, přinesla velikou oblibu u zadavatelů.²⁵⁵ Karel Teige k tomuto společenskému fenoménu vznesl jednoznačný obdiv: „*Sloh rodí se z kolektivní práce, a tou je dnes strojová práce tovární, nikoliv práce umělecká*“²⁵⁶ Strojová krása tak začala vítězit nad dekorem, protože takové umělecké dílo, založené na mechanické výrobě více odpovídalo dobovým požadavkům. Avšak zároveň se objevila značná umělecká kritika, i v rámci postupně vysoce sjednocené sepulkrální tvorby. Edgar věnoval na příkladu popisu Olšanských hřbitovů v kontextu dobového nevkusu řadu nepřívětivých označení: „*Jsou mezi nimi náhrobky. obehnané zbytečnou a zvláště zbytečně vysokou litou mříží, natřenou šerednou barvou či bronzem s hroty zvláště pozlacenými.*“²⁵⁷ A především: „*Znamé typy náhrobků, které se dělají „na sklad“, jednostejně prázdné a přezdobené formy, tuhá strnulost opakuje se v celých řadách; jakoby stroje a ne lidské ruce opakovaly tyto věci bez slohu a uměleckého pojetí, namnoze i technicky nevyvinuté.*“²⁵⁸ Podobně negativně již Karl Scheffler ve svém článku z roku 1911 o náhrobních pomnících zhodnotil dobové moderní trendy na hřbitovech: „*Visí tu ve hlavách hrobů černé a bílé mramorové desky s nápadnými zlatými písmeny, na pískovcových kamenech, jakoby chtěly býti adressami nebo firmami, [...]obelisky a kříže z hlazené žuly, jako uhlí černé nebo syenitu, jako doklady platební schopnosti truchlících.*“²⁵⁹ Dekorativní detaily následně zhodnotil ve stejném duchu: „*Vásy nemožných tvarů, přelomené*

²⁵³ EDGAR, Emil. *Hřbitov*. Žižkov: E. Edgar, 1918. S. 12.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 12-13.

²⁵⁵ AMBROZ, Miroslav, a kol. *Vídeňská secese a moderna 1900-1925*. S. 13.

²⁵⁶ TEIGE, Karel. O uměleckém průmyslu a průmyslovém umění. *Bytová kultura I*. Brno: 1924-1925, s. 149.

²⁵⁷ EDGAR, Emil. *Hřbitov*. Žižkov: E. Edgar, 1918. S. 6.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 7.

²⁵⁹ SCHEFFLER, Karel – WIRTH, Zdeněk (překlad). Náhrobní pomníky. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. Praha: Sdružení architektů, Mánes. R. III. /1911. S. 133.

*sloupy, nejběžnější sochy andělů, špatná portrétní plastika a fotografie pod sklem; neotesané balvany, plechové palmy a stále se vracející symboly víry, naděje a lásky.*²⁶⁰ Drobné detaily a ostré materiálové kontrasty z estetického hlediska velmi podobně ostře kritizoval i Edgar: „*Ohyzdné a rušivé jsou všechny tvrdé kontrasty jako bílé desky mramorové, zapuštěné do pískovce, nebo leskle černé skleněné desky na bílé půdě, stejně ty bílé porculánové holubice, klovoucí do černé desky nápisové.*“²⁶¹

Spolupráce jednotlivých dodavatelů náhrobků s významnými architekty či sochaři, která již byla nastíněna v obecném úvodu této kapitoly, se zároveň projevila v masové výrobě. Především menší kamenické firmy tak nabízely produkci odpovídající dobovému vkusu a velké poptávce, naproti tomu realizace hrobek majetnějších či významnějších osobností své doby mohly být v kontextu této spolupráce novátorské a progresivní.²⁶² Nástup firemního průmyslu do sepulkrálních památek s sebou přinesl, vedle usnadnění poptávky a zlevnění zboží, také negativní rysy. Do konce 19. století byly náhrobky silně individuálního charakteru a jednalo se o čistou kamenickou práci, industrializace výroby však umožnila typologickou jednotnost a silné prvky odosobnění. Tento přelom se stal také terčem ostré kritiky: „*Přede všemi branami nových městských pohřebišť shání průmysl zákazníky a sotva ještě na hřbitovy pronikne náhrobek, věnec, nebo vzpomínková drobnůstka, jež by nenesly pečeti jeho nestoudného smýšlení.*“²⁶³ Zároveň se nová typologie strojově vyráběných náhrobků odrazila v jisté míře i v prvcích sekularizované společnosti a změně vnímání pohřebního ritu, jak přímo uvedl Scheffler: „*Ani jediný tvar náhrobku, navržených továrním kreslířem a po továrně vyráběných, nesvědčí již o živé náboženské potřebě. Spíše tu vládne směs mrtvého konvencionalismu a proletářské nafoukanosti, jež na hřbitově dvojnásobně uráží.*“²⁶⁴

Prostor vytvořeného náhrobku jakožto autorské reklamní plochy byl sice již viditelný dříve a stal se ostatně jedním z důvodů signatur, avšak v prvních desetiletích 20. století se změnila i tato forma, z původně decentního nápisu, na reklamní štítek. Viditelné je to například na signaturách firmy Wilhelm Spöngen ze Šluknova, které se na přelomu století ze sotva patrného označení na spodním kraji náhrobku změnilo na kovový štítek v přední centrální části a na první pohled bylo tak autorské označení zřetelné dalším potencionálním zájemcům o nový náhrobek. (**viz Přílohy III. - Obr. III. /33. – 35.**) Potvrzující je tento

²⁶⁰ SCHEFFLER, Karel – WIRTH, Zdeněk (překlad). Náhrobní pomníky. S. 133.

²⁶¹ EDGAR, Emil. *Hřbitov*. Žižkov: E. Edgar, 1918. S. 10.

²⁶² KUČTOVÁ, Vladislava. Firemní a umělecká produkce náhrobků konce 19. století a první třetiny 20. století v Praze. In ROHÁČEK, Jiří. *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 263-271. ISBN 978-80-86890-35-7. S. 264.

²⁶³ SCHEFFLER, Karel – WIRTH, Zdeněk (překlad). Náhrobní pomníky. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. Praha: Sdružení architektů, Mánes. R. III. /1911. S. 132.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 133.

reklamní přístup i na signaturách sochaře Ryby z Jičina. Štítky, které byly umístovány na náhrobky, přímo uvádějí:

„Přesvědčte se, že
RYBA, sochař, JIČÍN,
dodá Vám pomník najlavněji.“²⁶⁵

Kde tak nejen upomíná na vlastní společnost, ale zároveň se snaží upoutat pozornost v konkurenčním boji. Z provedeného výzkumu vyplynulo, že tato firma dodávala spíše střední pomníky, pro běžného objednavatele, velké rodinné hrobky nerealizovala a do německého prostoru Libereckého kraje se výrazněji nerozšířila. Dalším faktorem, který se ve změně udávaných signatur přímo promítl, byla v důsledku i samotná strojová výroba. Na řadě náhrobků je tak možno nalézt přímý odkaz na metodiku materiálového zpracování. (**viz Přílohy III. - Obr. III. /37.**)

V rámci konkurenčního boje byla zajímavá i situace, kdy se na počátku 20. století proti přechodu výroby na pomníky z umělých materiálů ohrazovali tradiční výrobci, používající přírodní kamen. Dochoval se tak *Posudek o stavbě hrobek, pomníků atd. z cementu a umělého kamene*²⁶⁶ z července roku 1913, který vytvořilo Společenstvo mistrů kamenických v Praze, pod vedením Františka Hodka. Prozatím se jej podařilo nalézt pouze v archívu v Semilech, ale lze předpokládat, že tento posudek byl jistě rozeslán do všech velkých českých měst v rámci monarchie. Zmíněné Společenstvo zde v předmluvě apeluje na městskou radu v Semilech aby: „[...] též slavná rada městská po příkladu jiných měst rozhodla se zakázati a nepřipustiti na hřbitovy stavění pomníků a hrobek z cementu a umělého kamene.“²⁶⁷ V přiloženém posudku následně vyjmenovávají několik důvodů, na kterých demonstují, že umělý kámen na hřbitově není vhodný jako náhrada tradičního materiálu, přestože je výrazně levnější. Zároveň je zde, podobně jako u Emila Edgara v roce 1918, vyzdvihován lokální materiál: „Bylo by též pravým hříchem zřizovati náhrobky z cementu a umělého kamene v zemi, která oplývá takovým bohatstvím všeho druhu kamene přírodního, hlavně žuly a syenitu a znamenalo by to málo zájmu pro estetičnost a trvání našich hřbitovů, kdyby připouštěny na ně byly náhrobky z cementu a umělého kamene, jichž rozklad v krátkém čase nezbytně musí nastati.“²⁶⁸ Vedle dlouhého výčtu nízké kvality nových materiálů

²⁶⁵ Přímý přepis ze štítku. Viz Přílohy III. - Obr. III. /36.

²⁶⁶ Společenstvo mistrů kamenických v Praze. SOKA Semily: Archiv města Semily – inventární č. 435, Hřbitov 1855-1904, sig. VI/82, karton 26.

²⁶⁷ Tamtéž. První list.

²⁶⁸ Tamtéž. Druhý list.

v sepulkrálním odvětví a důvodů proč je přírodní kámen kvalitnější, obsahuje zmíněný posudek poměrně důležitý pohled na funerální tematiku: „*Hřbitov, který má být v nynějších i pozdějších letech ukázkou kultury lidstva stává se připouštěním náhrobků z cementu a umělého kamene dříve nebo později rumovištěm.*“²⁶⁹ Jedná se tedy o jeden z dokladů chápání sepulkrálních památek v dobovém vnímání nejen jako důležitého prvku v rámci pohřebního ritu, ale i hodnotné kulturní památky a sebeprezentativního prostředku, na kterém se odrážejí výrazné společenské a umělecké prvky. Odpověď semilské městské rady z 8. srpna roku 1913, která je k posudku přiložena, je spíše neutrální a částečně k problematice vyhýbavá. Uvádí sice, že se prozatím na semilském hřbitově náhrobky z umělého materiálu nenacházely, avšak k výrazně radikálnímu zamítnutí nedošlo: „*Kdyby k tomu mělo dojít, neopomeneme přihlédnouti k důvodům, které ve prospěch přírodního kamene uvádíte.*“²⁷⁰

Protesty proti mechanizaci kamenné výroby se objevily již dříve v německém prostoru, především v sedmdesátých letech 19. století a na počátku 20. století se zde staly strojově vyráběné náhrobky jedním z terčů hnutí *Friedhofsreform*. Tento konzervativní spolek měl obecně snahu o celkově jednodušší pojetí hřbitova, vystupoval proti mechanizaci a zároveň přebujelosti neoslohových forem.²⁷¹ Firemní produkce a úpadek klasické náhrobní tvorby se stala jedním z negativně vnímaných trendů moderní společnosti.²⁷² Výrazným příkladem, na kterém se tyto projevy dají zdokumentovat, byla oblíbená technika galvanoplastik, tedy elektrochemického pokovování prefabrikovaných sádrových prvků, nejen drobných předmětů a medailí, ale především funerálních soch. Pozitivním rysem této techniky bylo nepochybně výrazné snížení nákladů, ve srovnání s klasickým bronzovým odlitkem, avšak jednou vytvořený model sochy se tímto způsobem mohl replikovat neomezeně a ve velkém distribuovat širokému spektru objednavatelů.²⁷³ Ztrácí se zde tak prvek unikátnosti a

---

²⁶⁹ Společenstvo mistrů kamenických v Praze. SOKA Semily: Archiv města Semily – inventární č. 435, Hřbitov 1855-1904, sig. VI/82, karton 26. Třetí list.

²⁷⁰ Tamtéž. Pátý list.

²⁷¹ KUDLÁČOVÁ, Markéta. Sepulkrální umění poslední třetiny 19. století ve středních Čechách. S. 211.

²⁷² „*Friedhofs- und Grabmalreform verbunden ist und eine neuerliche Zäsur in der Friedhofsgeschichte einläutete. Einerseits wandten sich die Reformer, deren Aktivitäten sich im frühen 20. Jahrhundert im Umfeld der allgemeinen Kultur- und Lebensreformbewegungen entfalteten, gegen die als überholt empfundene Grabmalkultur des 19. Jahrhunderts, insbesondere gegen deren historistische Auswüchse, sowie gegen industrielle „Massenware“.*“ In FISCHER, Norbert. *Geschichte des Todes in der Neuzeit*. Erfurt: Sutton Verlag BmbH, 2001. ISBN 3-89702-342-3. S. 44.

²⁷³ „*Die Galvanoplastik entsteht durch ein elektrochemisches Verfahren zur Nachbildung eines Objektes über die galvanische Abscheidung von dünnen Metallüberzügen. Das einmal angekaufte Modell eines Künstlers konnte seriell immer wieder hergestellt werden. Damit wurde die Trauernde beliebig reproduzierbar. Auf Grund der gesunkenen Kosten waren die Figuren nun nicht mehr nur für die soziale Elite erschwinglich. Die Ähnlichkeit mit wesentlich kostspieligeren Bronzeplastiken sorgte ab 1890 für eine rasche Ausbreitung auf den Friedhöfen. Emotionales Pathos und modern-industrielle Produktionsweise verschmolzen in der Trauernden auf bezeichnende Weise. In der schablonenhaften Serialisierung wurde diese Grabfigur zum sepulkralen Signet der Zeit der Hochindustrialisierung um 1900.*“ Tamtéž, s. 43.

individuality. Patrné jsou tyto moderní galvanoplastiky také na několika hřbitovech v Libereckém kraji. Jejich počet sice není převažující, ale na samotném městském hřbitově v Jablonci nad Nisou výrazně utvářejí prostor a tamní atmosféru. Tyto objekty byly v převážné většině vytvořeny v německém koncernu *Württembergische Metallwarenfabrik* (WMF), který od roku 1853 sídlí ve městě Geislingen an der Steige, s pobočkami po celé Evropě.²⁷⁴ Patrné je to na označujících štítcích:

„Württemb-Metallwarenfabrik
Geislingen – St.
Abteilung für Galvanoplastik“

„Galvanoplastik G. Geislingen – St.“²⁷⁵

Do Libereckého kraje se galvanoplastiky také dostávaly podle katalogových předloh WMF,²⁷⁶ které tvořili například sochaři Adolf Lehnert, Hans Dammann, Gustav Eberlein, Fidel Binz a další.²⁷⁷ Jedná se především o rozšířený model plačky od Binze z roku 1905, která ve smutku objímá vázu (Galvanoplastik-Modell Nr. 870)²⁷⁸. V nepoškozeném stavu se dochovala na hrobce rodiny Umann a Stumpe v Rokytnici nad Jizerou. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /40.)** Na tomto hřbitově se nachází ještě druhá galvanoplastika, zobrazující kázajícího Krista.²⁷⁹ Označující štítek se zde nedochoval, ale dá se předpokládat, že pochází ze stejné výroby.²⁸⁰ **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /41.)**

Kázající Kristus je zobrazen i na náhrobku rodiny Antona Endlera v Jablonci nad Nisou, zde je však zpodobněn se vzpřímenou hlavou a umístěn na centrální podstavec. Jeho pozice tak výškově dominuje kompozičnímu prostoru náhrobku. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /42.)** Na jabloneckém hřbitově se následně dochovaly dvě sochy žehnajících andělů, obě však

---

²⁷⁴ DOKTOR, Anke - MACH, Martin - MEIBNER, Birgit. *Bronze- und Galvanoplastik: Geschichte – Materialanalyse – Restaurierung*. Dresden: Sandstein, 2001, 172 s. ISBN 3-930382-49-0. S. 128.

²⁷⁵ Přímé přepisy ze štítků. Viz Přílohy III. - Obr. III. /38. – 39.

²⁷⁶ Pravděpodobně zprostředkovaně přes lokální dodavatele typu firmy Wilhelm Spölggen. Případně přímo jablonecká firma Adolfa Zascheho, která se tvorbou galvanoplastik ve sledovaném období také zabývala, avšak spíše v drobných, sklářských výrobcích. In NOVÝ, Petr. *Lisované sklo a krystalerie v Jizerských horách*. S. 24.

²⁷⁷ BECKMANN, Anett. *Mentalitätsgeschichtliche und ästhetische Untersuchungen der Grabmalsplastik des Karlsruher Hauptfriedhofes*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 2006, 332 s. ISBN 3-86644-032-4. S. 166-188.

²⁷⁸ *Mutter Erde*, zde na ukázce ze hřbitova v Mnichově. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL:

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fidel_Binz-Mutter_Erde_fec.jpg>.

²⁷⁹ ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum, 2006. 342 s. ISBN 80-246-0963-0. S. 108.

²⁸⁰ Typologicky podobný Kristus se nachází na několika hrobkách v Berlíně. Viz *Christus Grab Haesel und Zeidler*. Online [cit. 1. 6. 2014.]. Dostupné z URL:

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Luisenfriedhof_I_-_Christus_Grab_Haesel_und_Zeidler.jpg>.

již ve velmi špatném stavu, kdy vnější pokovovaná vrstva na četných místech nadržuje tvar a vnitřní sádrová složka se tak rozpadá. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /43. – 45.)** Motivy andělů ve velké míře vytvářel německý sochař Adolf Lehnert, ale jeho autorství na předlohách se v těchto případech prozatím nepodařilo prokázat. Třetím oblíbeným motivem byly obecné plačky v podobě truchlících žen. V Jablonci nad Nisou jsou umístěny dvě téměř identické galvanoplastiky,²⁸¹ jejichž pozice na pravém okraji centrálního pole náhrobku výrazně umocňuje funkci připomínání ztráty zesnulých. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /46. – 47.)** Poslední dochovaná galvanoplastika na hřbitově v Jablonci nad Nisou je také plačka, tentokrát však rozměrově menší a v předklonu pokládající smuteční květ. Její předloha se v katalogu WMF nacházela pod číslem Nr. 10596.²⁸² **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /48.)** Tyto jednotlivé náhrobky vytvořila kamenická firma Wilhelm Spölggen ze Šluknova. Dá se tedy předpokládat, že například i na hrobce rodiny Zappe, od stejné firmy a podobného kompozičního řešení jako hrobky Antona Endlera, byla podobná socha umístěna, ale do dnešní doby se nedochovala. **(Viz Přílohy I. – I. /12. 21.)** Stav těchto galvanoplastik je obecně velmi ohrožen. Nejen že se, jak již bylo zmíněno, začínají rozpadat, ale velká část z nich již není na původních místech, či přímo chybí. Týká se to i příkladu sošky kázajícího anděla na hřbitově v Tanvaldu-Šumberku, která se při posledním terénním výzkumu nacházela opřena o hrobku s již chybějící spodní částí. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /48.)** Vedle velkých soch byly hojně rozšířeny drobné prefabrikované prvky, ozdobné hlavy, reliéfy, litinové prvky apod. Tomuto tématu se více věnuje následující podkapitola.

Při detailnějším nahlédnutí na samotné firmy, které strojově vyráběné náhrobky dodávaly, se dá jejich produkce rozdělit na poměrně úzké lokality. **(Viz Přílohy I. – I. /44.)** Ve srovnání s výzkumem, který zpracovala Markéta Kudláčová v rámci regionální produkce v oblasti středních Čech během konce 19. století a z jehož výsledků lze tamní masovou výrobu náhrobků rozdělit na dvě osy, severovýchodní, která zahrnuje sochařské pískovcové a bohatě dekorované náhrobky a jihozápadní, pro niž je charakteristická litinová produkce podbrdských a křivoklátských hutí,²⁸³ vycházejí pro Liberecký kraj podobně diferenciované

---

²⁸¹ Typologicky stejná galvanoplastika jako na jabloneckém náhrobku rodiny Fischer se nachází například v německém městě Bad Liebenwerda, avšak autor předlohy je neznámý. *Stadtfriedhof Bad Liebenwerda*. Online [cit. 3. 6. 2014.]. Dostupné z URL:

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ae/Friedhof_BaLi_TO_Straße_1.jpg/640px-Friedhof_BaLi_TO_Straße_1.jpg>.

²⁸² DOKTOR, Anke - MACH, Martin - MEIBNER, Birgit. *Bronze- und Galvanoplastik: Geschichte – Materialanalyse – Restaurierung*. S. 139.

²⁸³ KUDLÁČOVÁ, Markéta. Sepulkrální umění poslední třetiny 19. století ve středních Čechách. S. 214-215. K této podbrdské litinové produkci a především firmě Ferrus více podrobný a katalogizační výzkum Jany Bělové. Viz BĚLOVÁ, Jana. *Funerální litina ve střední Evropě*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, 2011. 379 s. ISBN 978-80-260-0928-3.

oblasti. Místní firemní prostor se dá rozdělit na osu severozápadní, tedy na přelomu 19. a 20. století převážně německy mluvící oblast, kde převládal v použitém materiálu spíše granit, syenit a leštěná žula a jihovýchodní, převážně česky mluvící oblast, kde převažovaly náhrobky z tradičního hořického pískovce. Severozápadní oblasti, přesněji území mezi městy: Česká Lípa, Liberec, Frýdlant, Jablonec nad Nisou, Rokytnice nad Jizerou, současně dominovaly dvě firmy, vedle řady drobných lokálních výrobců: F. Laske, Rosenhain a W. Spölggen, Schluckenau. Především druhá jmenovaná, na základě dochovaného sepulkrálního fondu a jeho rozsahu, vytvořila převážnou většinu rodinných hrobek. Zakladatel šluknovské kamenické firmy však nebyl sám Wilhelm Spölggen, ale jeho tchán Viktor Schleicher, který v roce 1881 postavil první brusírnu a podnik na konci 19. století Wilhelmovi předal.²⁸⁴ Patrné je to i na samotných sepulkrálních památkách, kde se například na hřbitově v Rumburku nachází náhrobek Josefa Fischera ve tvaru typizovaného více hranného kříže z roku 1891 a je označen ještě signaturou Viktora Schleichera. Na podobně tvarovaných prvcích po přelomu století je však již označení firmy jako Wilhelm Spölggen. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /50. - 51.)** Na počátku 20. století ve výsledku většina zdejších lokálních výrobců v oblasti kamenosochařství vyráběla typologicky velmi podobný sortiment zboží. V zakreslených schématech, vytvořených podle náhrobků v celé oblasti Libereckého kraje, jsou patrné nejčastěji používané typy, které se objevovaly v sortimentu téměř všech dodavatelů a s minimální invencí. Individualita se u těchto běžně používaných typů hrobů projevila spíše v drobných ozdobných detailech a lehce odlišném poskládání prefabrikovaných prvků do výsledných celků. **(Viz Přílohy I. - I. /45.)**

Druhá zmíněná oblast Libereckého kraje, jihovýchodní, která zahrnuje území mezi městy: Vysoké nad Jizerou, Semily, Jilemnice, Rovensko pod Troskami a Turnov, se ve tvorbě sepulkrálních památek vyznačuje převážně použitím pískovce. Typizované a strojově vyráběné náhrobky ze syenitu se v použitém sortimentu sice také nacházely, především u firmy J. Řehák z Turnova, J. Steklík z Lomnice nad Popelkou, ale ve větší míře zde převládla individualizovaná tvorba. Výrazné jsou zde v tomto směru především práce kamenické firmy Vejs a Deyl z Hořic. Tato společnost nejprve mezi roky 1895 až 1904 fungovala pod vedením sochařské dvojice Františka Vejse a Jaroslava Hátla, po Hátlově smrti do podniku nastoupil kameník a pozdější restaurátor Josef Deyl.²⁸⁵ Zaměřovali se nejen na vlastní tvorbu ale

---

²⁸⁴ NĚMEC, Jan. *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska: Bilder aus der Industriegeschichte des Schluckenauer Zipfels: Snapshots of an industrial past the Sluknov Spur*. Rumburk: Město Rumburk, 2012. 159 s. ISBN 978-80-87513-01-9. S. 112-113.

²⁸⁵ JILEMNICKÝ, Alois. *Kámen jako událost: Kulturně historický a společenský obraz první školy sochařů a kameníků*. Praha: Panorama, 1984. S. 418.

především na reprodukci pískovcových soch, například Husova pomníku od Ladislava Šalouna či secesních funerálních plaček od Franty Úprky.

Území dnešního Libereckého kraje však nebylo uzavřené a limitované pouze místními dodavateli a kamenickými firmami, pronikly sem tak ve větší míře například náhrobky od pražských funerálních stavitelů. Jedná se například o firmu Pupp a Škárka, která vytvořila řadu náhrobků na Olšanských hřbitovech a například spolupracovala s již zmíněným Františkem Rousem na hrobce Jana Hrdličky.²⁸⁶ Vedle jednoho drobného typizovaného náhrobku, který se dochoval na hřbitově v Jablonci nad Nisou, dodala hrobku rodiny Fingerových do Jilemnice. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /52.)** Již zmíněný Ludvík Šalda u náhrobku rodiny Novotných v Praze, realizoval jednu hrobku v Turnově. **(Viz Přílohy I. - I. /38. 4.)** Podobně pražská firma J. Rada, která je na Olšanských hřbitovech podepsána například pod náhrobkem rodiny Faulknerových, postavila v Jilemnici řadu působivých secesních náhrobků. **(Viz Přílohy I. - I. /19. 5. – 6.)** Působivou práci za sebou zanechala i firma V. Žďárský na hrobce Petra Kramáře ve Vysokém nad Jizerou, kde vytvořila vystupňovanou prostorovou kompozici pro umocnění působivé bronzové sochy od Vojtěcha Eduarda Šaffa. **(Viz Přílohy I. - I. /40. 3.)**

Strojová výroba náhrobků tak nepochybně výrazně ovlivnila celkovou podobu hřbitovů na přelomu 19. a 20. století. Přesto se však nedá mluvit, i s přihlédnutím k početnému spektru dodavatelských firem, o kvalitativním úpadku sepulkrálního umění. Individualita v samotné tvorbě se projevovala na řadě prvků, podrobněji rozebraných v následující podkapitole.

3. 2. Typologie náhrobku na přelomu 19. a 20. století

Novoklasicistní změna, která v sepulkrální tvorbě přinesla oproti baroknímu náhrobku základní obrat ve zjednodušení formy a umírněnosti dekoru, byla i v souladu s pozdějším obnovením snahy o zdobnost nevratná.²⁸⁷ Sledování vývoje sepulkrální tvorby není ze své podstaty jen o lineárním sledu a změnách tvaru. Ostatně Roman Prahel na toto téma přímo

---

²⁸⁶ KUČTOVÁ, Vladislava. Firemní a umělecká produkce náhrobků konce 19. století a první třetiny 20. století v Praze. S. 264.

²⁸⁷ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 215. K podobnému závěru dochází i Jana Kolouchová při výzkumu náhrobku na Chebsku v 19. století. In KOLOUCHOVÁ, Jana. *Každý jest na světě hostem, den ke dni jen k smrti rostem. Mortalita a pohřební rituál v Chebu a okolních obcích ve druhé polovině 19. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. 2012. (rigorózní práce). Dostupné z: <<https://theses.cz/id/m8z0vo/>>. S. 134.

uvedl: „Kromě formy či stylu mělo umění náhrobku své proměnlivé i neměnné ideové souvislosti a také svou vlastní logiku technickou a praktickou, do jisté míry nezávislou na očekáváních a požadavcích stylu nebo vkusu.“²⁸⁸ V komparaci uceleného fondu náhrobní tvorby na přelomu 19. a 20. století s dochovanými uměleckými projevy ze století 19. však lze, alespoň v základní rovině, postihnout jednotlivé rysy v proměně sepulkrálního umění a primární výrazové prostředky.

Při detailnějším pohledu na typologii nejpoužívanější firemní produkce je patrné, že i ve sledovaném období se stala klasická antická stéla jedním z nejčastějších tvarů náhrobku. **(Viz Přílohy I. - I. /45. 4.)** Obecné používání stély jako prostředku u běžného, drobného náhrobku, plně odpovídalo základním potřebám pohřbívání, v kontextu hospodárnosti a prostého označení místa zemřelého, již od konce 18. století. Moderní stéla se však, oproti klasicistním projevům se zdobným štítem a reliéfy, zjednodušila a hlavním výrazovým prostředkem se stal především samotný tvar leštěného kamene, navazující tak na triumfální význam obelisku se zkoseným ukončením.²⁸⁹ Po prvním desetiletí 20. století se snížil výškový profil těchto náhrobků a začaly převládat spíše horizontální kompozice, na které přímo navázaly spíše nevýrazné urnové hroby. Patrné je to například na náhrobku rodiny Hannich v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích a dalších. **(Viz Přílohy I. - I. /14. 4.)** Větší rodinné hrobky v typologickém zhodnocení nabízejí mnohem rozsáhlejší škálu tvarů. I zde se ve větší míře uplatnila typizovaná výroba, avšak prvek individuality je zde mnohem výraznější. Z prefabrikovaných prvků byla nejpoužívanějším typem náhrobku trojčlenná dispozice s centrálním, nejzdobnějším oddílem. V návaznosti na historismy konce 19. století se s využitím nových metodických postupů nadále ve velkém měřítku uplatňovala centrální kompozice s dvojicí nosných sloupů po stranách, které nesly často zdobené kládí, zakončené přímým či specifický zakulaceným frontonem, který byl uprostřed rozdělen křížem. Vytvořený prostor mezi sloupy byl ponechán pro sochařskou výzdobu či přímo nápisovou desku. Působivý fronton je vidět například na náhrobku Antonína Zimmermanna v Josefově Dole a identickém náhrobku v Hodkovicích nad Mohelkou. **(Viz Přílohy I. - I. /20. 1.)** Zjednodušením této dispozice na počátku 20. století, dospěl tvar náhrobku do čistě řešené podoby, téměř oprostěné od výzdoby a fungující čistě architektonickým projevem. Viditelné je to na náhrobku Antona Effenbergera na hřbitově v Bílém Potoce, náhrobku rodiny Stumpe – Nowak v Hodkovicích nad Mohelkou, případně hrobkách v Janově nad Nisou a dalších. **(Viz Přílohy I. - I. /2. 1., I. /8. 3., I. /17.)**

²⁸⁸ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 215.

²⁸⁹ Typické příklady na hřbitově v Jablonném v Podještědí. Viz Přílohy I. - I. /16.

Důraz na centrální osu náhrobku s použitím nových stavebních materiálů umožnil četné variace geometrizujících tvarů. Vznikla tak řada masivních hrobek, kde je výzdoba přímou součástí architektury. Na frýdlantském hřbitově se dochovaly ukázky tohoto přístupu v téměř nepoškozené podobě a posun z členitého náhrobku na téměř celistvé plochy, které jsou odděleny geometrickými zářezy a stupňováním, je na nich jasně patrný. **(Viz Přílohy I. - I. /5.)** Opakujícím se typem rodinné hrobky je následně i případ centrální stély, která je z obou stran rozšířena zaoblenými bočními křídly, případně celistvými deskami a zakončena drobnými krajními sloupy, převážně čtvercového půdorysu. Tato hrobka se v mnoha variantách objevuje na téměř všech hřbitovech ve sledované oblasti. V téměř nepoškozeném stavu se i s původní výzdobou dochoval náhrobek Antonína Bachtíka z roku 1911 v Jesenném. **(Viz Přílohy I. - I. /18. 1.)**

Specifické řešení mají individuální rodinné hrobky významných osobností, především sklářů a obchodníků se sklářskými výrobky. Velké kaplové hrobky ve většině případů přímo navazují na stylovou architekturu druhé poloviny 19. století, kdy převažuje obliba novorenesance a klasicismu. Jedná se například o hrobku Franze Schmeykala v České Lípě, monumentální mauzoleum Ignaze Klingera v Novém Městě pod Smrkem či hrobku Adolfa Zinkeho na hřbitově v Novém Boru. Moderně řešených kaplových hrobek na Liberecku celkově mnoho není, jako výjimka může posloužit působivé secesní mauzoleum Theodora Pohla v Raspenavě či hrobka Johanna Schowanka na hřbitově v Albrechticích v Jizerských horách, která je však až z třicátých let 20. století. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /53. - 54.)** Velké hrobky, které jsou umístěny u hřbitovních zdí či na dominantních místech, většinou vybočují z řady unifikovaných tvarů a jedná se hodnotné ukázky moderní architektury. Působivé prvky se dají nalézt například na hřbitově v Kamenickém Šenově, kde hrobka rodiny Pallme-König upomíná na klasickou dispozici náhrobku, avšak centrální část nevystupuje do popředí, ale vytváří půlkruhový vnitřní prostor. **(Viz Přílohy I. - I. /21. 1.)** Na stejném hřbitově se nachází i hrobka rodiny Conrath, stylizovaná do podoby pyramidy. Tento tvar byl historicky jednou z hlavních forem náhrobku a v době okolo roku 1800 se v převažující formě obelisků stále používalo tradičního onačení pyramidy.²⁹⁰ Identický náhrobek se nachází na městském hřbitově v Novém Boru, zde však, vedle odlišné výzdoby, chybí zakrytí centrální části, která na náhrobku rodiny Conrath sloužila jako nápisová deska. **(Viz Přílohy I. - I. /21. 2. a I. /29. 3.)** Z architektonického hlediska je výrazná také hrobka rodiny Brünových na hřbitově v Držkově, kde je zdařilá kompozice sloupů přímo doplněna trojicí zdobných oválů

---

²⁹⁰ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 187.

v tympanonu a postranními vystupňovanými bloky, které tak v celkovém výrazu vytvářejí zdařilou geometrickou harmonii. **(Viz Přílohy I. - I. /4. 1. a III. /55.)** Na městském hřbitově v Jablonci nad Nisou je v rámci architektonického řešení velice působivá východní zeď, kde se nachází monumentální hrobky místních sklářských exportérů Eduarda Dresslera a Antona Preisslera. Především Preisslerova hrobka z masivních kamenných bloků je působivá kontrastem čistého materiálu s přesnou dynamikou a zakončujícím geometrickým dekorem. **(Viz Přílohy I. - I. /12. 11.)** V levém rohu hřbitovní zdi je následně umístěna jedna z neoriginálnějších jabloneckých secesních hrobek, Adolfa Pfeiffera a Karla Krale. Rohový prostor je zde zcela využit pro účel hrobky, kde centrální část zabírá půlkruhová kopule s kamenným vyústěním do špice. Vzniklý prostor pro výzdobu je podtrhnut obloukem z leštěné žuly a pomáhá tak vyniknutí bronzového reliéfu ve středu kompozice. **(Viz Přílohy I. - I. /12. 9.)** Náhrobek Josefa Scheiblera od architekta Josefa Zascheho z roku 1906, který je umístěn v centrální části jabloneckého hřbitova, ukazuje již nástup přísně řešené geometrické kompozici moderního náhrobku. Celá výzdoba je vytvořena dvojitou trojicí hladkých sloupků, které jsou přímo zasazeny do kamenných bloků. Hrobka tak působí jako jeden hmotný prvek a žádná její část z kompozice výrazně nevystupuje. **(Viz Přílohy I. - I. /12. 17.)** Podobně jako mohutná Preisslerova hrobka je koncipována i funerální stavba rodin Pilz a Appelt, která je však umístěna do volného prostranství hřbitova. Klasická dispozice je zde umocněna zdvojenými centrálními sloupy z leštěného syenitu a pravidelným rozvržením bočních křídel. Celková koncepce je zde umocněna nízkými zakončujícími sloupky z betonu v přední části, které drobným geometrickým dekorem doplňují působivou symetričnost stavby. **(Viz Přílohy I. - I. /12. 19.)**

Na případě Jablonce nad Nisou lze zdokumentovat i drobné změny ve finálních realizacích staveb, u několika náhrobků se totiž dochovala původní projektová dokumentace. Obecně konec 19. století do sepulkrálního umění přinesl větší důraz na dokumentační praxi. Patrné je to například v *Jednacím protokole správního výboru hřbitova v Železném Brodě*, kde ze záznamu z 29. května 1888 vyplývají zpřísnující požadavky na přesnou výstavbu hrobek podle předložených nákrešů a na samotné stavby by se měl vypsát konkurz se stanovenými podmínkami.²⁹¹ Na projektu rodinné hrobky Jakoba Mahla, od libereckého architekta M. Kühna z roku 1921, jsou tak vidět drobné architektonické prvky, které se v samotné stavbě

---

²⁹¹ SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Železný brod – inv. č. 94, karton 15. Jednací protokol správního výboru hřbitova v Železném Brodě. Protokol sepsaný dne 29. května 1888, podepsaný předseda Josef Pavlíček.

nerealizovaly.²⁹² Jedná se o ozdobné čtvercové hlavice ve stylu iónských sloupů s postranními volutami, na projektu umístěny do třech centrálních výklenků. V realizované stavbě jsou však tyto prostory ponechány volně a opticky lépe doplňují půlkruhový zdobný reliéf v tympanonu. **(Viz Přílohy I. - I. /12. 13.)** Současně s tím se upustilo i od nápisu *Familie Mahla* a zůstalo pouze u jména rodiny. Pod projektem je podpis Anny Mahla, což koresponduje i s úmrtím jejího manžela v roce 1918, velkolepou a reprezentativní hrobku tak nechala postavit právě ona. Drobný rozbor si zaslouží i situace v západním rohu hřbitova, kde se, jak již bylo zmíněno v první kapitole této práce, na počátku 20. století nacházel malý urnový háj. Dnes je na tomto prostoru umístěna rozměrná hrobka rodiny Bruno Pfeifera. **(Viz Přílohy I. - I. /12. 23.)** Půlkruhová kamenná dispozice zde vytváří ucelený vnitřní prostor, z obou stran navíc doplněný dvojicí samostatných náhrobků pro rodiny Eduarda Seidela a Johanna Torneho. Při nahlédnutí do projektové dokumentace však vyjde najevo, že původním zadavatelem byl jablonecký stavitel Franz Hüb, který centrální hrobku projektoval pro vlastní rodinu.²⁹³ Zda Bruno Pfeifer realizaci náhrobku od něj odkoupil či byli spřízněni, není zatím zřejmé. V samotné stavbě je oproti nákresu odlišná především centrální výzdoba, kde je místo Krista s křížem umístěna nápisová deska. Veškeré ostatní ozdobné reliéfy byly však umístěny přesně podle předlohy. **(Viz Přílohy II. - II. /8. – 12. a Přílohy III. – Obr. III. /56. – 61.)**

Na semilském Koštofranku je v rámci typologického řešení moderního náhrobku velice zajímavá hrobka průmyslníka Františka Matouše z Benešova u Semil. V roce 1921 ji projektovala benešovská stavební firma V. Bezucha.²⁹⁴ Celá architektura hrobky je vedena po vodorovné ose a místo výrazné stély je zakončena pouze drobným čtvercovým soklem s ozdobnou lucernou. Tento princip tak umocňuje samotný význam hrobky, jakožto prosté uložení zesnulého do země a celá výzdoba je podřízena tomuto splynutí. **(Viz Přílohy I. - I. /34. 2.)**

Specifické a velice individualizované architektonické řešení má i hrobka rodiny Tchernichů na lesním hřbitově v Novém Boru. Jedná se o altánovou stavbu na kruhovém půdorysu, která spíše než samotné zdůraznění funerální funkce vytváří lokalitu k odpočinku pozůstalých a návštěvníků lesního hřbitova a podporuje tak proměnu pohřebního prostoru z oplakávající roviny na inspirativní a relaxační. **(Viz Přílohy I. - I. /30. 3.)**

---

²⁹² SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inv. č. 993, karton 403. *Gruft der Familie Jakob Mahla in Gablonz an der Neisse.*

²⁹³ SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inv. č. 998-1001, karton 404. *Familie F. Hüb.*

²⁹⁴ SOkA Semily: Archiv města Semily – inv. č. 716, sig. VI/14/3, karton 74. *Plánek na postavení hrobky pro rodinu p. F. Matouše.*

3. 2. 1. Sochařská výzdoba

Motiv kříže, v křesťanském prostředí jedna ze základních forem a výzdob náhrobku v symbolice spásy zesnulých skrze Ježíše Krista, se ve velkém měřítku uplatnil i v sepulkrálním umění přelomu 19. a 20. století. Stále se používalo zobrazení kříže, nejčastěji latinského, se smuteční rouškou či věncem, které bylo pro období 19. století jedním ze základních motivů na téměř všech hřbitovech.²⁹⁵ Vedle kamenných náhrobků se zároveň ve velkém používal umělý materiál a litina. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /52.)** Ve štukové výzdobě se motiv rubáše však již objevuje spíše ojediněle, patrný je například na náhrobku rodiny Adler v Hrádku nad Nisou z druhé poloviny dvacátých let 20. století. **(Viz Přílohy I. - I. /9. 3.)**

Vedle těchto již zaběhlých forem se však s motivem kříže ve velkém experimentovalo, na hřbitově ve Frýdlantu je tak zapojen přímo do centrální architektonické části náhrobku. **(Viz Přílohy I. - I. /5. 2.)** Podobně je tomu i například na hrobkách v Tanvaldu či u secesního náhrobku Jana Rounka v Lomnici nad Popelkou, kde se motiv kříže stal přímo základem volné stély. **(Viz Přílohy I. - I. /26. 1.)** Na hrobce rodiny Scholz v Hejnicích je stylizovaný kříž součástí geometrické výzdoby, **(Viz Přílohy I. - I. /7. 1.)** na typizovaných náhrobkách rodiny A. Tscharek v Hrádku nad Nisou či hrobce rodiny Jílek v Kamenickém Šenově, i přes jejich moderní skladbu, tvoří stále hlavní prvek kompozice a podobně na dalších příkladech, kdy je kříž přímo zapojen do hmoty náhrobku. **(Viz Přílohy I. - I. /9. 1.)** Nedá se tedy říci, že by se prvek kříže na začátku 20. století vymanil ze základního repertoáru ikonografické formy výzdoby. Na řadě náhrobků však již chyběl a tento ustupující trend se výrazněji projevil ve dvacátých let 20. století s navázáním k symbolické rovině urny, hojně používané na klasicistních hrobkách, jako protiváhy křesťanského kříže. A právě urna se stala primární formou výzdoby.

Vedle již zmíněných galvanoplastik v rámci firemní produkce byly ve velké míře uplatňovány i tradiční sochařské metody. Nejčastěji používané motivy mají své předobrazy již v období 19. století a multiplikované sochy se tak v identické podobě objevují na klasicistních i moderních náhrobcích. Mezi replikované motivy patří například socha poutníka, který ztělesňuje konec i nový začátek životní poutě a přímo iluzorně vstupuje do hmoty náhrobku. Na Liberecku je tak použit na novoklasicistní hrobce rodiny Hajek z konce 19. století na hřbitově v Rokytnici nad Jizerou, **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /66.)** zároveň ale i na moderní

---

²⁹⁵ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 210.

hrobce rodiny Erlebach z dvacátých let 20. století v Jablonci nad Nisou - Kokoníně, (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /67.**) případně v secesním interiéru kaplové hrobky rodiny Friess na lesním hřbitově v Novém Boru. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /68.**) K motivu poutníka odkazuje i štukový reliéf na náhrobku rodiny Hirschmann v Hrádku nad Nisou, který je zde zároveň doplněn prvky truchlící plačky, poutník ji přímým kontaktem přináší naději, a luteránským epitafem.²⁹⁶ (**Viz Přílohy I. - I. /9. 5.**)

K zobrazení Ježíše Krista se produkce opět navracela do 19. století a nejpoužívanější motiv, žehnající Kristus, se v četných variacích dosazoval do centrálních prostor neoklasicistních hrodek i moderních typologií. Případy této stejnorodosti jsou dochovány například na hřbitově v Jablonci nad Nisou – Kokoníně u hrobky rodiny Weidlich z druhé poloviny dvacátých let 20. století či v Lučanech nad Nisou u hrodek rodin Friedrich a Breis přibližně z podobného období. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /69. – 71.**) Avšak zároveň se již ve větší míře používaly i expresivnější podoby navazující přímo na realizace sochařů Františka Bílka nebo Čeňka Vosmíka. Tento osobitý přístup je patrný na drobných pískovcových stélách od hořických firem, které se dochovaly na hřbitovech v Tanvaldu – Šumburku u náhrobku rodiny Šimůnkovy (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /72.**) či na hrobě Josefa Pacholíka v Jablonci nad Jizerou. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /73.**) Především strnulá, vertikální osa u prvního případu stylizuje Krista do čistě smuteční a melancholické roviny. Působivý motiv Panny Marie s Jezulátkem, avšak také z unifikované tvorby, je dochovaný na frýdlantském hřbitově u náhrobku rodiny Pietsch. V klasické nice, ovšem viditelně vytvořené z moderních strojních postupů, je zde umístěna jedno z mála zobrazení tohoto tématu z počátku 20. století na Liberecku. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /74.**)

U rodinné hrobky Josefa Brůny na hřbitově v Držkově je v centrální kompozici umístěna socha ležící, steskné ženy, může jít o personifikaci sv. Marie Magdalény, truchlící pod Kristovým křížem. Jelikož je však bez insignií (typická lebka), jedná se spíše o obecné zobrazení plačky. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /75.**) Typizované zobrazení plačky, nejčastěji v podobě opuštěné, oplakávající ženy, se v mnoha variantách objevuje po celou dobu 19. století a ani počátek 20. století nepřináší výraznější změnu. Postavy však již nejsou umístěny v kompozici s patkou antického sloupu či typické urny a v prostoru fungují více samostatně. Typickým příkladem pro sledované období je stojící plačka s mírně skloněnou hlavou. Na případě rodinné hrobky Gewis v Jablonci nad Nisou je její velice detailní provedení a volné

---

²⁹⁶ „*Ich bin ein Gast auf Erden und hab hier keinen Stand, Der Himmel soll mir werden, da ist mein Vaterland*“. Přímý přepis z náhrobku, jedná se o text od německého skladatele Paula Gerhardta z roku 1666. In. *Ich bin ein Gast auf Erden*. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.lutheran-hymnal.com/german/tlh586g.htm>>.

umístění do prostoru zajímavým způsobem zahrnuto do kontrastu s čistou geometrickou architekturou náhrobku a vytváří tak působivou kompozici. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /76.)** Podobně jako volný doplněk, který je umístěn do kontrastu s tělem hrobky, slouží i plačka na náhrobku rodiny Fingerovy v Jilemnici, zde je její výraz ještě umocněn mírným vyosením těla, **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /77.)** případně sedící plačka na náhrobku rodiny Zimmer a Matuschek v Jablonci nad Nisou, kde je výraz umocněn podepřením hlavy levou rukou a přechází tak z hlubokého smutku k meditaci nad zesnulými. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /63.)** Pískovcové plačky, které se nacházejí na hřbitově v Rovensku pod Troskami, jsou již od strnulosti oproštěny úplně a natažené ruce u druhé, od firmy Ryba z Jičína, čistě doplňují esovitě prohnutí figury a celkový dynamický výraz. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /78. – 79.)**

Vedle těchto jasně ženských postav se používala kombinace anděla s výrazovým repertoárem obecných plaček. Stojící anděl s polnicí, jako anděl Posledního soudu, na náhrobku rodiny Weiss v Jablonci nad Nisou tak funguje jako biblická ikonografická bytost, zároveň jako oplakávající žena. Diagonální kompozice je v tomto případě umocněna dvojicí secesních rostlinných motivů po stranách náhrobku. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /80.)** Truchlící anděl je výrazovým prostředkem i náhrobku rodiny Riegroy a Votrubcovy na hřbitově v Turnově, kde je bronzový odlitek od Franty Anýže stylizován do podoby stojícího anděla s palmovou ratolestí v levé ruce a zároveň pravou rukou pokládající smuteční květiny. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /81.)** Podobně zobrazený anděl se nachází i na štukovém reliéfu na hrobce rodiny Stumpe na hřbitově v Tanvaldu – Šumburku, přibližně z roku 1901. Zde je doplněn i druhou postavou anděla, který v pravé ruce nese přesypající hodiny, jakožto symbol pomíjivosti času. Tento v 19. století častý a oblíbený motiv z náhrobků na začátku 20. století však pomalu mizí. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /82. – 83.)**

V rámci štukových reliéfu byla jedním z nejpoužívanějších a hojně multiplikovaných motivů žena s rozevlátou tunikou, smutečním kvítím v pravé ruce a palmovou ratolestí v ruce levé. Objevuje se již na hřbitovech konce 19. století, na Liberecku dochovaný například reliéf na novorenesančním náhrobku rodiny Rösler z roku 1884 či novoklasicistní hrobce rodiny Honzel na frýdlantském hřbitově, a není regionálně omezen. Jako příklad může posloužit reliéf ze hřbitova v Jihlavě, kde se stejný motiv nachází na hrobce rodiny Schmal. Zároveň jeho značná obliba přetrvávala i v prvních desetiletích 20. století a používal se zasazen v moderních kompozicích, například na náhrobku rodiny Siegmund ve Frýdlantu. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /84. – 88.)** Půlkruhové reliéfy, umístěné do tympanonů na hrobkách rodiny Mahla a rodiny Hübner v Jablonci nad Nisou opět pracují s motivem truchlícího anděla a smutečním věncem. Zasazení bronzového reliéfu do prostoru hrobky na prvním případě

využívá perfektní křivku samotných křídel a využití figury ve ztvárnění obrysu. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /89. – 90.**) Postava zemřelého, v odosobněné rovině, je od druhé poloviny dvacátých let 20. století zobrazena na několika propracovaných reliéfech v pozici klečícího muže u kříže v jedné ose s naklánějícím se andělem, který postavu utěšuje. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /91. – 92.**)

V kontrastu této běžné a multiplikované produkce vynikají velkolepé individuální plastiky, vytvořené na zakázku výrazných lokálních osobností, které tím tak vytvářely prostor pro sebe prezentaci. Na hrobce skláře Theodora Pallme-König v Kamenickém Šenově je tak umístěna monumentální centrální plastika přímé personifikace jeho rodiny. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /93.**) Na rodinné hrobce stavitele Petra Kramáře ve Vysokém nad Jizerou centrální prostor zaujímá působivá bronzová plastika z roku 1909 od sochaře Vojtěcha Eduarda Šaffa. Ten již v roce 1898 vytvořil portrétní plastiku pro Karla Kramáře, takže se spolupráce na plačce pro Kramářova otce nabízela. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /94.**) Kamenná dispozice monumentu však nemá žádnou z dominantních pozic v prostoru. Nenachází se ve vstupní části, ani v těle lukrativní obvodové zdi, je téměř až odstrčena do nejudlehlejších prostor hřbitova. Do místa, kde okolním volným prostorem může umělecký prvek vlastní jedinečnost ještě více potvrdit. Zesnulý Petr Kramář patřil k rodákům z nedalekého Stanového a postupně se propracoval do uznávaného a zámožného stavitele a majitele místní cihelny. Samotný náhrobek však mnoho neprozradí, potvrdí pozici stavitele a roky života – 1834 až 1907. Více mlčí: „*atributy*“ zesnulého, které na přelomu století získávaly na stále větší oblibě, a personifikaci neposkytuje. Marie Kramářova zemřela a byla ke svému muži uložena o 7 let později. Mnohem větší roli pro existenci tohoto náhrobku však sehrál syn pohřbených rodičů. Karel Kramář byl v době smrti svého otce již aktivně činný politik a během svých pobytů v zahraničí se pravidelně střetával s projevy aktuálních uměleckých tendencí a spolupráci se Šaffem tento umělecký cit potvrdil.²⁹⁷

Výrazný podíl na reprezentativnosti náhrobku má i bronzový reliéf od vídeňského sochaře Othmara Schimkowitze z roku 1902 na hrobce Adolfa Pfeiffera a doktora Karla Krale v Jablonci nad Nisou. Působivý secesní reliéf, kde je figurální kompozice zesnulého a Ježíše Krista, který postavě pomáhá při vstupu na nebesa, byl doplněn skleněnou mozaikou s florálním motivem. Tato mozaika je však v současné době již nenávratně zničena. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /95.**) Velice specifickou podobu má mohutná bronzová plastika truchlícího anděla z roku 1907 od sochaře Viléma Amorta na hrobce rodiny Boháčkovy

---

²⁹⁷ Na podnět českých umělců inicioval například zřízení galerie moderního umění. In PRAHL, Roman – BYDŽOVSKÁ, Lenka. *Volné směry: časopis secese a moderny*. S. 128.

v Turnově. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /96.**) Amort, který vytvořil působivé reliéfní plastiky na Olšanských hřbitovech, například na náhrobku Ludka Marolda v roce 1904, Karla Horáka v téže roce či na náhrobku Josefa Foestera v roce 1907, zde vytvořil jedno ze svých nejvelkolepějších děl. Kompozice anděla, který si drží pravé křídlo, přímo inklinuje k plastice Bohumila Kafky *Objetí lásky a smrti*. Amortův anděl je však působivý především detailem zobrazených tváří zesnulých dětí, Josefa, Emilie a Marie, které jsou umístěny na propracovaném šatu anděla. Jedná se tak o přímou personifikaci zemřelých ve velkolepém uměleckém díle. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /97.**)

3. 2. 2. Dekorativní detaily

Vedle výše zmíněných velkých a výrazných ozdobných prvků výraz jednotlivým náhrobkům dávaly i drobné dekorativní detaily. V první řadě menší plastiky, které na řadě náhrobků často tvořily primární část výzdoby. Na centrálním sloupu hrobky rodiny Böhme v Jablonci nad Nisou je tak umístěn kruhový bronzový reliéf, který zobrazuje plačku. Patrně se nejedná o přímou personifikaci, ale o propracované vyjádření smutku skrze stylizovanou ženu po vzoru velkých sochařských příkladů. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /98.**) Hojně používaným motivem byla reliéfní tvář Ježíše Krista s trnovou korunou. V četných variacích se objevuje na řadě náhrobků z přelomu 19. a 20. století. U případu secesní hrobky rodiny Jana Žuliány na hřbitově v Jilemnici je takto stylizovaný centrální reliéf symetricky doplněn výstupky, které na pozadí Krista představují pravidelný řecký kříž. Ozdobná kompozice je následně působivě doplněna vyrytým písmem a secesními ornamenty. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /99.**) S podobným zasazením drobného reliéfu s Kristem bylo využito například i u náhrobku rodiny Strnádkových na hřbitově v Bozkově z počátku dvacátých let 20. století, kde vsazenou podobiznu přímo doplňují vyryté ornamentální rostlinné prvky. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /100.**) Mezi drobné reliéfní ozdoby se i na počátku 20. století s oblibou stále řadily drobné tváře dětských andělíčků, Erótů. Zasazené do moderně komponovaného náhrobku se nepoškozené zachovaly na hrobce rodiny Gewis v Jablonci nad Nisou, kde jsou využity k ozdobnému zakončení vodorovného kládí. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /101.**)

Kromě typizované výzdoby se módním doplňkem na přelomu 19. a 20. století stala portrétní plastika a fotografie. Personifikovaná plastika, umístěná na tělo náhrobku, byla

výrazem silné individuality významnějších osobností a v zachovalé podobě se ve sledované oblasti, oproti Olšanským hřbitovům, téměř nedochovala. Vyjímkou je případ novoklasicistní hrobky frýdlantského kožešníka Johanna Kubischty, který zemřel v roce 1919 a v centrální dispozici se nachází jeho bronzová reliéfní busta od neznámého autora. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /102.)** Portrétní fotografie se dochovala na řadě menších stél, avšak většinou bez výraznějších ozdobných prvků. Odlišný je v tomto ohledu případ fotografie rolníka a obchodníka Antonína Bachtíka z Jesenného, která, v kombinaci s propracovaným rámem a spodním nápisem, funguje jako výrazný zdobný prvek na jeho hrobce z prvního desetiletí 20. století. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /103.)**

Z obecného pohledu na hřbitovy přelomu 19. a 20. století se mezi ozdobnými prvky ve velkém měřítku řadila vzrůstající obliba individuálních atributů. Na konci 19. století symbolická výzdoba pokrývala především drobné motivy, jako například okřídlená hůlka obkroužená dvojicí hadů u hrobů lékařů, pero či husí brk u pohřbených spisovatelů nebo váhy a meče u náhrobků právníků.²⁹⁸ Na mladších náhrobcích se individuální atributy objevují stále častěji, zároveň se společenským technickým pokrokem. Začínají se zde prolínat motivy s prvky techniky s profesí zesnulého, například letadla, loď, automobily. Patrné je to na náhrobku továrníka Emila rytíře von Skoda na starém plzeňském hřbitově, kde je žulová deska ozdobena reliéfy ozubeného kola a hřídele. Na Vinohradském hřbitově je náhrobek horního inspektora Otakara Nováka z roku 1913 vytvořen jako umělá skála s vchodem do dolu a příkladů by mohla být uvedena celá řada, i novodobý náhrobek zpěváka Michala Tučného z devadesátých let 20. století je vytvořen jako atribut v podobě kovbojského klobouku.²⁹⁹ Na Liberecku se však tyto atributy na počátku 20. století výrazněji neprojeví a individualita zůstala spíše v realizaci velkých kaplových hrobek v návaznosti na předcházející století či stylizovaných rodinných hrobkách s velkolepou uměleckou výzdobou, jak bylo uvedeno v předcházející podkapitole.

Detailem, na který se však dával značný důraz i ve sledované oblasti, byly ozdobné kované lucerny. Jejich tvar ve většině případů přímo korespondoval se samotným náhrobkem a míra zpracování často přímo vypovídá o kvalitě kovotepeckého řemesla. Bohužel i lucerny se ve velké míře do dnešní doby nedochovaly a na jejich místě je patrné pouze prázdné uchycení. Na několika dochovaných případech však charakter doplňujícího dekoru zdokumentovat lze. Lucerna na hrobce rodiny Scholz na hřbitově v Hejnicích tak v

---

²⁹⁸ KUČTOVÁ, Vladislava. „Atribut“ zesnulého jako výzdoba náhrobku v 19. a 20. století. In ROHÁČEK, Jiří (ed.). *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 253-262. ISBN 978-80-86890-35-7. S. 254

²⁹⁹ Tamtéž, s. 254-257.

geometricky tvarované ose přímo doplňuje žulový sloupek, na kterém je umístěna a výzdobu podtrhují oválné doplňky. Podobně na již zmiňovaném náhrobku Antonína Bachtíka v Jesenném se nachází dvojice luceren, které zdobí propracované florální motivy a jejich umístění přímo prodlužuje osu krajních sloupků. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /104. – 105.)** Tyto ohradní prvky v podobě tvarovaných sloupů byly samy zdobené vyřezanými ornamenty a v typizované výrobě se nacházely na téměř všech větších rodinných hrobkách. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /107.)** Kovaná nebo litinová vstupní branka, která je doplňovala, se však ve většině případů nedochovala. Často, jak dokládá případ kovaného ohrazení s ornamentálně tvarovanou výzdobou u hrobky rodiny Riedel v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích, se jednalo o působivé ozdobné doplňky, které dotvářely celistvý ráz náhrobku. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /114.)** Tuto doplňující roli zaujímaly i ozdobné hlavice na krajních sloupech, ohraničující jednotlivé hrobky, specificky geometrizující tvar v podobě řeckého kříže tak mají například u hrobky Adolfa Pfeiffera a Karla Krále v Jablonci nad Nisou, **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /106.)** výzdobu s motivem motýlů na hrobce rodiny Feix v Tanvaldu – Šumburku, kdy stejný motiv, v kombinaci přesypajících hodin, se v této době objevil i v altánovém hrobu rodiny Tchernichů na lesním hřbitově v Novém Boru, **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /109. – 110.)**

Florální motivy se v ucelené výzdobě téměř nezachovaly, příklady tohoto velice působivého dekoru nabízí pouze hrobka rodiny Linder v Hrádku nad Nisou, kde byla centrální nika z obou stran doplněna štukovým motivem rozkvetlé popínavé rostliny. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /111.)** Podobná štuková výzdoba, s přísnou zrcadlovou kompozicí, je i na velkolepé hrobce rodiny Hübner a Zasche v Jablonci nad Nisou. Florální secese byla harmonickým motivem ztvárněna na skleněné mozaice hrobky Adolfa Pfeiffera a Karla Krále v Jablonci nad Nisou, od roku 2013 je však již zničena. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /113. a 124.)**

Nezpochybnitelnou roli na výzdobě náhrobku měly nápisové desky a samotné nápisy. Ze sledovaného období se dochovalo několik příkladů citelného uchycení původních desek k tělu hrobek, kde i drobné detaily upevňujících šroubů představovaly ozdobnou funkci. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /115.)** Dekorativní styl některých nápisů byl již zmíněn v předchozím textu, proto zde alespoň ve stručném znění stojí za zhodnocení obsahová stránka.³⁰⁰ Nápisy na hrobkách ve sledované oblasti mají několik podobných prvků. Většina z nich je svým zpracováním přímo zapojena do ozdobné kompozice staveb a velká písmena jsou zdobně vytvořena, či je text přizpůsoben tvaru stavby. Nejtypičtějším nápisem se stalo *Ewiger Friede*,

---

³⁰⁰ Samotné přepisy nápisů jsou ve zkrácené verzi umístěny u každé položky v příloženém katalogu.

neboli věčný klid, a samotné označení náhrobku v několika variacích: *Ruhestätte*, *Hier waltet Friede* a podobně. Patriarchální pojetí u nápisu označující jméno pochované rodiny bylo typické převážně pro německé hrobky. Rodina je tak určena jménem otce. U českých náhrobků se toto pojetí spíše neobjevuje a hrobka nese pouze příjmení rodu. Specifickým příkladem, kde se národnostní pojetí setkala, může posloužit náhrobek rodiny Mohr v Jablonci nad Jizerou. Ničím nevybočující, německy psaný text je doplněn českými údaji zesnulé Františky Mohrové, choti mlynáře Josefa Mohra, která podle uvedených datací zemřela roku 1923, 24 let po manželově smrti. Pochované děti mají však nápisy ze třicátých a padesátých let 20. století opět v němčině. Zda si Františka Mohrová sama přála zdůraznit český původ či se jedná o přičinění potomků, není známo, jedná se však o potvrzení důležité role funerálního nápisu. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /116.**)

Epitafní citáty, do 20. století převažující v podobě biblických textů, v tomto období výrazně doplňují existenciální texty oblíbených básníků a spisovatelů. Na hřbitovy se tak přímo dostávaly poetické skladby od Paula Verlaina³⁰¹, Franze Grillparzera³⁰² či Imannuela Kanta.³⁰³ Hřbitovní prostor těmito nápisy a kombinací všech ozdobných prvků potvrdil pozici, kde se střetávala pieta s uměleckou inspirací a jednotlivé náhrobky vedle důstojného místa pro uložení zesnulých ještě na počátku 20. století plnily rovinu reprezentativního prostředku.

3. 2. 3. Židovský náhrobek na Liberecku

Osud židovských hřbitovů na Liberecku je velmi pohnutý. V Jablonci nad Nisou přestal svému účelu sloužit v roce 1968 a v roce 1980 byl kompletně zrušen, ostatky exhumovány a přeneseny na liberecký židovský hřbitov. Původní jablonecká lokalita ve Vysoké ulici posloužila novodobé výstavbě. Podobně necitlivý průběh měla i stavba silničního obchvatu v Turnově z přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století, která přímo přemostila starý židovský hřbitov se souborem stél z konce 17. století. Lokalita pod stavbou silně trpěla a řada náhrobků byla zdecimována, zároveň tím byl výrazně narušen pietní prostor. Od roku 1994 se však židovská obec snaží o obnovu a ochranu turnovského

³⁰¹ „*Der Glaube tröstet, wo die Liebe weint.*“ Na náhrobku A. Hübnera v Jablonci nad Nisou.

³⁰² „*Was ist der Erde Ruhm? Ein Schatten! Was ist der Erde Glück? Ein Traum!*“ Na náhrobku Josefa Ullmanna na smržovském hřbitově.

³⁰³ „*Wer im Gedächtniss seiner Lieben lebt. Der ist nicht tot, der ist nur fern: Tot ist nur wer vergessen wird.*“ Na náhrobku rodiny Josefa Wagnera na hřbitově v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích.

hřbitova.³⁰⁴ Situace v Liberci, kde hřbitov založený roku 1864 silně trpěl mezi léty 1939-1992 a řada náhrobků byla zdevastována, se právě od roku 1992 výrazně zlepšila a hřbitov je pozvolna rekonstruován.³⁰⁵

Vedle dochovaných stél, klasických židovských náhrobků s odkazem na macevu nad hrobem Jákobovy ženy Ráchel, tedy prostý vztyčený kámen, z druhé poloviny 19. století (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /118.**) se na libereckém židovském hřbitově nachází působivý soubor typizovaných náhrobků z přelomu 19. a 20. století. Jedná se tak o přímý doklad pozměněného vnímání výrazové funkce židovského náhrobku a přímé sjednocení s moderním křesťanským náhrobkem. Typologie těchto staveb zároveň přímo odpovídá dobové produkci a mezi nejčastější signované dodavatele patří opět firma W. Spölggen ze Šluknova.

V rámci symbolické výzdoby moderně tvarovaných stél a rodinných hrobek se pravidelně, téměř na všech případech v horní části nápisové desky používala Davidova hvězda, která se od 19. století stala dominantním motivem ve smyslu obecného židovského symbolu. Podobnou náboženskou funkci v sepulkrálních památkách mělo pravidelně se objevujících pět hebrejských znaků TNCBH, tedy tanceba, pocházející ze Starého zákona ve významovém překladu: „*duše zesnulého spojena do svazku živých.*“³⁰⁶ Vedle těchto pravidelných motivů se v menší míře používaly klasicistní prvky v podobě vázy, na příkladu náhrobku rodiny Reichmann z roku 1899, (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /119.**) ve zjednodušeném provedení se na libereckém hřbitově dochovala symbolika přesypajících hodin jako alegorie ukončeného lidského života, na náhrobku rodiny Schütz (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /120.**) či motiv počátku a konce, plynoucího děje v písmenech alfa a omega, zobrazených na krajních sloupcích náhrobku rodiny Hersch, který byl postavený okolo roku 1917. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /121.**)

Dominantní a reprezentativní pozici v prostoru hřbitova zaujímá působivá hrobka libereckého průmyslníka Carla Neumanna, kterou navrhl jablonecký architekt Josef Zasche a postavila firma W. Spölggen v roce 1918. (**Viz Přílohy I. - I. /25. 8.**) Monumentální klasicizující moderna vytváří hlavní výrazový prostředek především trojúhelníkovým štítem z leštěného kamene, který je v rozích zakončen ozdobnými ornamenty. (**Viz Přílohy III. - Obr. III. /122. – 123.**)

---

³⁰⁴ DUBINOVÁ, Terezie - JAKUBEC, Pavel. *Židé na Turnovsku*. Turnov: Město Turnov - Odbor cestovního ruchu, 2010. ISBN 978-80-254-8407-4. S. 80–82.

³⁰⁵ Židovská obec Liberec. Dostupné online: [cit. 5. 4. 2014] URL: <<http://www.kehila-liberec.cz/Hrbitov.aspx>>.

³⁰⁶ STEINOVÁ, Iva. *Maceva/Matzeva, Židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*. Praha: NPU, 2011. ISBN 978-80-87104-65-1. S. 128.

Zascheho působivý styl, sám byl před nešťastným nuceným odchodem po druhé světové válce i v českém prostoru respektovaným architektem, například Volné směry se jeho prací silně zastávaly, přátelil se s Janem Kotěrou a Pavlem Janákem a podobně,³⁰⁷ se v podobné formě potvrdil na působivých sepulkrálních realizacích například na hrobce Josefa Scheiblera v Jablonci nad Nisou či hrobce Carla Eislera z roku 1923 na Novém židovském hřbitově v Praze. Jeho osobité moderní náhrobky jsou tak, ve srovnání s dobovou firemní produkcí, naprosto jedinečné a i přes čistý styl, kde podstatná byla samotná moderní linie, a absenci doplňující výzdoby splňovaly funkci reprezentativního funerálního památníku.

---

³⁰⁷ PRAHL, Roman – BYDŽOVSKÁ, Lenka. *Volné směry: časopis secese a moderny*. Praha: Torst, 1993, 191 s. ISBN 80-85639-14-9. S. 59.

4. Ochrana náhrobků

Umělecká a kulturní hodnota sepulkrálních památek na Liberecku, odrážející v sobě dobové vnímání smrti a přístup k sebe prezentaci, je ve svém významu a zprostředkování nenahraditelná. Již v dnešní době je však tento fond z velké části nenávratně poškozen, případně v blízké době řada cenných náhrobků čeká nepříznivý osud. Již v historii byly hřbitovy a pomníky vystavovány násilnému poškození, i samotní potomci kameníků vylamovali z opuštěných náhrobků, které vytvořili jejich předci, nápisové desky a ozdobné dekory z kvalitních materiálů.³⁰⁸ Krádeže prvků z barevných kovů, velkých soch, galvanoplastik či křížů jsou vývodem těchto praktik pro 20. století.

Obecným problémem devastace náhrobků je již jejich samotné umístění v exteriéru, kde na ně přímo působí vliv srážkové vody i zemní vlhkosti, současně i poškození vlivem rostlin. Zeleň v moderní společnosti bohužel často bývá nadřazována ostatním hodnotám veřejných pohřebišť. Kořenový systém rostlin, který před rokem 1989 bez samotné regulace náletových dřevin, nevratně poškodil a stále narušuje opuštěné hrobky.³⁰⁹ Omývání srážkovou vodou má za následek ztrátu lesku a zvyšování hrubosti povrchu např. mramorových desek. K tomu se současně připojuje vznik černých krust na místech, která jsou deštěm omývána méně.³¹⁰ Chátrání pískovcových náhrobků nelze z jejich materiálové podstaty výrazně zabránit. Vedle přírodních faktorů je pro ochranu sepulkrálního fondu limitující umístění na okraji společenského zájmu. U zdobných galvanoplastik je problém v restaurování v samotném vitřním složení, kde se sádrová výplň nezadržitelně drolí.³¹¹

Hřbitovy ve velké míře pustnou, pozůstali nenavštěvují hroby svých zemřelých, pohřby stále častěji probíhají bez obřadů, rozvoji veřejných pohřebišť pro druhou polovinu 20. století nesvědčí ani rostoucí obliba pohřbu žehem. Vzrůstající počet případů drobné kriminality a vandalismu, nežádoucí osoby pobývající v kaplových hrobkách, to vše byly a jsou projevy společenského nezájmu o kulturní dědictví v rámci funerálních památek. Prohlásit však v plošném měřítku sepulkrální pomníky za kulturní památky nelze, cesta pro jejich zachování by se měla hledat v jiných cestách.

---

³⁰⁸ PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. S. 304.

³⁰⁹ ČERVENÝ, Martin. Soudobé problémy údržby hřbitovů a pietních míst. In KOTLÍKOVÁ, Olga (ed). *Funerální architektura odborný seminář: 11. listopad 2010, Národní muzeum*. Praha: STOP - Společnost pro technologie ochrany památek, 2010. s. 47-53.

³¹⁰ KOTLÍK, Petr. Příklad systémové péče o hřbitovní náhrobky. In KOTLÍKOVÁ, Olga (ed). *Funerální architektura odborný seminář: 11. listopad 2010, Národní muzeum*. Praha: STOP - Společnost pro technologie ochrany památek, 2010. s. 20-28.

³¹¹ DOKTOR, Anke - MACH, Martin - MEIBNER, Birgit. *Bronze- und Galvanoplastik: Geschichte – Materialanalyse – Restaurierung*. S. 138-151.

Možnou inspirací pro ochranu hřbitovních památek by se mohl stát případ sousedního Německa, kde existuje Německé muzeum a Ústřední institut sepulkrální kultury pod sdružením časopisu *Friedhof und Denkmal*. Muzeum v Kasselu zahájilo provoz roku 1992 a aktivity přímo podporuje město. Zabývá se i náhrobky z historických hřbitovů měst, kde již od 70. let probíhá restaurování a záchrana jednotlivých památek. Současně provozuje internetové stránky (<http://www.sepulkralmuseum.de>), kde přímo zveřejňuje část sbírek a probíhá zde komunikace zájemců o pohřební kulturu.³¹²

Aktivity, zapojující veřejnost do zájmu o historické funerální památky, lze postupně sledovat i v českém prostoru. V Praze se značným úspěchem probíhá „adopce náhrobků“, která se snaží zamezit destrukci funerálních památek významných kulturních osobností, o které prozatím nikdo nejevil zájem.³¹³ Na příkladu Kamenického Šenova jsou vidět záslužné aktivity občanského sdružení Snow, které zde opravuje historické hrobky významných sklářských osobností.³¹⁴ Základem těchto aktivit by měly být především komplexní soupisy jednotlivých památek. Katalog v této práci je pouhým příspěvkem k problematice a rozhodně téma nevyčerpává. Přínosná je v tomto ohledu samotná databáze hřbitovů od Vojtěcha Eliáše a Tomáše Kotrlého, kde k roku 2006 bylo evidováno 5 522 veřejných a 266 neveřejných pohřebišť.³¹⁵ Zároveň je kvalitní pomůckou i dokumentace vojenských hrobů, která ve své ucelenosti představuje výbornou prostředek pro zorientování se v ohromném množství památek.³¹⁶ U přehledových prací, které mohou zasáhnout širší spektrum veřejnosti a na problematiku sepulkrálních památek příjemnou formou upozornit, vyniká práce Petra Kovaříka a Blanky Frajerové.³¹⁷ Na internetovém portálu *Pohřebiště* je zároveň pro veřejné zájemce k dispozici velice praktický monitoring tisku od roku 1999, kde lze zpětně dohledat řada článků a témat, týkajících se ohrožených sepulkrálních památek.³¹⁸

Jakým způsobem tedy postupovat v praxi a jak staré hrobky zachránit před zničením? Jednou z cest by mohlo být jejich samotné funkční využití pro nové rodiny. Už na počátku 20. století se jednalo o jeden z přístupů zachování klasicistních náhrobků z 19. století. Nové pohřbívání do starých hrodek však například Emil Högg neviděl jako pozitivní postup pro

---

³¹² PRAHL, Roman. Hřbitov a pomník: pohřební kultura v Německu. In *Dějiny a současnost*. R. 2004, č. 6, S. 53-54.

³¹³ Správa pražských hřbitovů. Adopce náhrobků. Dostupné online: [cit. 16. 5. 2014] URL: <<http://www.hrbitovy.cz/adopcepravidla.html>>.

³¹⁴ Občanské sdružení Snow. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.sonow.cz/aktivity.html>>.

³¹⁵ Dostupné na <<http://geoportal.gov.cz/>> v sekci mapy → mapové kompozice → socioekonomické prvky a jevy → hřbitovy a pohřebiště. In NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. S. 236.

³¹⁶ Spolek pro vojenská pietní místa. Dostupné online: [cit. 16. 5. 2014] URL: <<http://www.vets.cz/>>.

³¹⁷ KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*.

³¹⁸ Pohřebiště. *Monitoring tisku*. Dostupné online: [cit. 26. 5. 2014] URL: <<http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/monitor/monitor.htm>>.

zachování piety: „Vždyť nedávno jsme četli, že vyklízejí úctihodné hrobky svatojanského hřbitova v Norimberce, aby mohli pohřbítí vždy nějakého moderního Norimberčana k dřívějšímu mrtvému, což se pak oznámí lesklou deskou mramorovou na starém sarkofágu.“³¹⁹ Nápisové desky sice budou nenávratně ztraceny a celistvost původního náhrobku se naruší, avšak pro základní architekturu a výzdobu je toto kompromisní řešení příhodnější než definitivní rozpad. Respektovat původní nápisové styly a metody je však nejspíš nesplnitelný požadavek a jak je vidět například na řadě znovu využitých náhrobků v Jablonci nad Nisou, původní kompozice je tímto přístupem narušena. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /125.)**

Fotografická dokumentace sepulkrálních památek je nesmírně důležitým faktorem pro posouzení hodnoty tohoto specifického fondu a jak je vidět na řadě příkladu, během úzkého časového období, zároveň i neocenitelným prostředníkem pro uchování jednotlivých náhrobků pro budoucí výzkum. Působivá secesní mozaika na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krale na hřbitově v Jablonci nad Nisou je tak už od roku 2013 přístupná pouze ze dříve zaznamenaných fotografií a nedá se jistě pochybovat o tom, že část z náhrobků, umístěných do katalogu této práce, již v blízké době nebude v zachycené podobě existovat. **(Viz Přílohy III. - Obr. III. /124.)**

---

³¹⁹ HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). *Park a hřbitov*. S. 143.

5. Závěr

Analýza fondu sepulkrálních památek Libereckého kraje umožnila vytvořit základní pohled na dosud nepříliš podrobně zmapované secesní a raně moderní náhrobky. Podstatné pro pochopení vnímání ideové roviny náhrobku je srovnání s dobovým diskursem, pro který přelom 19. a 20. století v sepulkrální tvorbě částečně znamenal přímý odraz společnosti, kde se výrazná sekularizace a postupná proměna pohřebního ritu přímo projevíly na typizovaném urnovém hrobu dvacátých let 20. století. Liberecké krematorium, a ostatně již případ jabloneckého urnového háje, mělo na změnu vnímání pohřebního prostoru zásadní roli a samotná skladba sepulkrálních pomníků se od povolení kremace na hřbitovech viditelně proměnila. Zároveň s sebou nástup firemního průmyslu konce 19. století přinesl, vedle usnadnění poptávky a zlevnění zboží, také negativní rysy. Do této doby byly náhrobky spíše silně individuálního charakteru, industrializace výroby však umožnila typologickou jednotnost a silné prvky odosobnění. Ve výsledku se to projevilo na unifikovaných stélách a katalogizovaných hrobkách, které lokální firmy produkovaly, a ve výzdobě se tento faktor plně zobrazil na oblíbených galvanoplastikách, které suplovaly rovinu individuálních sochařských projevů, či přímo na replikách oblíbených soch. Typizovaná stéla jako obecný prostředek u běžného, drobného náhrobku, plně odpovídala základním potřebám pohřbívání, v kontextu hospodárnosti a prostého označení místa zemřelého, již od konce 18. století. Moderní stéla se však, oproti klasicistním projevům se zdobným štítem a reliéfy, zjednodušila a hlavním výrazovým prostředkem se stal především samotný tvar leštěného kamene. Po prvním desetiletí 20. století se snížil výškový profil těchto náhrobků a začaly převládat spíše horizontální kompozice, na které přímo navázaly již zmíněné urnové hroby.

Liberecký firemní prostor, který dodával katalogizované náhrobky, se dá rozdělit na osu severozápadní, tedy na přelomu 19. a 20. století převážně německy mluvící oblast, kde se v použitém materiálu používal spíše granit, syenit a leštěná žula a jihovýchodní, převážně česky mluvící oblast, kde převažovaly náhrobky z tradičního hořického pískovce. V rámci sledovaného období zároveň posílil i faktor reklamy, zobrazen přímo na hřbitovním prostoru. S ohledem na tuto změnu výroby se tedy dá jistým způsobem mluvit o krizi tradičního křesťanského náhrobku, avšak situace nebyla zdaleka jednotná a „úpadek“ sepulkrální formy skrze unifikaci výroby nepostihl rozhodně veškerou produkci. Vedle těchto typizovaných náhrobků se stále potvrzovala rovina sebe prezentace společensky významných osobností, které se snažily vtisknout svým hrobkám charakter výjimečnosti a často na nich spolupracovaly s inovativními umělci. Na rodinné hrobce stavitele Petra Kramáře ve

Vysokém nad Jizerou tak například centrální prostor zaujímá působivá bronzová plastika z roku 1909 od sochaře Vojtěcha Eduarda Šaffa, na hrobce Adolfa Pfeiffera a doktora Karla Krale v Jablonci nad Nisou je umístěn bronzový reliéf od vídeňského sochaře Othmara Schimkowitze z roku 1902 či jsou silné personifikované prvky patrné na mohutné bronzové plastice truchlícího anděla z roku 1907 od sochaře Vilíma Amorta na hrobce rodiny Boháčkovy v Turnově. Podobně vtiskl nesrovnatelný ráz svým funerálním stavbám architekt Josef Zasche. Reprezentativní role náhrobku se tak ani na počátku 20. století zcela neztratila. Tradiční podoby náhrobků a ikonografie z 19. století se současně obohatily o moderní prvky výzdoby a především geometrizace tvarosloví a drobných detailů je na řadě realizací působivým dokladem této prezentace skrze aktuální umělecké přístupy.

Na příkladu židovského hřbitova v Liberci se dá sledovat i proměna tradiční stély v pozměněném vnímání výrazové funkce židovského náhrobku a přímé sjednocení s moderním křesťanským náhrobkem. Typologie těchto staveb přímo odpovídala běžné dobové produkci a na řadě hrobek šlo vysledovat shodné prvky s podobou křesťanského náhrobku, dodavatelé a stavitelé byly současně stejní. Výzdoba však stále zůstala konzervativní a nesla spíše čistě náboženský charakter.

Nezodpovězenou otázkou stále zůstává, co s tímto kulturně historickým fondem památek dnes dělat a jak ho zachovat do blízké budoucnosti. Plošné řešení ochrany ve velkém měřítku je nerealizovatelné, bylo by však zapotřebí zaměřit se alespoň na individuální pomníky a zakonzervovat je dříve, než bude jejich stav nevratný. Výzkum u této práce může být důkazem ohrožení sledovaného fondu, kdy v rámci pouhých čtyř let se část pomníků dostala do tristního stavu. Současně by bylo zapotřebí zvýšit zapojení veřejnosti na projektech typu „adopce náhrobku“ a její samotnou informovanost o významu sepulkrálních památek. Umělecká a kulturní hodnota těchto náhrobků, odrážející v sobě dobové vnímání smrti a přístup k sebe prezentaci, zároveň i rané projevy industrializované společnosti, je ve svém významu a zprostředkování nenahraditelná.

Resumé

The analysis of the sepulchral monuments register has enabled to create a basic outline of Art Nouveau and modern tombstones which had not been much examined in great detail in the Liberec region. Firstly, it is essential to understand the society at the turn of 19th and 20th century in which the noticeable secularisation and transformation of the burial rituals are presented on the urn tombstones' designs in 1920s. The corporate industry which emerged in bulk at the end of the 19th century brought not only growing demands and cheaper goods but also some negative issues. Until then, the tombstones were more or less very individualized, however, the industrialization enabled homogeneity and depersonalization. As a result, local companies produced unified simple tombstones. Concerning the decoration, this factor is depicted I then popular galvano sculptures.

At the turn of the 19th and 20th century the Liberec region could be divided into north-west and south-east parts. The first one mentioned was mainly German speaking and used granite and syenite as the main material, whereas the south-east part, which was largely Czech speaking, used the traditional sandstone. The factor of advertisement begun to be influential at that time, which was also depicted right in the graveyards as well. Concerning this transformation, it can be talked about a crisis of traditional Christian tombstones. However, the situation was not unified and such a crisis did not strike the whole production. Some more or less popular personalities attempted to be unique concerning their tombstone production and often cooperated with some very progressive artists. Thus, the traditionally looking tombstones of the 19th century were enriched with modern elements.

Yet, another question arises concerning the register of sepulchral monuments. The issue is whether or how to deal with the sepulchral monuments in the future. It is unreal to provide maintenance of all tombstones, however, it is necessary to at least focus on some unique tombstones and maintain them as soon as possible. The artistic and cultural value of such tombstones, which shows the perception of death and self-representation, is priceless.

Seznam pramenů a literatury

I. Prameny

Archivní fondy

- SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inv. č. 993, karton 403.
- SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inv. č. 998-1001, karton 404.
- SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Železný brod – inv. č. 94, karton 15. Jednací protokol správního výboru hřbitova v Železném Brodě.
- SOkA Semily: Archiv města Semily – inv. č. 435, Hřbitov 1855-1904, sig. VI/82, karton 26.
- SOkA Semily: Archiv města Semily – inv. č. 716, sig. VI/14/3, karton 74.

Bakalářské, diplomové a disertační práce

- DOSTALÍK, Jan. *Architekt Max Kühn*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2009 (diplomová práce). Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/74365/ff_m/>.
- KOLOUCHOVÁ, Jana. *Každý jest na světě hostem, den ke dni jen k smrti rostem. Mortalita a pohřební rituál v Chebu a okolních obcích ve druhé polovině 19. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. 2012. (rigorózní práce). Dostupné z: <<https://theses.cz/id/m8z0vo/>>.
- PAVLATA, David. *Sepulkrální památky na Jablonecku v letech 1780 – 1938*. Univerzita Pardubice, 2012 (bakalářská práce). Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10195/46350>>.
- REJMAN, Martin. *Sepulkrální památky na Turnovsku od středověku do 1. poloviny 20. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2011. (bakalářská práce). Dostupné z: <<http://dspace.upce.cz/handle/10195/41046>>.
- RICHTER, Tomáš. *Rumburská vzpoura a ohlas na ni v české historiografii a kultuře*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2008. (bakalářská práce). Dostupné z: <<http://hdl.handle.net/10195/28679>>.

II. Literatura

Monografie

- AMBROZ, Miroslav, a kol. *Vídeňská secese a moderna 1900-1925: užité umění a fotografie v českých zemích*. Brno: Moravská galerie, 2005, 381 s. ISBN 80-7027-132-9.
- ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti: Díl 1: Doba ležících*. Vydání 1. Praha: Argo, 2000, s. 275. ISBN 80-7203-286-0.
- ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti: Díl 2: Zdivočelá smrt*. Vydání 1. Praha: Argo, 2000, s. 274. ISBN 80-7203-293-3.
- BECKMANN, Anett. *Mentalitätsgeschichtliche und ästhetische Untersuchungen der Grabmalsplastik des Karlsruher Hauptfriedhofes*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 2006, 332 s. ISBN 3-86644-032-4.
- BĚLOVÁ, Jana. *Funerální litina ve střední Evropě*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, 2011. 379 s. ISBN 978-80-260-0928-3.
- DAVIES, Douglas. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 2007. ISBN 978-80-7207-628-4. S. 67.
- DOKTOR, Anke - MACH, Martin - MEIBNER, Birgit. *Bronze- und Galvanoplastik: Geschichte – Materialanalyse – Restaurierung*. Dresden: Sandstein, 2001, 172 s. ISBN 3-930382-49-0.
- DUBINOVÁ, Terezie - JAKUBEC, Pavel. *Židé na Turnovsku*. Turnov: Město Turnov - Odbor cestovního ruchu, 2010. ISBN 978-80-254-8407-4.
- EDGAR, Emil. *Hřbitov*. Žižkov: E. Edgar, 1918, 28 s.
- EDGAR, Emil. *Kolumbaria a popelníkové háje*. Praha: Borský a Šulc, 1923, 88 s.
- ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998. ISBN 80-85844-39-7.
- FAHR-BECKEROVÁ, Gabriele. *Secese*. 2. vyd. Praha: Slovart, 2007, 424 s. ISBN 978-80-7209-896-5.
- FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku: sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Brno: Barrister & Principal, 2004. 263 s. ISBN 80-86598-63-2.
- FISCHER, Norbert. *Geschichte des Todes in der Neuzeit*. Erfurt: Sutton Verlag BmbH, 2001. ISBN 3-89702-342-3.

- FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Praha: Academia, 2004, 457 s. ISBN 80-200-1261-3.
- HARDY, William. *Secese: Art Nouveau*. Praha: Svojtka a Vašut, 1997, 128 s. ISBN 80-7180-247-6.
- JILEMNICKÝ, Alois. *Kámen jako událost: Kulturně historický a společenský obraz první školy sochařů a kameníků*. Praha: Panorama, 1984.
- Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou*. 1. české vyd. Praha: Krystal OP, 2009-2010. 2229 s. ISBN 978-80-7195-289-3.
- KARPAŠ, Roman, a kol. *Kniha o Liberci*. 2. vyd. Liberec: Dialog, 2004. 704 s. ISBN 80-86761-13-4.
- KOVAŘÍK, Petr - FRAJEROVÁ, Blanka. *Klíč k českým hřbitovům*. Praha: Mladá fronta, 2013. 343 s. ISBN 978-80-204-2984-1.
- KROPÁČEK, Jiří. *Severní Čechy: Krajina, historie, umělecké památky*. Vydání 1. Praha: Panorama, 1981. 326 s.
- KOTLÍKOVÁ, Olga (ed). *Funerální architektura odborný seminář: 11. listopad 2010, Národní muzeum*. Praha: STOP - Společnost pro technologie ochrany památek, 2010.
- MENCL, František X. *Pohřeb ohněm: několik kapitol o zpopelňování mrtvých*. Praha: krematorium, spolek pro pohřbívání ohněm, 1922.
- NAVRÁTILOVÁ, Hana. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vydání 1. Praha: Vyšehrad, 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3.
- NĚMEC, Jan. *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska: Bilder aus der Industriegeschichtedes Schluckenauer Zipfels: Snapshots of an industrial past the Sluknov Spur*. Rumburk: Město Rumburk, 2012. 159 s. ISBN 978-80-87513-01-9.
- NERUDA, Jan. *Fejetony*. Praha: Fragment, 2011. 135 s. ISBN 978-80-253-1316-9.
- NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. 351 s. ISBN 978-80-7325-320-2.
- NOVÝ, Petr. *Lisované sklo a krystalerie v Jizerských horách*. Vydání 1. Desná v Jizerských horách, Jablonec nad Nisou: Ornela - Muzeum skla a bižuterie, 2002. ISBN 80-86397-01-7.
- LOOS, Adolf. *Trotzdem 1900-1930*. Innsbruck: Brenner-Verlag, 1931. 253. s.
- PRAHL, Roman, a kol. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*. Vydání 1. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1188-9.
- PRAHL, Roman – BYDŽOVSKÁ, Lenka. *Volné směry: časopis secese a moderny*. Praha: Torst, 1993, 191 s. ISBN 80-85639-14-9.

- ROHÁČEK, Jiří - Dalibor PRIX. *Epigraphica & sepulcralia I. : sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR v letech 2000 až 2004*. Vydání 1. Praha: Artefactum, 2005. 287 s. ISBN 80-86890-03-1.
- ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum, 2006. 342 s. ISBN 80-246-0963-0.
- SCHEYBAL, Josef V. - SCHEYBALOVÁ, Jana. *Krajem skla a bižuterie*. Vydání 1. Železný Brod: Jakoubě, 1998. 189 s. ISBN 80-901972-5-6.
- SCHEYBAL, Josef V. – ŠOLC, Jiří. *Lidové stavby v Pojizeří*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1960. 178 s.
- STEINOVÁ, Iva. *Maceva/Matzeva, Židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*. Praha: NPU, 2011. 128 s. ISBN 978-80-87104-65-1.
- SVOBODA, Milan. *Redernové v Čechách: nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2011, 553 s. ISBN 978-80-7308-356-4.
- SZABO, Miloš. *Pražské hřbitovy*. Praha: Libri, 2010, 207 s. ISBN 978-80-7277-442-5.
- ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich, 2013, s. 44. ISBN 978-80-7017-197-4.
- TINKOVÁ, Daniela. *Zákeřná mefitis*. Praha: Argo, 2012. ISBN 978-80-257-0636-7.
- URBAN, Stanislav. *Jablonecká secese: Jablonec nad Nisou*. Jablonec nad Nisou: Muzeum skla a bižuterie, 1973.
- RÜCKER, Friedrich. *Feuerhalle - Urnenhain in Reichenberg*. Liberec: Město Liberec, 1928. 73 s.
- VÍTKOVÁ, Martina (úvodní text). *Secesní plastika: ze sbírek Galerie moderního umění v Hradci Králové: [5. května - 18. září 2011]*. Hradec Králové: Galerie moderního umění v Hradci Králové, 2011, 28 s. ISBN 978-80-85025-92-7.
- WAGNER, Otto. *Moderní architektura*. Praha: J. Laichter, 1910, 94 s.
- WITTLICH, Petr. *Česká secese*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1985, 379 s.
- WITTLICH, Petr. *Sochařství české secese*. Praha: Karolinum, 2000, 427 s. ISBN 80-7184-973-1.
- WITTLICH, Petr. *Umění a život - doba secese*. Praha: Artia, 1987, 207 s.
- ZEVI, Bruno. *Jak se dívat na architekturu*. Praha: Československý spisovatel, 1966. 168 s.

Studie

- BŘEZINOVÁ, Drahomíra – SCHULMANNOVÁ-DUDÍKOVÁ, Barbora. Umělecky cenné hrobky na Novém židovském hřbitově (5): Hrobky a náhrobky Adolfa Foehra. In *Kámen: exkluzivní časopis pro kameníky, kamenosochaře, restaurátory a ostatní přátele kamene*. Praha: Aleko, R. 17/2011, č. 1, s. 88-91. ISSN 1210-9452.
- BŘEZINOVÁ, Drahomíra – SCHULMANNOVÁ-DUDÍKOVÁ, Barbora. Umělecky cenné hrobky na Novém židovském hřbitově (6): Hrobky a náhrobky Josefa Zascheho. In *Kámen: exkluzivní časopis pro kameníky, kamenosochaře, restaurátory a ostatní přátele kamene*. Praha: Aleko, R. 17/2011, č. 2, s. 66-69. ISSN 1210-9452.
- BŘEZINOVÁ, Drahomíra – SCHULMANNOVÁ-DUDÍKOVÁ, Barbora – RŮŽIČKOVÁ, Jana. Jan Kotěra a Olšanské hřbitovy. In *Za starou Prahu. Věstník Klubu Za starou Prahu*. R. 39 [10], č. 3, (2009), příloha.
- GORER, Geoffrey. The Pornography of Death. In *Encounter*, R.5/1955, č. 4. S 49-52. Online <<http://www.unz.org/Pub/Encounter-1955oct-00049?View=PDFPages>>.
- HNÍDKOVÁ, Vendula. Architekt Pavel Janák a idea kremační. In ROHÁČEK, Jiří. *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 91-101. ISBN 978-80-86890-35-7.
- FASORA, Lukáš. Sociální souvislosti procesu sekularizace v malých komunitách v letech 1890-1913. In *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, Fasorová, Hanuš, Malíř (eds.).
- LENDEROVÁ, Milena. S pietou popel shrnouce...aneb kremace v Čechách. In *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. R. 23/2001, č. 1, s. 23-27.
- LENDEROVÁ, Milena. „První česká matka po smrti upálena“ aneb Pohřeb paní Augusty Braunerové. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. S. 238
- LUKEŠ, Zdeněk. Secesní kostely v Čechách. In HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd). *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha: KLP, 2003. S. 217-226. ISBN 80-85917-98-X.
- KUDLÁČOVÁ, Markéta. Sepulkrální umění poslední třetiny 19. století ve středních Čechách. In ROHÁČEK, Jiří. *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 209-218. ISBN 978-80-86890-35-7.
- KUCHTOVÁ, Vladislava. „Atribut“ zesnulého jako výzdoba náhrobku v 19. a 20. století. In ROHÁČEK, Jiří. *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 253-262. ISBN 978-80-86890-35-7.

- KUCHTOVÁ, Vladislava. Firemní a umělecká produkce náhrobků konce 19. století a první třetiny 20. století v Praze. In ROHÁČEK, Jiří. *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha: Artefactum, 2011. S. 263-271. ISBN 978-80-86890-35-7.
- LUKEŠ, Zdeněk. Secesní kostely v Čechách. IN HOJDA, Zdeněk-PRAHL, Roman (edd). *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha: KLP, 2003, 377 s. ISBN 80-85917-98-x.
- MOHR, Jan. Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901. In *Památky Libereckého kraje: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci pro rok 2009*. Liberec: 2009, NPÚ, územní odborné pracoviště v Liberci. ISBN 978-80-903934-4-8. S. 45-64.
- NEŠPOR, Zdeněk R. Demonstrace konfesionality prostřednictvím pohřebních rituálů v Českých zemích po vydání Tolerančního patentu. In HOLÝ, Martin – MIKULEC, Jiří (edd). *Církev a smrt: institucionalizace smrti v raném novověku*. Praha: Historický ústav, 2007. S. 264-293. ISBN 978-80-7286-106-4
- NEŠPOR, Zdeněk R. Etablované menšiny: evangelíci a židé. In *Náboženství v 19. století: Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium, 2010 ISBN 978-80-87271-22-3. S. 152.
- NEŠPOR, Zdeněk R. „Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a v první polovině 20. století. In HAVELKA, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. ISBN 978-80-7465-053-6.
- NEŠPOR, Zdeněk R. – NEŠPOROVÁ, Olga. „V žáru lásky se život započal – v žáru ohně se končí“: Čtyři pohledy na vývoj křesťanského hnutí v české společnosti. In *Soudobé dějiny*. R. 2011, č. 4.
- NEŠPOROVÁ, Olga. Století proměn v pohřbívání: Od církevního uložení do země ke zpopelnění bez obřadu. In *Český lid*. R. 100/2013, č. 2. S. 183-201.
- NEŠPOROVÁ, Olga. Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne)víře v posmrtný život. In *Lidé města/Urban people*. R 11/2009, č. 3.
- NEŠPOROVÁ, Olga. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. In *Soudobé dějiny: Religiozita v komunistickém Československu*. R. 2007, č. 2-3. S. 354-378.
- NOVÁ, Jana. „Živý obraz“ návštěva císaře Františka Josefa I. v Jablonci nad Nisou 24. června 1906. In BLÜMLOVÁ, Dagmar – GILAROVÁ, Zuzana a kol. *Čas secese:*

- Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století.* České Budějovice: 2007, Jihočeská univerzita. ISBN 978-80-7394-049-2. S. 322-346.
- OSZCZANOWSKI, Piotr. Náhrobek Melchiora z Redernu - pomník křesťanského rytíře. In *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách. Sborník příspěvků z kolokvia konaného v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 25.-26. listopadu 1999*. Ústí nad Labem: Albis international, 2001 s. 139-189. ISBN 80-86067-52-1.
- PETRASOVÁ, Taťána. Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hrobky a hřbitovy. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*.
- PRAHL, Roman. Hřbitov a pomník: pohřební kultura v Německu. In *Dějiny a současnost*. R. 2004, č. 6, S. 53-54.
- RYBAŘÍK, Václav. Kamenná díla sochaře Jana Štursy. In *Kámen: exkluzivní časopis pro kameníky, kamenosochaře, restaurátory a ostatní přátele kamene*. Praha: Aleko, R. 17/2011, č. 1, s. 65-69. ISSN 1210-9452. S. 68.
- SVOBODOVÁ, Markéta. Historie a ideový obsah architektonického typu krematoria v meziválečném Československu. In *Epigraphica & sepulcralia II*.
- UNGER, Josef. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. In MALINA, Jaroslav (ed.) a kol. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie*, č. 25,
- VACHUDOVÁ, Božena. Život a dílo sochaře Hugo Uhera. In *Mezery v historii: umělecko-historické symposium věnované tvorbě německých a židovských výtvarníků a architektů v českých zemích před rokem 1945*. Cheb: GAVU Cheb, 2011. 50 s. ISBN 978-80-87395-06-6. Dostupné online: [cit. 21. 4. 2014], URL: <http://issuu.com/triodon/docs/sbornik_mezery_v_historii_cz/>.
- WOLF, Jiří. Nápis jako pramen k dějinám zbožnosti v německy mluvících oblastech Čech v 18. a 19. století na příkladu Teplicka. In *Český lid*. R. 97/2012, č. 2. S. 145-161.
- ZEMAN, Jaroslav. Stát a jeho architektura. České meziválečné stavby v německém Liberci. In *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. Liberec: Technická univerzita, 2012, R. 12, s. 27-45. ISSN 1213-5097.
- ZEMAN, Jaroslav. Rudolf Bitzan, pozapomenutý spoluvůrce tváře Sudet. In *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. Liberec: Technická univerzita, 2009, R. 10, s. 21-58. ISSN 1213-5097.

Články z periodik

- A.D. Kronika 40. Náhrobní nápisy. In *Časopis katolického duchovenstva*, R. 1892/7, str. 432-433, Online [cit. 3. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=4751>>.
- HAKL, František Bohuslav. O hřbitovech, pomnících a hrobních nápisech,,..., In *Časopis katolického duchovenstva*, R. 1875/1, str. 16-24, Online [cit. 6. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=6915>>.
- HELCELET, Ctibor. Feuilleton: O Spalování mrtvol. In *Moravská Orlice*. R 2/1873, č. 25. Online [cit. 1. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=863308>>.
- HÖGG, Emil – Z. D. (překlad). Park a hřbitov. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. Praha: Sdružení architektů, Mánes. R. III. /1911. S. 134-148.
- HORÁČEK, František. O spalování mrtvol. In *Vlast': časopis pro poučení a zábavu*. Praha: Družstvo Vlast'. R. IX/1892-1893, s. 898.
- K. Ze smutné pouti do Gothy. In *Zlatá Praha*. R. XI/1894, č. 45, s. 531. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/11.1893-1894/45/531.png>>.
- KOTĚRA, Jan. O novém umění. In *Volné směry*. R. IV/1899-1900, č. 4. s. 189-195.
- MÁDL, Karel B. Bílkovy náhrobky a pomníky. In *Zlatá Praha*. R. XXVII. /1910, č. 27, s. 433-436.
- SCHAUKAL, Richard von. Gegen das Ornament. In *Deutsche Kunst und Dekoration*. R. 22(1908), S. 12-15. Dostupné online [cit. 6. 3. 2014] URL: <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dkd1908/0024>>.
- SCHEFFLER, Karel – WIRTH, Zdeněk (překlad). Náhrobní pomníky. In *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*. Praha: Sdružení architektů, Mánes. R. III. /1911. S. 125-134.
- SCHEFFLER, Karel. Père-Lachaise. In *Volné směry: Měsíčník umělecký*. Praha: Mánes. R. 12/ 1908, č. 1. S. 31-37.
- Pohřeb Vojty Náprstka. In *Světozor*. R. 28/1893-1894, č. 45, s. 539. Online [cit. 9. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII/28.1893-1894/45/539.png>>.
- PREININGER, Vladimír. Pohřbiti či spáliti? In *Světozor*. R. 28/1893-1894, s. 537,559, 575, 582, 594. Online [cit. 6. 6. 2014.]. Dostupné z URL:

<<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=SvetozorII/28.1893-1894>>.

SKOČDOPOLE, Dr. Antonín. Mohou-li politické obce po libosti zakládati hřbitovy kommunální a po libosti stanoviti taxy za hroby na nich? In *Časopis katolického duchovenstva*, R. 1894/5, str. 309-313, Online [cit. 5. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=15005>>.

ŠALDA, František X. Nová krása: Její genese a charakter. In *Volné směry*. R. VII/1903, č. 5-6, s. 169-180 a 181-190.

TEIGE, Karel. O uměleckém průmyslu a průmyslovém umění. *Bytová kultura I*. Brno: 1924-1925, s. 149.

V. W. Bernard Otto Seeling. In *Zlatá Praha*. R. V/1887-88, č. 24, s. 379. Dostupné online [cit. 9. 4. 2014] URL: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahaII/5.1887-1888/24/379.png>>.

WIRTH, Zdeněk. Jubilejní výstava v Praze 1908. In *Volné směry*. R. XII/1908, č. 1, s. 240-241 a 274-275.

Zákony a další nařízení

96/1925 Sb. Zákon ze dne 23. dubna 1925 Sb, o vzájemných poměrech náboženských vyznání. Online [cit. 5. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://spsc.prf.cuni.cz/lex/96-25.htm>>.

180/1919 Sb. Zákon ze dne 1. dubna 1919 o fakultativním pohřbívání ohněm. Online [cit. 4. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <cechhrobnicky.cz/index.php/ke-stazeni?download=7:1919-lex-kvapil>.

464. Zákon ze dne 7. prosince 1921 o pohřbívání ohněm. In *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha: Státní tiskárna, 1921. Online [cit. 5. 7. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1921/125-1921.pdf>>.

POLÁŠEK, František (překlad). *Kodex kanonického práva 1983*. Stat' III. Kánon 1176. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://web.katolik.cz/feeling/library/Kodex.pdf>>.

Online články a další materiály

ČTK. *Zámeček Schlaraffia památkou nebude. Majitel může bourat.* Online [cit. 5. 4. 2014.].

Dostupné z URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/258957-zamecek-schlaraffia-pamatkou-nebude-majitel-muze-bourat/>>.

Fidel Binz, *Mutter Erde.* Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL:

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fidel_Binz-Mutter_Erde_fec.jpg>.

Christus Grab Haesel und Zeidler. Online [cit. 1. 6. 2014.]. Dostupné z URL:

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Luisenfriedhof_I_-_Christus_Grab_Haesel_und_Zeidler.jpg>.

Ich bin ein Gast auf Erden. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.lutheran-hymnal.com/german/tlh586g.htm>>.

Liberec-Reichenberg: Architektura na severu Čech. Online [cit. 3. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://liberec-reichenberg.net/>>.

LONG, Christopher. *Ornament, Crime, Myth, and Meaning.* ACSA Annual Meeting, 1997.

Online [cit. 24. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://apps.acsa-arch.org/resources/proceedings/indexsearch.aspx?txtKeyword1=70&ddField1=4>>.

LUKEŠ, Zdeněk. Architektura: Důstojné chrámy smrti. Online [cit. 24. 5. 2014.]. Dostupné

z URL: <http://neviditelnypes.lidovky.cz/architektura-dustojne-chramy-smrti-db4--/p_architekt.aspx?c=A130915_194141_p_architekt_wag>.

Město Nový Bor. *Hrobka rodiny Franze Ladische dostane letos nový kabát.* Online [cit. 28. 4.

2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.novy-bor.cz/cz/pro-media/aktualne-z-noveho-boru/aktualne-z-noveho-boru/hrobka-rodiny-franze-ladische-dostane-letos-novy-kabat/>>.

Městský hřbitov v Rokytnici nad Jizerou – revitalizace veřejného prostranství a obnova

zeleně. Online [cit. 6. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.rokytnice-nad-jizerou.com/mestskyhřbitov/index.html>>.

Občanské sdružení Snow. Online [cit. 4. 5. 2014.]. Dostupné z URL:

<<http://www.sonow.cz/aktivity.html>>.

PLACHTA, Miloš. Antal Stašek (JUDr. Antonín Zeman). In *Semilské noviny*. R. 2009, č. 3.

S. 13. Online [cit. 7. 4. 2014.]. Dostupné z URL:

<http://www.semily.cz/customers/semily/ftp/File/semilске_noviny/2009/03_2009.pdf>.

Pohřebiště. *Monitoring tisku.* Dostupné online: [cit. 26. 5. 2014] URL:

<<http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/monitor/monitor.htm>>.

- POLÁK, Michael. *Významný rodák, či německý nacionalista? F. Schmeykal má výročí*.
Online [cit. 26. 4. 2014.]. Dostupné z URL:
<http://ceskolipsky.denik.cz/zpravy_region/vyznamny-rodak-ci-nemecky-nacionalista-pred-120-lety-zemrel-f-schmeykal-20140405.html>.
- RESSEL, Anton Franz. *Obce Raspenava, Luh a Lužec: Popis a dějiny těchto míst (1914-1929)*. Frýdlant v Čechách: 1929. Překlad vydán městem Raspenava: 2007. Online [cit. 25. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <http://www.raspenava.cz/wp-content/uploads/2011/10/Raspenava-cela_kniha.pdf>.
- Spolek pro vojenská pietní místa. Online [cit. 16. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.vets.cz/>>.
- Správa pražských hřbitovů. Adopce náhrobků. Online [cit. 16. 5. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.hrbitovy.cz/adopcepravidla.html>>.
- Stadtfriedhof Bad Liebenwerda*. Online [cit. 3. 6. 2014.]. Dostupné z URL: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ae/Friedhof_BaLi_TO_Stra%C3%9F_e_1.jpg/640px-Friedhof_BaLi_TO_Stra%C3%9F_e_1.jpg>.
- VOSTŘÁK, Václav. Jablonec měl i botanickou zahradu. In *Jablonecký měsíčník* [online]. R. 2009, č. 12. Online [cit. 10. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://mestojablonec.cz/cs/mesto/jablonecky-mesicnik/12-2009/jablonec-mel-i-botanickou-zahradu.html>>.
- VOSTŘÁK, Václav. Proměny Vysoké ulice. In *Jablonecký měsíčník* [online]. R. 2007, č. 10. Online [cit. 4. 3. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.mestojablonec.cz/cs/mesto/jablonecky-mesicnik/10-2007/promeny-vysoke-ulice.html>>.
- Zahrada libereckých vzpomínek. Online [cit. 18. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <[http://www.kittner.cz/obrazky/file/Zahrada_libereckych_vzpominek_\(2\).pdf](http://www.kittner.cz/obrazky/file/Zahrada_libereckych_vzpominek_(2).pdf)>.
- Židovská obec Liberec. Online [cit. 5. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <<http://www.kehila-liberec.cz/Hrbitov.aspx>>.
- ŽLABKOVÁ, Ludmila. Haklova hrobka. In *Časopis Krkonoše – Jizerské hory*. R. 2006, Online [cit. 6. 4. 2014.]. Dostupné z URL: <http://krkonose.krnep.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=9136&Itemid=2>.

Přílohy

I. Katalog náhrobků z přelomu 19. a 20. století na Liberecku

Následující katalog si dává za cíl přinést ucelený pohled na fond secese a moderny v sepulkrálních památkách v Libereckém kraji od roku 1895 – 1930. Slouží především jako přehled používaných tvarů a jednotlivé typologie výzdob. Současně také jednotlivým prepisem uvedených nápisů zaznamenává drobné rozdíly v této ozdobné a informační rovině a může tak posloužit jako zaznamenaná sekundární pomůcka pro studium epigrafiky a samotné proměny religiozity skrze nápisové záznamy, zároveň i rozdílů mezi českým a německým prostorem na Liberecku. Prepisy nápisů nejsou ve většině případů uváděny v celé délce, ale zaměřují se na prvotně pohřbené osoby a epitafní citáty. Z důvodu lepší přehlednosti, a zaměřením katalogu na postihnouti co největší typologické šíře, neobsahuje většinu opakujících se, strojově vyráběných náhrobků a stél, které byly ve sledovaném období ve velké míře na hřbitovech používány. Tyto náhrobky jsou uvedeny na několika případech, které se především dochovaly ve velmi dobrém stavu, případně dominují prostoru hřbitova. Šířeji je problematice těchto náhrobků věnovaný samostatný přehled základních tvarů ve třetí kapitole. Vedle dochovaných signatur, jejichž seznam je uveden na konci katalogu, je u každého náhrobku uveden stručný popis technického stavu, doplněna fotografie a schematické umístění na příslušném hřbitově.³²⁰

---

³²⁰ Nebude-li uvedeno jinak, foto a schéma autor.

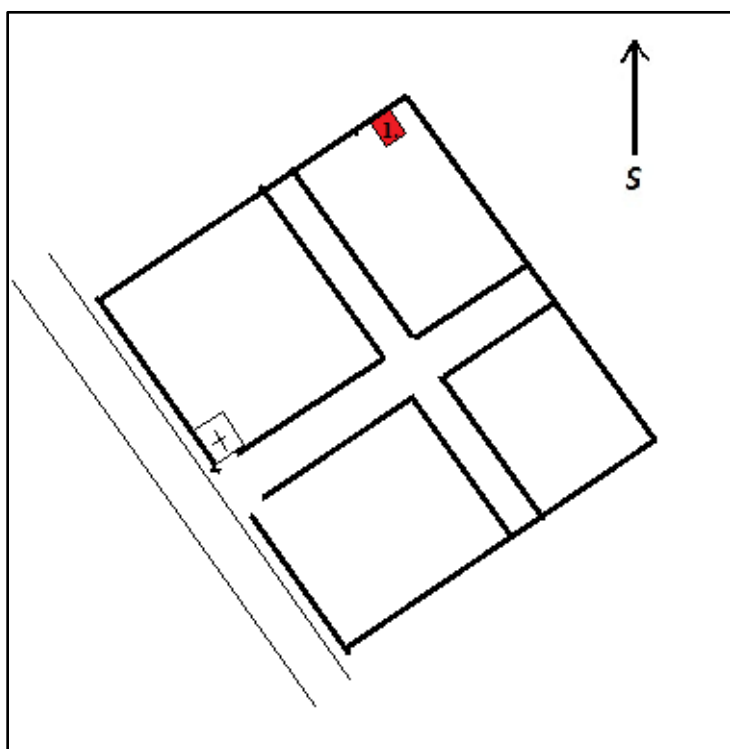
I. /1. Bílý Kostel nad Nisou

I. /1. 1. Náhrobek Antona Ressela

Nápis: „HIER WALTET FRIEDE.
Hier ruhet in Frieden
unser lieber, guter Vater
Anton Ressel
Mühlenmeister,
geb. am 15. Okt. 1825,
gest. am 7. Juni 1908.
Du warst uns lieb,
Du bleibst uns unvergesslich.“

Signatura: „A. Burde, Kratzau.“

Stav: Bez viditelné známky poškození, chybí železné kruhy na krycím víku pro prostor rakví a ohradní plot.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /2. Bílý Potok

I. /2. 1. Náhrobek Antona Effenbergera

Nápis: „FAMILIE
ANTON
EFFENBERGER“

Signatura: Chybí

Stav: Bez viditelné známky poškození

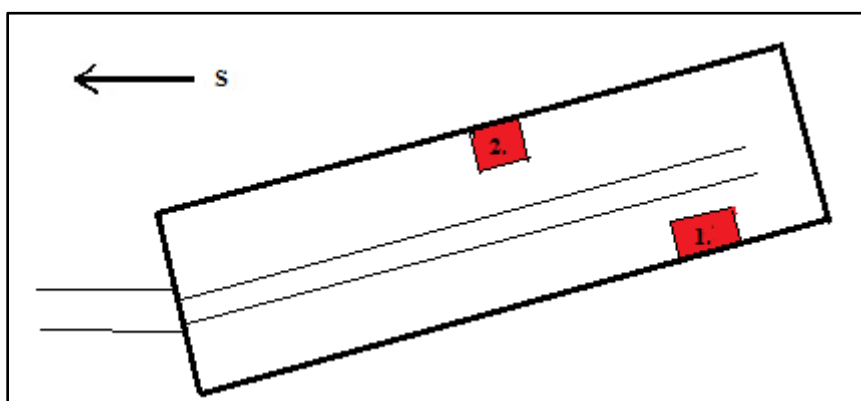

I. /2. 2. Náhrobek Franze Neumanna

Nápis: „FAMILIE
NEUMANN
Franz Neumann
Exc. Graf Clam-Gallascher
Betriebs- Leiter
geb. 19. 1. 1846, gest. 21. 12. 1909.
Marie Neumann
geb. Engel,
geb. 17. 6. 1856, gest. 15. 5. 1911.“

Signatura: Chybí.

Stav: Ozdobné prvky z větší části nedochovány.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /3. Bozkov

I. /3. 1. Rodinná hrobka Strnádkových

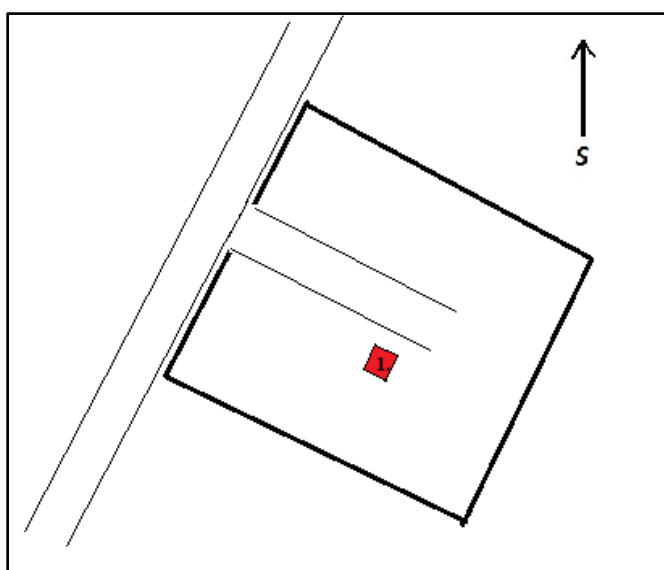
Nápis: „RODINA
STRNÁDKOVA

JOSEF
STRNÁDEK.
mlynář z Bozkova
† stár 47. roků 1921.

OSUD NAŠE LOUČENÍ
NADĚJE NAŠE SHLEDÁNÍ“

Signatura: „K. Hlaváček, Turnov.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození,
avšak hrob je neudržovaný a ohrazení se
nedochovalo.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /4. Držkov

I. /4. 1. Brůnova rodinná hrobka

Nápis: „RODINA BRŮNOVA

Josef Brůna *1829 † 1914

Barbora Brůnová * 1827 † 1905

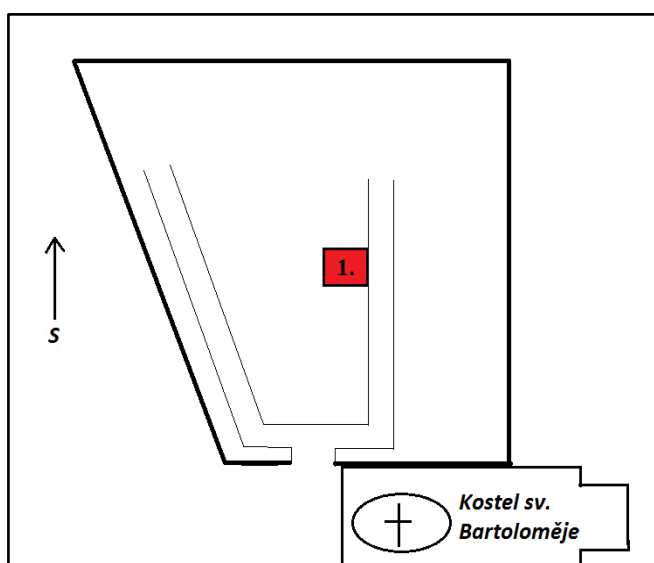
Marie, Josef, Barbora jejich děti

Josef Brůna jejich vnuk *1896 † 1898“

Signatura: Chybí.

Stav: Stavba bez viditelné známky výrazného poškození, chybí ozdobné prvky na postranních vystupňovaných blocích.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /5. Frýdlant

I. /5. 1. Hrob rodiny Bergmann

Nápis: „A.D. 1901
Karl Bergmann,
geb. 9. März 1833, gest 10. Mai 1904
Josefa Bergmann geb. Legler,
geb. 17. October 1839, gest 17. October 1899.“

Signatura: Chybí.

Stav: Bez výraznější známky poškození.

I. /5. 2. Náhrobek neznámého

Nápis: „FAMILIE ..BR..“

Signatura: Chybí.

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen, avšak hrob je neudržovaný a nápisy se v ucelené formě nedochovaly.

I./5. 3. Hrob rodiny Pohl

Nápis: „(nečitelné) POHL“

Signatura: Chybí.

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, avšak hrob je neudržovaný, nápisy se v ucelené formě nedochovaly a samotné nápisové desky jsou nepoužity, což může být znakem nevyužití hrobky k pohřbívání, případně jejich pozdější výměny při asanaci.

I./5. 4. Hrobka rodiny Horak

Nápis: „Karolina Horak
geb. 2/10. 1852, gest. 19/5. 1908

Josef Horak

geb. 27/5. 1838, gest. 19/5. 1885

Anna Horak

geb. 24/8. 1837, gest. 24/4. 1882

Emil Horak

geb. 1/9. 1883, gest. 27/12. 1883

Josef Horak

geb. 30/12. 1879, gest. 13/10. 1919

Josi Horak

geb. 8/2. 1915, gest. 9/8. 1920

Theodor Weinert

geb. 26/2. 1878, gest. 2/12. 1931“

Signatura: Chybí.

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, avšak není udržovaná. Chybí ozdobné prvky ve spodku střední části, patrně litinová lucerna.

I. /5. 5. Rodinná hrobka Adolfa Siegmunda

Nápis: „FAMILIE SIEGMUND
KARL SIEGMUND

Maschinentechniker
geb. 21. Mai 1893 gest. 18. April 1927

ADOLF SIEGMUND

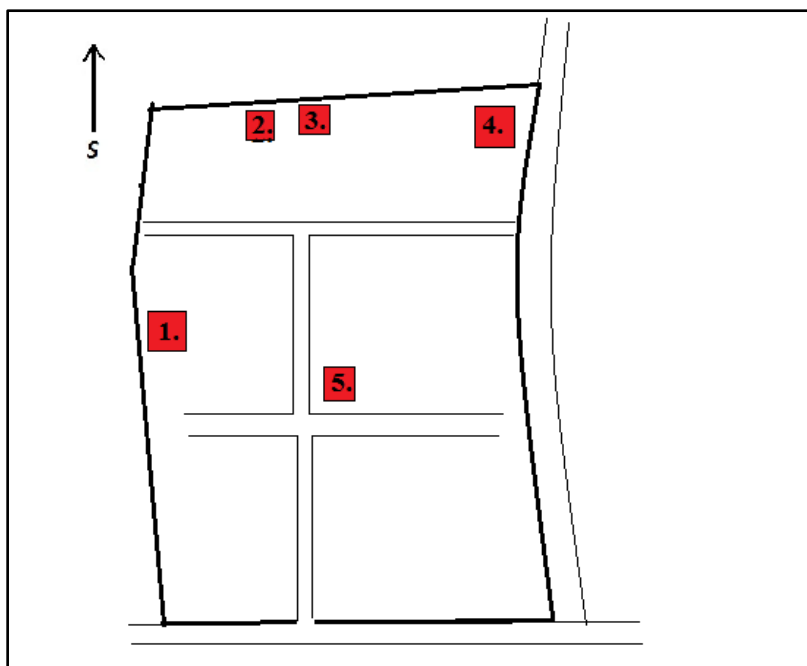
Mühlenbesitzer
geb. 17. April 1851 gest. 31. Dez. 1916

THERESIA SIEGMUND

geb. Scholz
Mühlenbesitzersgallin
geb. 25. April 1866 gest. 26. Jänn. 1927“

Signatura: Chybí.

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození a je udržovaný. Poslední uložení do hrobky proběhlo okolo roku 2007.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /6. Frydštejn

I. /6. 1. Rodinná hrobka Praizlerových

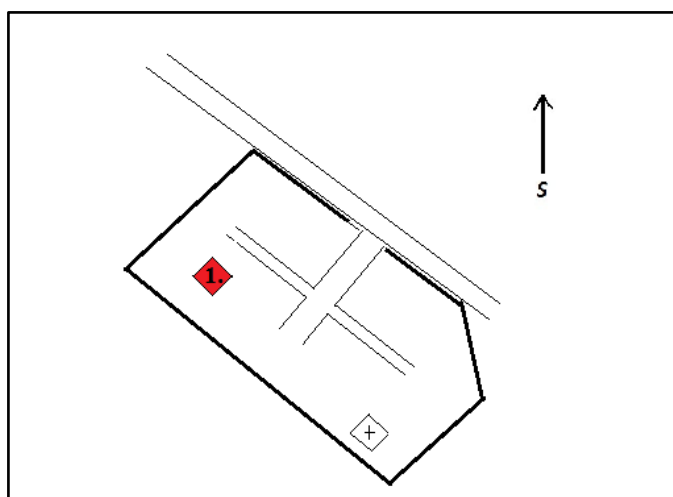
Nápis: „RODINA PRAIZLEROVA“

Signatura: „Ryba, Jičín.“ (umístěna na reliéfu)

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození a udržovaná.

Detail reliéfu

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /7. Hejnice

I. /7. 1. Hrobka rodiny Scholz

Nápis:

„FAMILIE

J. F. SCHOLZ

JOSEF SCHOLZ

geb. 4. März 1816, gest. 25. Aug. 1886.

EMMA SCHOLZ

geb. 19. Sept. 1859, gest. 7. Sept. 1921.

FRANZISKA SCHOLZ

geb. 6. Nov. 1816, gest. 2. Feb. 1875.

JOSEF FRANZ SCHOLZ

geb. 17. Dez. 1857, gest. 24. Jun. 1923.“

Signatura: „F. Laske, Rosenhain. 1912.“

Stav: Ozdobné prvky v horní části povolují, chybí jedna nápisová deska a oplocení.

I. /7. 2. Hrob rodiny Fritsch

Nápis: „Es ist vollbracht.

Ludwig Maria
Ritter von Hennig
K.u.R. Major des 42. JNF, REG,
* 30. 7. 1872 i. Hartberg.
Steiermark,
† 1. 11. 1914 vor Schabatz,
Serbien den Heldentod.

Franziska Fritsch
geb. Pohl
* 12. 7. 1822 zu Neustadl a.d. T.
† 15. 2. 1897 in Haindorf.“

Signatura: „W. Spölgel, Schluckenau“

Stav: Přední hřobová část je silně poškozena, betonový obklad se na několika místech rozpadá. Pískovcová část náhrobku je bez viditelné známky poškození.

I. /7. 3. Náhrobek rodiny Augsten

Nápis: „FAMILIEN:
FRANZ-JOSEF-STEPAN
AUGSTEN.
JOSEF AUGSTEN
KAUFMANN
geb. 17. März 1851
gest. 30. September 1910.
MARIE AUGSTEN
KAUFMANNSGATTIN
geb. 23. April 1868
gest. 3. August 1920.“

Signatura: „F. Laske, Rosenhain.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, avšak není udržovaná. Chybí ozdobné prvky v centrální části a nad víkem prostoru rakví chybí patrně litinová lucerna.

I./7. 4. Náhrobek rodiny Beckert a Fritsch

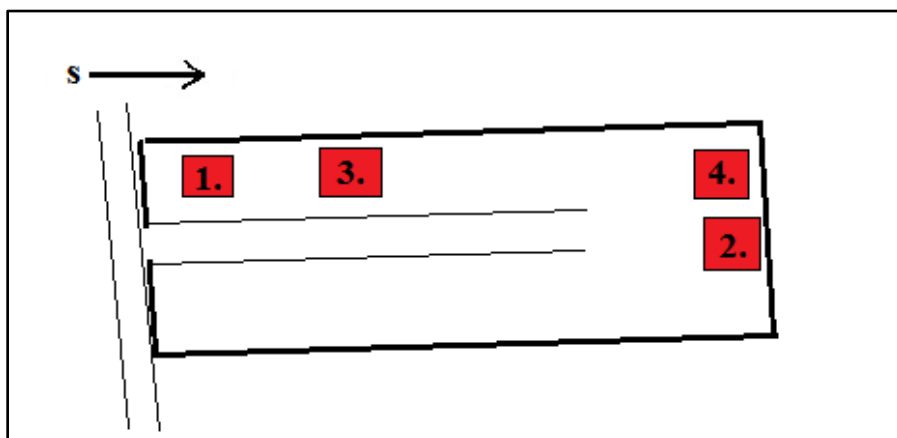
Nápis: „Eduard Fritsch
Fabrikant,
geb. 19. Novemb. 1853,
gest. 8. Mai 1927

Emilie Beckert
geb. Hockeborn,
geb. 3. Mai. 1836,
gest. 3. Juli 1909.

Ferdinand Beckert
Mühlenbesitzer zu Weisbach
geb. 22. Januar 1833
gest. 15. August 1888“

Signatura: „W. Spölgen, Schluckenau“

Stav: Hrobka bez viditelné známky poškození, chybí kruhy na krycím víku pro prostor rakví

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /8. Hodkovice nad Mohelkou

I. /8. 1. Náhrobek rodiny Wintersteiner

Nápis: „Familie
Professor
Gottfried
Wintersteiner

Amalia Wintersteiner
* 26 August 1886,
† 10. Oktober 1918.

Gottfried Wintersteiner
* 25. Juni 1855,
† 29. Jänner 1923.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek není viditelně výrazně poškozen, avšak hrob je neudržovaný.

I. /8. 2. Hrob rodiny Bönsch

Nápis: „FRIEDE
Anna Müller geb. Bönsch
* 20. 7. 1835 † 3. 7. 1891.
Gustav Bönsch
* 22. 12. 1833 † 22. 2. 1905.
Karoline Bönsch
* 22. 6. 1837 † 10. 2. 1912.

Dem Körper Ruh, dem Geiste Auferstehung“

Signatura: „Firma Franz Habel
Zementwaren Gablonz a/N.“

Stav: Náhrobek není viditelně poškozen, avšak hrob je pokryt mechem. Chybí ozdobná lucerna na pravé straně.

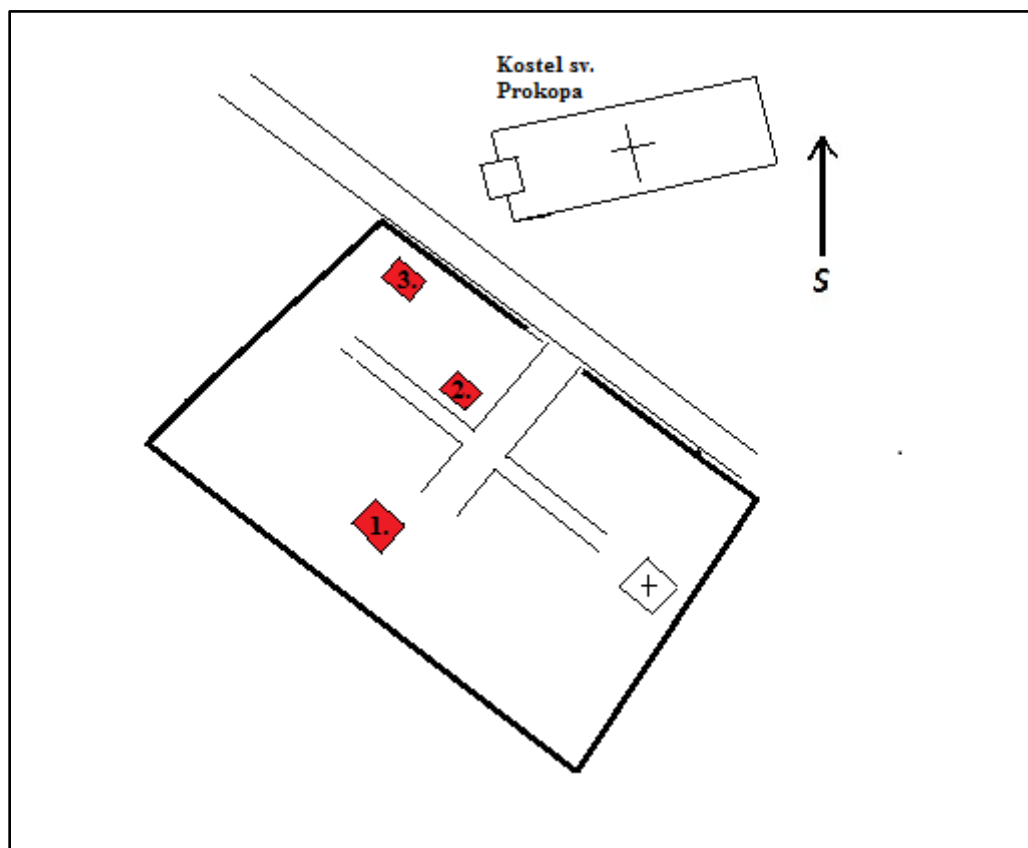
I./8. 3. Náhrobek rodiny Stumpe – Nowak

Nápis: „Familie Stumpe – Nowak

ANTON STUMPE
* 1. 3. 1820, † 26. 3. 1888.
SOFIE STUMPE
* 12. 5. 1821, † 17. 10. 1905.
MARIE NOWAK
* 25. 5. 1849, † 5. 10. 1920.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek není viditelně poškozen, avšak v centrální části chybí ozdobné prvky.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /9. Hrádek nad Nisou

I. /9. 1. Náhrobek A. Tscharek

Nápis: „FAMILIE A. TSCHAREK“

Signatura: „F. LASKE,
ROSENHAIN“

Stav: Náhrobek není viditelně poškozen, avšak v centrální části chybí ozdobné lucerny a nápisové desky.

I. /9. 2. Náhrobek rodiny Rudolf

Nápis: „Hier ruhet in Frieden

Franz Rudolf
Mühlenbesitzer aus Grafenstein
geb. 11. April 1847,
gest. am 26. Oktober 1912.

Gott, der uns trennt,
wird wieder uns vereinen,
Er trocknet ja so gern
die Tränen, dir wir weinen,
Ruhet sanft-Auf Wiedersehn!“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození a je udržovaný. Poslední uložení do hrobky proběhlo okolo roku 2010.

I. /9. 3. Náhrobek rodiny Adler

Nápis: „Der Glaube tröstet!
Hier ruhet in Frieden

Johann Adler

* 1. 10. 1821 † 22. 4. 1899

Anna Tallowitz

* 24. 10. 1859 † 22. 2. 1929“

Signatura: „Bernh. Kunze
Grottau“

Stav: Náhrobek má na několika místech výrazné povrchové praskliny a obrůstá vegetací.

I. /9. 4. Náhrobek Antona Schwarze

Nápis: „Hier ruhet in Gott
unser liebe guter Vater
Anton Schwarz
Alt-Vorsteher v. Landwirt
- in Grafenstein, -
gest. 13. März 1924
im 70. Lebensjahre.

unsere liebe gute Mutter
Anna Schwarz
-geb. Guth-
gest. 25. Juli 1927
im 64. Lebensjahre.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je na pohled bez výraznější stopy poškození, avšak pískovcový střed má na sobě stopy povrchové eroze.

I./9. 5. Náhrobek rodiny Hirschmann

Nápis:

„HIER WALTET FRIEDE!

Hirschmann

Ich bin ein Gast auf Erden und hab hier keinen Stand,
Der Himmel soll mir werden, da ist mein Vaterland.

Karolina Hirschmann * 19. 2. 1857,
† 31. 1. 1918.

Eduard Hirschmann * 30. 3. 1824,
† 22. 1. 1905.

Anna Hirschmann * 26. 8. 1825,
† 25. 1. 1919.“

Signatura: „Bernh. Kunze
Grottau“

Stav: Vnitřní reliéf je bez známky poškození, avšak chybí zde několik ozdobných prvků. Samotný náhrobek má na několika místech výrazné povrchové praskliny a téměř z poloviny je obrostlý vegetací.

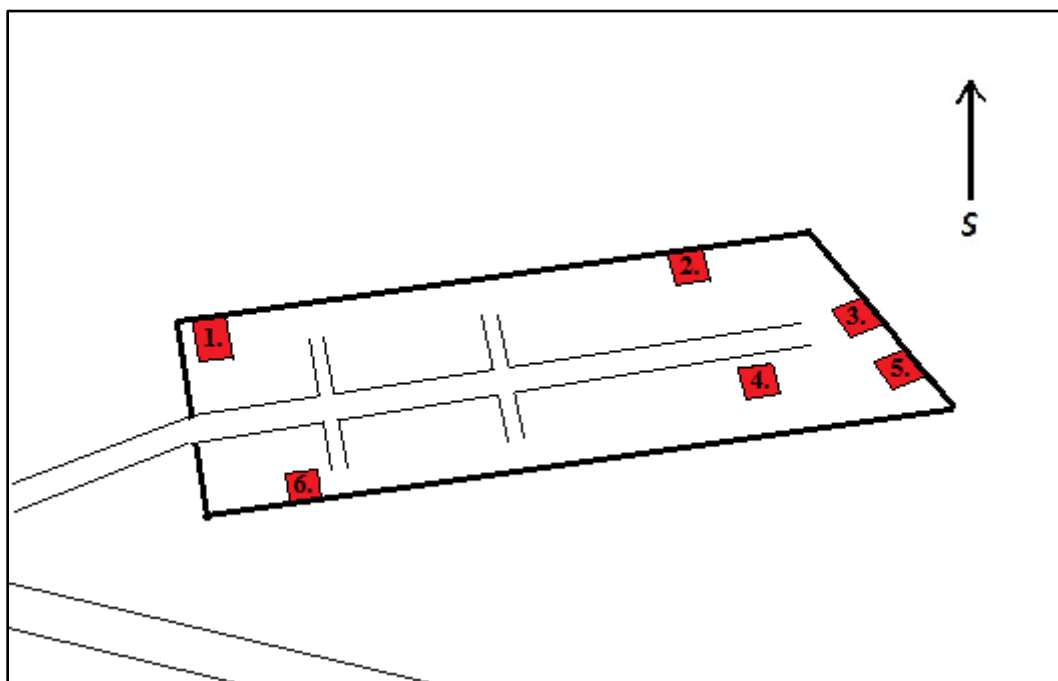
I. /9. 6. Náhrobek rodiny Lindner

Nápis: „Ruhestätte der Familie Lindner,
aus Görsdorf.

Josef
Lindner
Spechleur
aus Görsdorf.
gest. am 12. März 1918“

Signatura: Chybí.

Stav: Náhrobek má na několika místech výrazné povrchové praskliny a levá nápisová deska je poškozena. Část ozdobných prvků chybí.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /10. Pěčín - Hut'

I. /10. 1. Hrobka rodiny Emila Schiedy

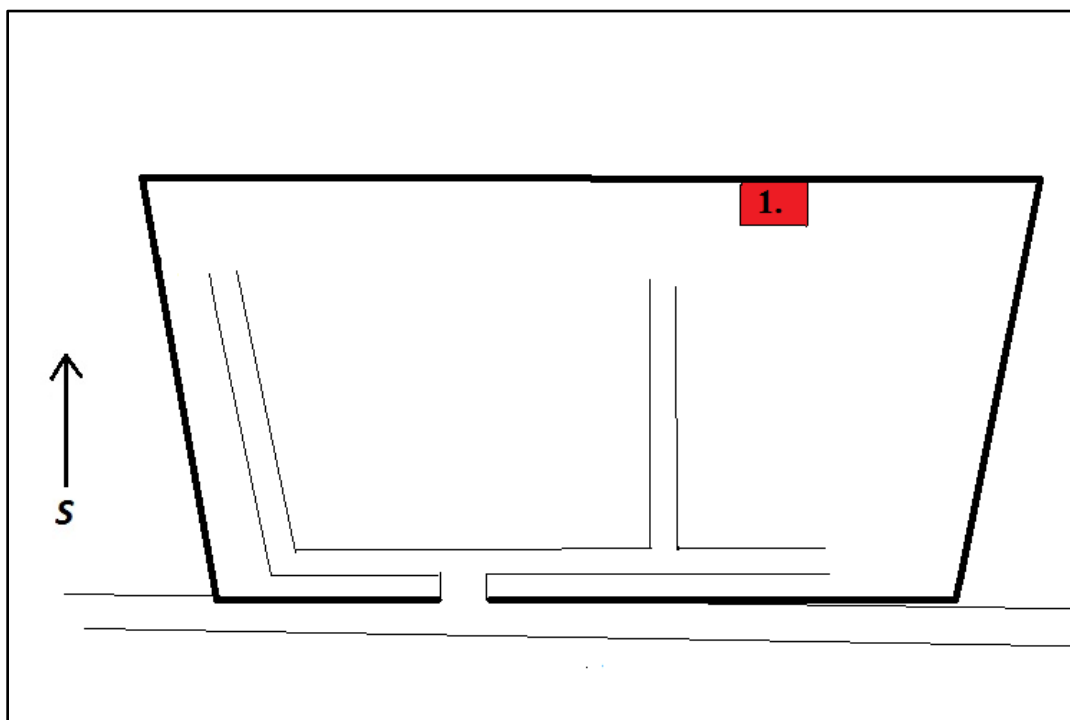
Nápis: „Ruhestatte
der
Familie
Emil Schieda

Josef Schieda
geb. 29. /9. 1857,
gest. 18. /1. 1925.

Antonia Schieda
geb. 16. /7. 1859,
gest. 10. /2. 1920.“

Signatura: Chybí.

Stav: Hrobka je bez
výraznější známky poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /11. Chrastava

I. /11. 1. Hrob Anny Engel

Nápis: „Hier ruher in Frieden
unsere herzensgure
Gattin u. Mutter
Anna Engel
geb. 21. Jänner 1863,
gest. 18. Jänner 1922.
Wie schlöß ein Grab se eng u. klein,
die liebe ainer Mutter ein.“

Signatura: Chybí.

Stav: Náhrobek je bez viditelné známky poškození, hliněný rov však již splynul s okolím.

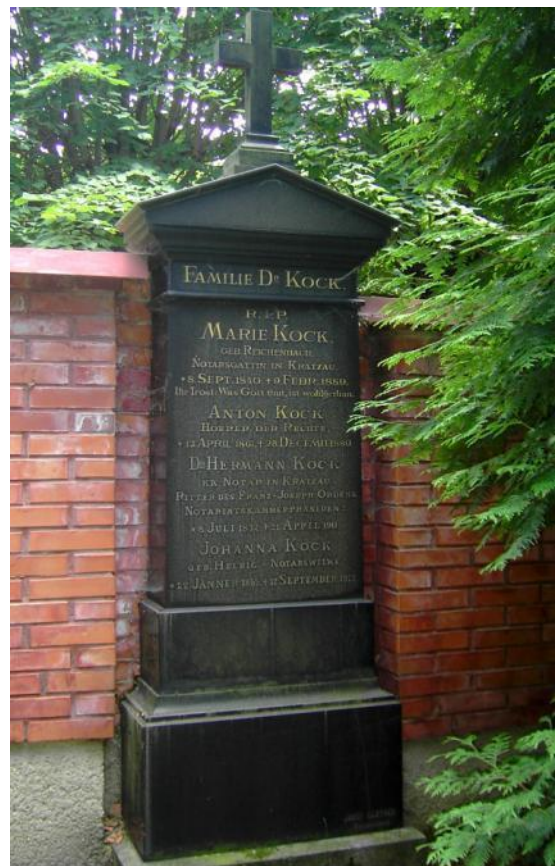

I. /11. 2. Náhrobek rodiny Dr. Hermann Kock

Nápis: „Familie Dr Kock.
R. I. P
MARIE KOCK
geb. Reichenbach,
Notargattin in Kratzau.
* 8. Sept. 1840 † 9. Febr. 1889.
Ihr Trost: Was Gott thut, ist wohlgetan.
ANTON KOCK
Hoerer der Rechte
* 13. April 1867, † 28. Decemb. 1889.
Dr HERMANN KOCK
K.K. Notar in Kratzau
Ritter des Franz-Joseph Ordens,
Notariatskammer Präsident.
*8. Juli 1832, † 21. April 1911.“

Signatura: „JOSEF ELSTNER,
Reichenberg.“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

I./11. 3. Náhrobek rodiny Herschel

Nápis: „Ruhestatte
der
Familie
EMANUEL
HERSCHEL.

Helene Herschel,
* 17. Aug 1823, † 23. Novbr. 1893.

Emanuel Herschel,
* 4. Sept. 1813, † 2. Feber 1898.

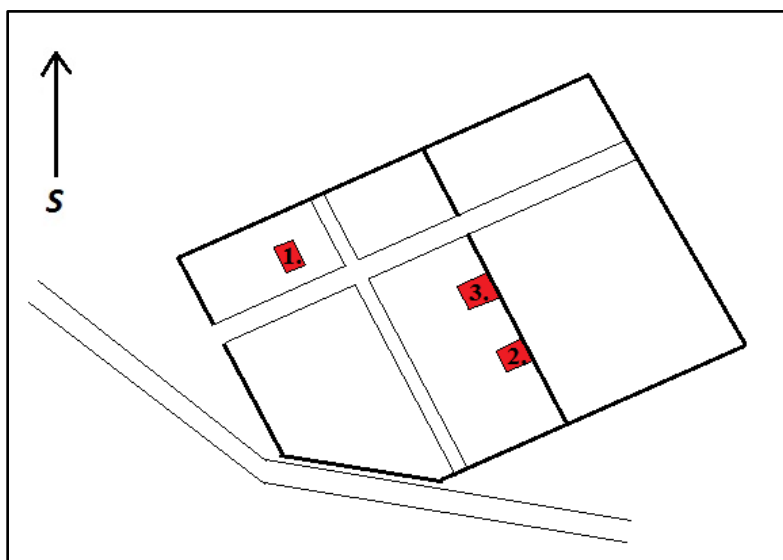
Wilhelm Herschel,
* 19. Mai 1860, † 9. Dezbr. 1927.

Franz Herschel,
* 21. Feber 1853, † 1. Feber 1936.

Geschieden, doch nicht vergessen“

Signatura: „Aug. Burde, Kratzau.“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /12. Jablonec nad Nisou

I. /12. 1. Náhrobek rodiny Zimmer a Matuschek

Nápis: „Hier Walter Friede.
Familien
Zimmer u. Matuschek

Anna Matuschek geb. Stumpe,
geb. 9. Novb. 1870, gest. 13. Juli 1919

Emil Zimmer, Exporteur,
geb. 11. Okt. 1857, gest. 6. April. 1922.“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, litinové ohrazení se nedochovalo.

I. /12. 2. Hrobka rodiny Hübner

Nápis: „WAS IST DER ERDE RUHM? EIN SCHATTEN! WAS IST DER ERDE GLÜCK? EIN TRAUM!

FAMILIE
FRANZ HÜBNER.

FRANZ HÜBNER
geb. am 17. Februar 1841,
gest. am 6. Oktober 1910.

BEATA HÜBNER geb. Lorenz
geb. am 28. August 1841,
gest. am 1. März 1914.“

Signatura: „K. Hübel.“

Stav: Stavba je bez viditelné známky výrazného poškození, chybí ozdobné prvky po stranách, patrně lucerny.

I./12. 3. Hrobka rodiny Barak

Nápis: „ADALBERT BARAK,
Handelsakademiker
geb. 25. Sept. 1880. gest. 29. Nov. 1899.“

ALOIS BARAK,
geb. 7. Sept. 1894, gest. 2. April 1901.

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, chybí však ozdobné prvky v centrální části.

I./12. 4. Náhrobek Augusta Schmidla

Nápis: „Familie

C. August Schmidl

Carl August Schmidl
geb. 15. Oktober 1849,
gest. 7. Jänner 1914.

Josef Wollitzer
geb. 8. Nov. 1883,
gest. 17. Nov. 1920.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

I./12. 5. Hrobka rodiny Hübner a Zasche

Nápis: „Ewiger Friede, Josef Hübner * 30. April 1837, † 13. März 1910.
Anna Zasche, geb. Hübner, geb. 4. Feber 1858, gest. 5. März 1913.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

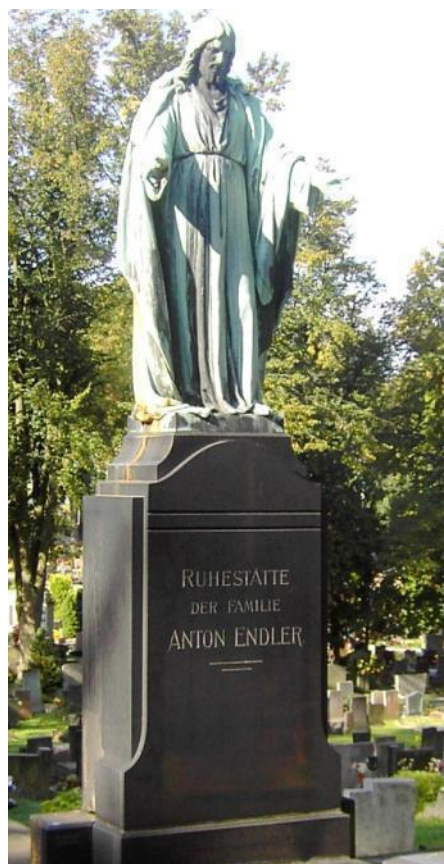
I./12. 6. Náhrobek Antona Endlera

Nápis: „RUHESTÄTTE
DER FAMILIE
ANTON ENDLER.“

Signatura: „W. Spölgén
Schluckenau.“

Galvanoplastika označena štítkem:
„Galvanoplastik G Geislingen –St.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození,
litinové ohrazení se však nedochovalo a chybí nápisová
deska.

I. /12. 7. Hrobka rodiny Schwalm a Friedrich

Nápis: „Familien Schwalm-Friedrich“

Johann Schwalm geb. am. 3. Juni 1859, gest. am 20. Jän 1927.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

I. /12. 8. Náhrobek rodiny Schier

Nápis: „RUHESTÄTTE
DER FAMILIE
SCHIER

Marie Schier
geb. Elscher
geb am 2. 7. 1876
gest am 17. 3. 1912“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen, ale galvanoplatika je na několika místech povrchově poškozena a nápisové desky jsou téměř nečitelné.

I. /12. 9. Hrobka Adolfa Pfeiffera a Karla Krale

Nápis: „UNSERE TAGE SIND WIE EIN SEHATTEN AUF ERDEN UND ES IST KEIN BLEIBEN.“

Signatura: Na náhrobku chybí, plastika signována: Schimkowitz, Wien 1902.

Stav: Hrobka na několika místech silně poškozena, nápisové desky jsou nečitelné, chybí ozdobné prvky a od roku 2014 i vnitřní skleněná mozaika.

I. /12. 10. Hrobka rodiny Dressler

Nápis: „Familie
Eduard Dressler

Eduard Dressler
Exporteur
geb: 19. August 1833,
gest: 26. Dezember 1904.

Adelheid Dressler
geb. Bergmann
geb: 8. Dezember 1834,
gest: 16. Dezember 1905.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, litinové ohrazení se nedochovalo.

I. /12. 11. Hrobka rodiny Preissler

Nápis: „FAMILIE PRESSLER.

Anton Preissler, Fabrikant, geb. 10. September 1852, gest. 30. September 1906.

Ferdinand Preissler, Fabrikant, geb. 20. September 1850, gest. 26. November 1908“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, chybí ozdobné prvky v centrální části, patrně lucerny.

I. /12. 12. Náhrobek rodiny Weber

Nápis: „ECCE HOMO

Josef Weber

Kaufmann,

geb. 1./2. 1890, gest. 10./9. 1929.

Chrisfl Weber

geb. 2./8. 1920 gest. 10./12. 1920.

Alois Weber

geb. 17./4. 1922 gest. 17./9. 1922.

Auf Wiedersehn!“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození, litinové ohrazení se nedochovalo.

I. /12. 13. Hrobka rodiny Mahla

Nápis: „MAHLA

Jakob Mahla
Kommerzialrat

* 1. Juni 1849 † 10. August 1918

Anna Mahla
geborene Hieke

* 4. Mai 1853 † 13. März 1923.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je na několika místech silně poškozena a jsou patrné příčné praskliny. Okolí je neudržované a zarostlé vegetací.

I. /12. 14. Náhrobek rodiny Schier

Nápis: „Ruhestätte der Familie
Franz Schier.

Franz Schier
gest. 4. Jänner 1910
im 66. Lebensjahre.

Amalia Schier
gest. 5. Oktober 1920
im 73. Lebensjahre.“

Signatura: „A Thorsch.“

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen, chybí však ozdobné prvky, patrně oválná plastika.

I. /12. 15. Náhrobek rodiny Bergmann

Nápis: „Familie
Adolf Berfmann

Josef Bergmann, Architekt,
geb. 12. April 1870 – gest. 16. September 1905.
Heinrich Bergmann, Exporteur,
geb. 2. Jänner 1866 – gest. 27. Feber 1909.
Adolf Bergmann, Privatier,
geb. 30. Dezember 1841 – gest. 12. Juni 1910.“

Signatura: „Wilh. Spölgén
Schluckenau.“

Galvanoplastika označena štítkem:
„Galvanopl: Kunstanstalt Geislingen –St.“

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen,
galvanoplastika je ale silně popraskaná.

I. /12. 16. Hrobka rodiny Böhme

Nápis: „FAMILIE BÖHME“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen,
chybí ozdobné prvky po stranách a
litinové ohrazení. Nápisová deska ve
střední části je nečitelná.

I. /12. 19. Hrobka rodiny Pilz a Appelt

Nápis:

„FAMILIEN PILZ:APPELT.

Hedwig Appelt
geb. 10. Dezember 1888
gest. 16. Jänner 1905

Alois Appelt
geb. 21. Dezember 1857
gest. 9. April 1932

Adolf Pilz
geb. 6. Mai 1840
gest. 20. Oktober 1930“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka má poškozené přední krycí desky, chybí litinové ohrazení a v centrální části ozdobné prvky.

I. /12. 20. Náhrobek rodiny Rössler

Nápis:

„FAMILIE
ADOLF RÖSSLER

Adolf
Rössler
* 4. VI. 1855
† 3. III. 1923

Arl
Rössler
* 26. X. 1885
† 1. IX. 1924“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen, chybí však veškeré ozdobné prvky a litinové ohrazení.

I./12. 21. Náhrobek rodiny Zappe

Nápis: „RUHESTÄTTE DER FAMILIE HEINRICH ZAPPE

Heinrich Zappe
geb. 16. 12. 1857, gest. 7. 12. 1910

Amalia Wagner
geb. 21. 3. 1830, gest. 12. 2. 1907“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen, chybí však veškeré ozdobné prvky.

I./12. 22. Náhrobek rodiny Heidrich

Nápis: „FAMILIE
FRANZ
HEIDRICH

Franz Heidrich
geb. 21. Sept. 1840
gest. 26. August 1910.

Ruhe sanft!“

Signatura: „A. Thorsch“

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen, chybí však železné ohrazení.

I. /12. 23. Hrobka rodiny Pfeifer

Nápis: „Familie
Bruno Pfeifer“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je popraskaná, neudržovaná a boční reliéfy jsou na několika místech silně popraskány.

I. /12. 24. Hrobka rodiny Schmeisser

Nápis: „Familie
Carl Jos. Schmeisser

Bertha Bär
geborene Schmeisser,
geboren 28. October 1888,
gestorben 3. August 1916-

Carl Jos. Schmeisser
Privatier
geboren 16. September 1855,
gestorben 15. April 1933.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka není výrazně poškozena, chybí však veškeré ozdobné prvky.

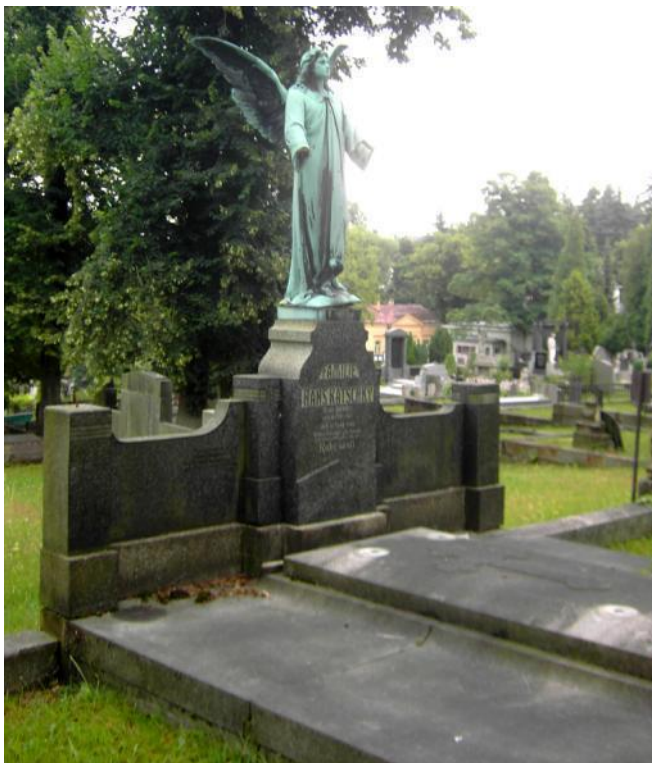

I. /12. 25. Hrobka rodiny Ratschky

Nápis: „FAMILIE
HANS RATSCHKY
Hans Ratschky
geb. 11. Mär. 1863,
gest. 16. Novb. 1906.
Ruhe sanft.“

Signatura: Chybí
Na galvanoplastice štítek:
„WÜRTTEMB-METALLWARENFABRIK
GEISLINGEN-ST.
ABTEILUNG FÜR GALVANOPLASTIK“

Stav: Hrobka není výrazně poškozena,
galvanoplastika je ale silně popraskaná a
chybí jí části rukou.

I. /12. 26. Hrobka rodiny Weiss

Nápis: „RUHESTÄTTE
DER FAMILIE
JOSEF R. WEISS

Emmy
Pfeiffer
geb. Wiess
geb. 17 Juni 1887
gest. 1. April 1912

Josef R. Weiss
geb. 1. Mai 1884
gest. 18. Feber 1921“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka není viditelně výrazně
poškozena, avšak není udržována.

I./12. 27. Náhrobek rodiny Luke

Nápis: „ Ruhestätte
der Familie
Josef Joh. Luke“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Náhrobek je popraskaný,
nápisové desky se nedochovaly a
chybí ozdobné prvky v podobě
litinové lucerny.

I./12. 28. Hrobka rodiny Gewis

Nápis: „FAMILIE GEWIS
EWIGER FRIEDE

Marie Wünsch,
geb. 27. August 1843, gest. 26. Juni 1915.

Eveline Gewis
geb. 5. Jänner 1865, gest. 10. März 1920.“

Handelsrat Carl Gewis
geb. 20. Dezember 1867, gest. 2. Oktober 1932

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Hrobka je bez viditelné známky poškození.

I. /12. 29. Hrobka rodiny Jantsch

Nápis: „Ruhestätte
der Familie
Franz J. Jantsch

Anna Jantsch geb. Neumann
geb. 14. Aug. 1864- gest. 11. Sept. 1909.
Vereint mit ihren Eltern u Grab.

Franz J. Jantsch
Form u. Maschinenschlossermeister
geb. 9. Juni 1858. – gest. 24. Nov. 1922“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Hrobka je bez viditelné známky poškození a udržovaná, poslední uložení do hrobky proběhlo okolo roku 2003.

I. /12. 30. Hrobka rodiny Hübner

Nápis: „RUHESTÄTTE
A. HÜBNER.

Der Glaube tröstet, wo die Liebe weint.“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Hrobka není výrazně poškozena, chybí však veškeré ozdobné prvky a litinové ohrazení.

I. /12. 31. Hrobka rodiny Fischer

Nápis: „FAMILIE
FRANZ – FISCHER

Erich Fischer
* 24/10 1904 † 21/11 1904
Max Fischer
* 3. 8. 1894 † 7. 6. 1917
Franz Fischer
* 28. 10. 1845 † 25. 8. 1933“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka není výrazně poškozena a je udržována.

I. /12. 32. Hrobka rodiny Puschke

Nápis: „FAMILIE LUDWIG PUSCHKE

Ludwig Puschke

Exporteur

geb. 21. Juni 1831

gest. 25. Sept. 1888

Sofie Puschke

geb. Wundrak

geb. 23. Jänner 1846

gest. 30. März 1929

Ludwig Puschke

Kaufmann

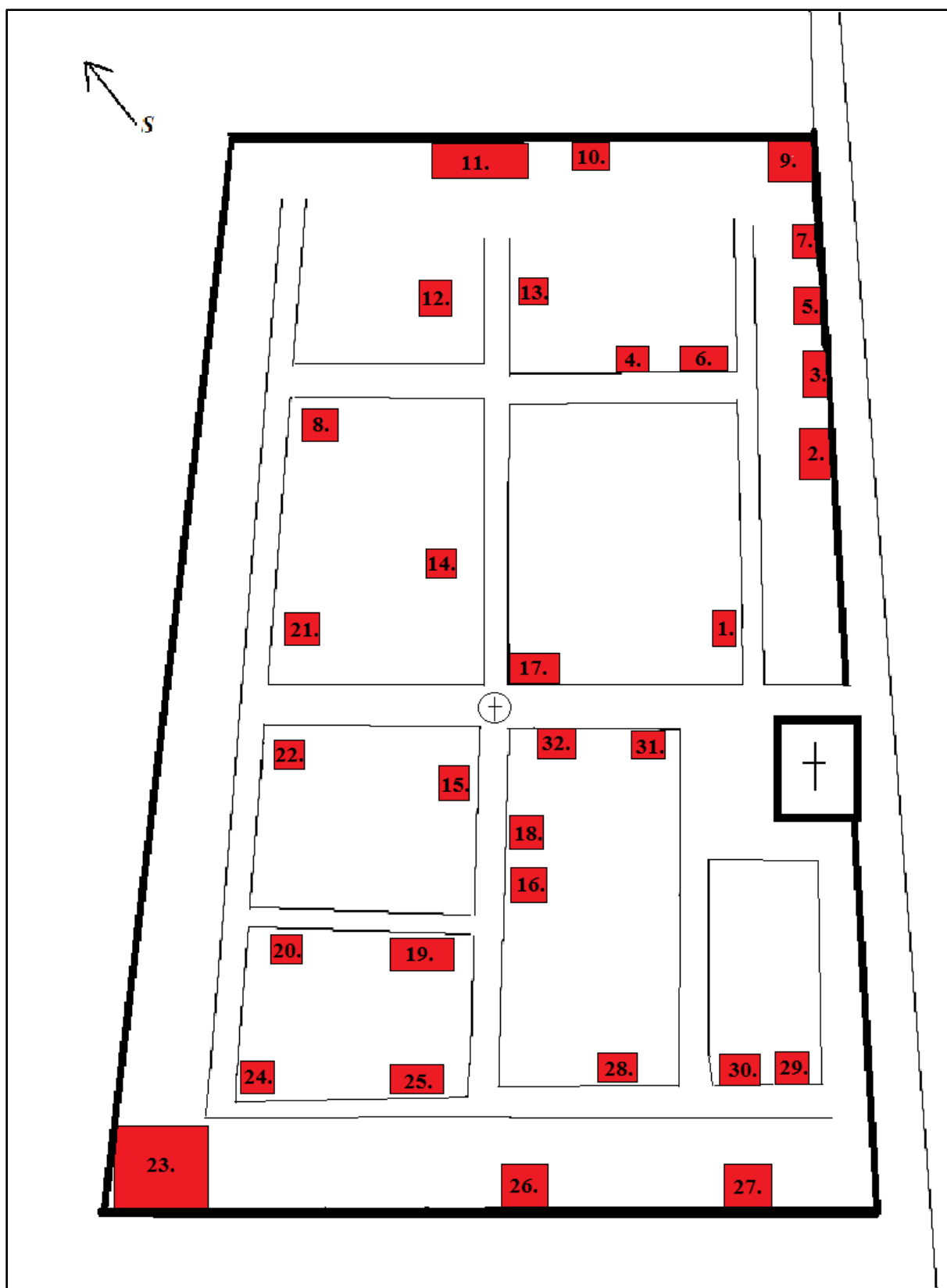
geb. 23. Jänn 1863

gest. 18. Apr. 1890“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je viditelně neudržovaná, je pokrytá silnou vrstvou mechu a chybí ozdobné prvky, patrně lucerny.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /13. Jablonec nad Nisou - Kokonín

I. /13. 1. Hrobka rodiny Seibt

Nápis: „Hier waltet Friede

Familie

Alois Seibt

Dr.phil. Heinrich Seibt.

Direktor der Lupinit-Werke Mannheim.

geb. 8. Feber 1889,

gest. 19. April 1923.

Ach zu früh seid Ihr von uns gegangen!“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

I. /13. 2. Hrobka rodiny Bergmann

Nápis: „Über dunkler Grabesnacht,

Die ewige Liebe Gottes wacht.

Ruhestätte der Familie

Johann Bergmann,

Franziska Bergmann

geb. Preissler,

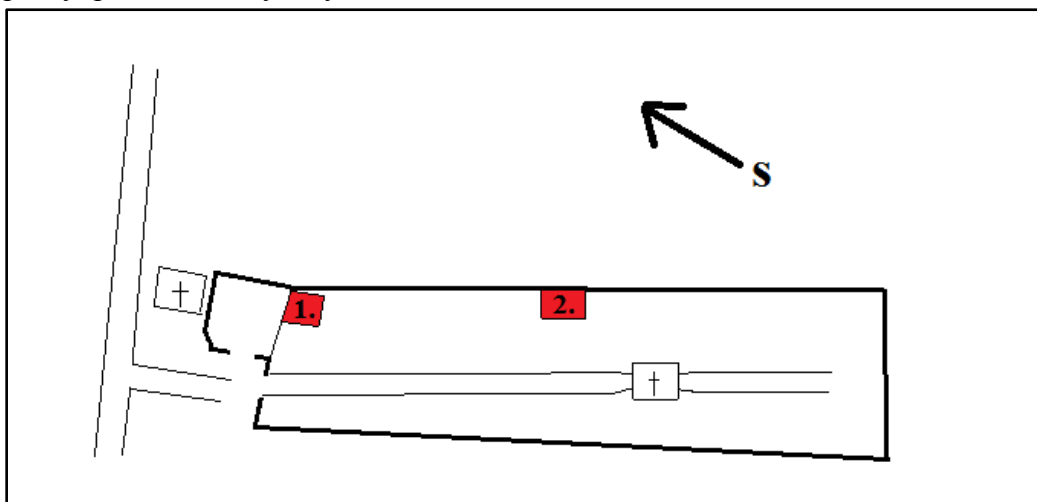
gest. 17. Jän 1925

im 70 Lebensjahre.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození. Ozdobné prvky, patrně lucerny, chybí.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /14. Jablonec nad Nisou – Rýnovice

I. /14. 1. Náhrobek rodiny Josefa Wagnera

Nápis: „Ruhestätte der Familie
Josef Wagner.

Josef Wagner
gest. 7. Feb. 1918 im 60. Lebensjahre
Wer im Gedächtniss seiner Lieben lebt.
Der ist nicht tot, der ist nur fern:
Tot ist nur wer vergessen wird.“

Signatura: „G. Fleissner Reinowitz.“

Stav: Chybí ozdobné prvky, patrně lucerna a kruhová plastika.

I. /14. 2. Hrobka rodiny Priebisch

Nápis: „Familie C. Priebisch
Hier Ruhen in Gott:

Carl Priebisch
* 6. Dezmb. 1868 † 20. März 1918

Franz Ledl Edler von Iserberg.
Generalmajor D. R.
* 4. Oktober 1853 † 12. Dezember 1921.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

Detail z náhrobku

I. /14. 3. Náhrobek rodiny Stumpe

Nápis: „Familie
Johann Stumpe.

Anna Stumpe
geb. Glaser,
geb. 29. Juni 1849, gest. 5. Okt. 1908.

Johann Stumpe
geb. 16. Mai 1845, gest. 29. Sept. 1910.

J. Willi Stumpe
geb. 25. April 1874, gest. 14. Juli 1930.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

I. /14. 4. Náhrobek rodiny Hannich

Nápis: „Familie
Karl Hannich

Oskar Hannich
geb. 23/6. 1907, gest. 22/8. 1926.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

I./14. 5. Hrobka rodiny Riedel

Nápis:

„Familie Riedel

R. I. P. (nová nápisová deska)

Auguste Riedel

geb. Herzig

geb. 12. April 1849

gest. 4. Novembrer 1903

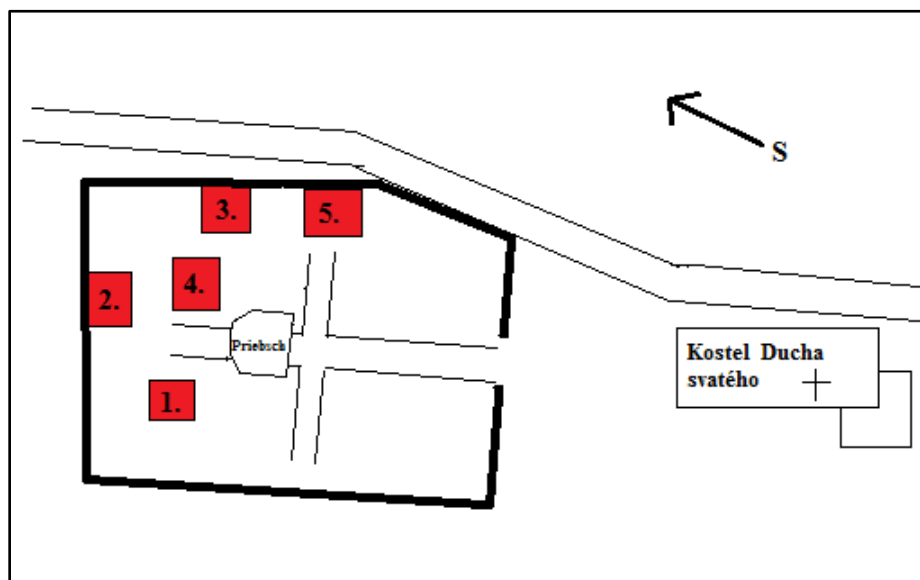
Leopold Riedel

geb. in Christiansthal am 15. März 1840,

gest. in Gablonz am 22. Feber 1926“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /15. Jablonec nad Jizerou

I. /15. 1. Hrobka rodiny Mohr

Nápis: „Familie
MOHR

Franz Mohr,
Mühl – und Fabriksbesitzer
geb. 25. Auhust 1842, gest. 20. März 1899.
Josef Mohr,
Mühl – und Fabriksbesitzer
geb. 19. Feber 1873, gest. 23. April 1915.
Františka Mohrová,
choť mlynáře a továrníka,
nar. 2. srpna 1846, zemř. 9. února 1923.“

Signatura: „Josef Zeipelt
Trautenau.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

I. /15. 2. Náhrobek Anny Markové

Nápis: „Spi sladce
po práci a strastech!

Anna
Marková
* 1855 † 1925.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek bez výraznější známky poškození,
avšak na několika místech je patrná eroze
pískovcového těla.

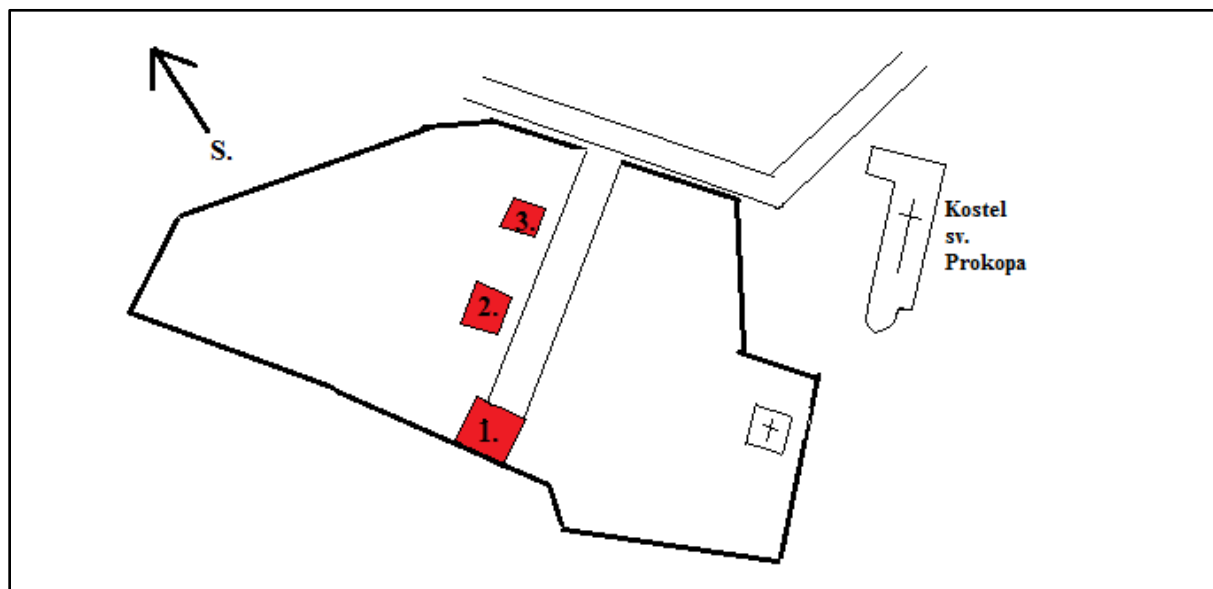
I. /15. 3. Náhrobek Josefa Pacholíka

Nápis: „ Zde v Pánu odpočívá
Josef Pacholík
z Hroní Dušnice,
† 19 $\frac{1}{3}$ 29 v stáří 41 roků.

Jak záhy hynie
vše co milujeme!“

Signatura: „J. Vít
Konechlumí u Jičína“

Stav: Náhrobek bez výraznější známky
poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /16. Jablonné v Podještědí

I. /16. 1. Náhrobek rodiny Lämmel

Nápis: „Familie
Lämmel
Hier ruhen
Josef Lämmel
Privatier
gest. 1. April 1913
im 80. Lebensjahre.“

Signatura: „J. Kunze“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy poškození.

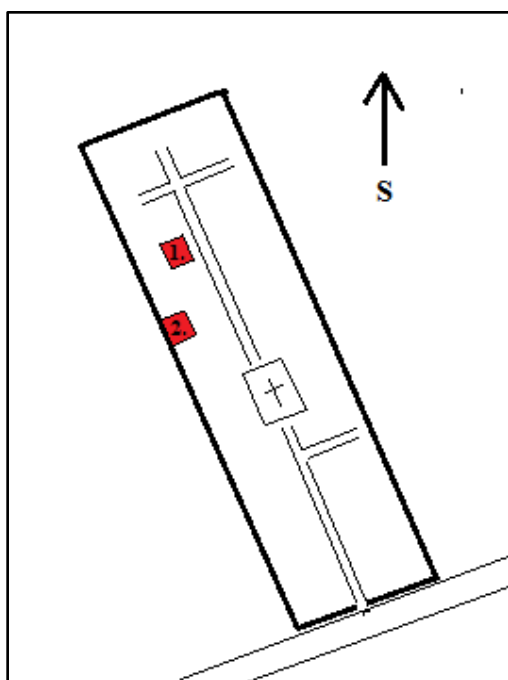

I. /16. 2. Náhrobek rodiny Klein

Nápis: „Josef Klein
K. K. Hofrat
RITTER DES ORDENS DER EISERNEN KRONE“
geb. am 25. Mai 1838
gest. am 19. September 1909.“

Signatura: „J. Kunze“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /17. Janov nad Nisou

I. /17. 1. Hrobka rodiny Prediger

Nápis: „Ruhestätte
der Familie

Reinhold Prediger.
Glaswarenerzeuger
aus Johannesberg
Gröss Semmering.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější
známky poškození.

I. /17. 2. Hrobka rodiny Pilz

Nápis: „Ruhestätte
der Familie
Anton Pilz
aus Johannesberg
Gröss Semmering

Anton Pilz
Glaswaren-Erzeuger.
*17. Sept. 1842, † 2. März 1929.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější
známky poškození, avšak
porostlá mechem.

I. /17. 3. Hrobka rodiny Reckziegel

Nápis: „Ruhestätte
der Familie
Josef Reckziegel
aus Johannesberg
Kleinsemering

Josef Reckziegel
gest. 23 Feber 1916
im 67 Lebensjahre.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, avšak silně porostlá mechem.

I. /17. 4. Hrobka rodiny Pfeifer a Tischler.

Nápis: „Familien
Franz Pfeifer
und
Josef Tischler.

Anton Tischler
† 23. /4. 1895. im 77. Jahre.

Franz Pfeifer
geb. 8. /1. 1847, † 11. /6. 1928.“

Signatura: „F. Laske
Rosenhain.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození a je udržovaná.

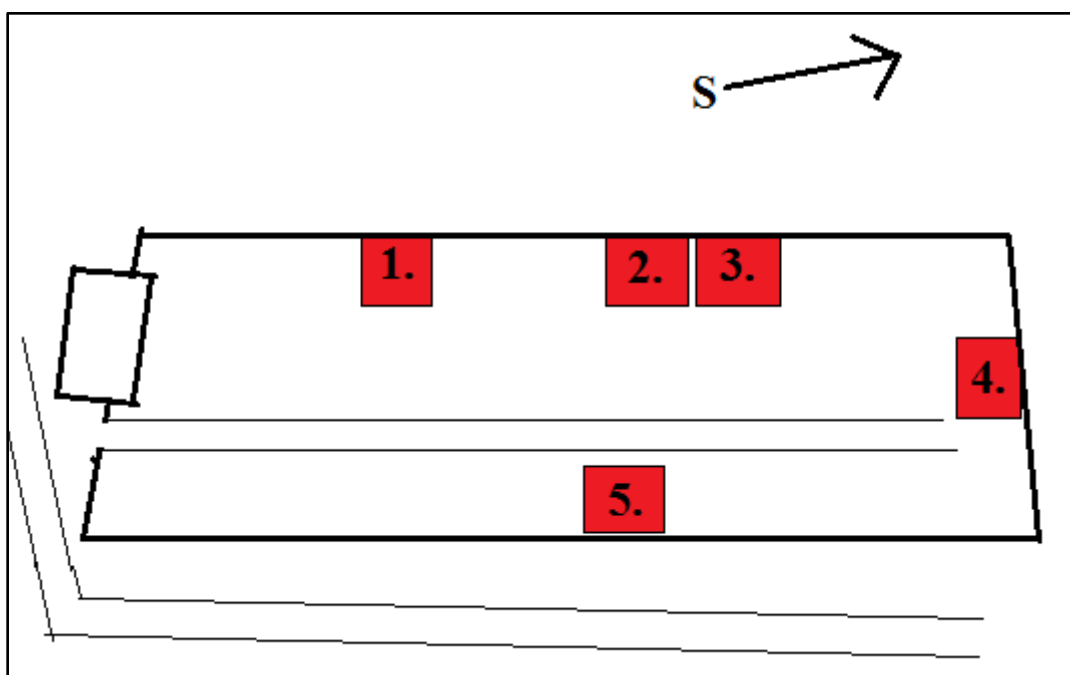

I. /17. 5. Hrobka rodiny Pilz

Nápis: „Ruhestätte
der Familie
Ernst Pilz
Glaswarenerzeuger
Johannesberg.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

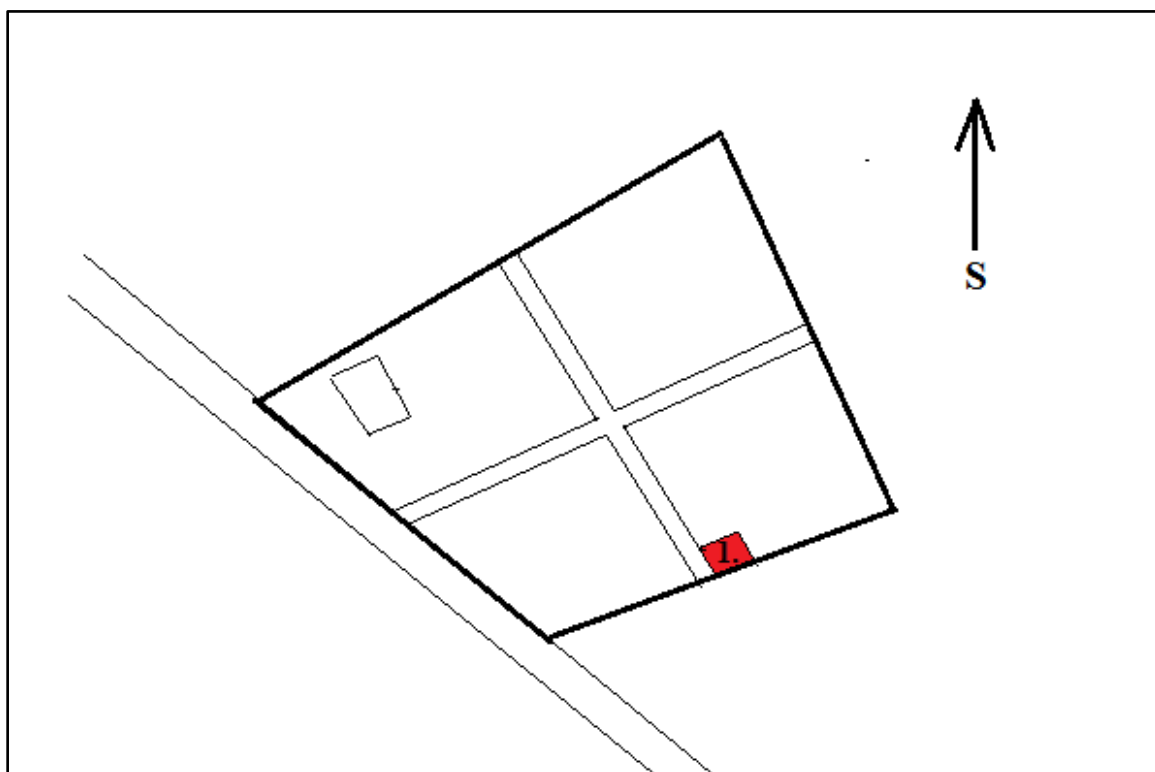
I. /18. Jesenný

I. /18. 1. Hrobka rodiny Antonína Bachtíka

Nápis: „Antonín
Bachtík
Rolník a obchodník
† 19 $\frac{28}{10}$ 11 ve věku 53. let.
V shledání naše naděje.“

Signatura: „J. Hlaváček
Turnov.“

Stav: Hrobka není výrazně poškozená a je udržována.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /19. Jilemnice

I. /19. 1. Hrobka rodiny F. F. Krause

Nápis: „F. F. KRAUSE,
mydlář a měšťan
JILEMNICKÝ
* 1. prosince 1838
† 15. listopadu 1914.
S RODINOU.“

Signatura: „J. Řehák, Turnov.“

Stav: Hrobka není výrazně poškozená a je udržována.

I. /19. 2. Náhrobek rodiny Františka Bažanta

Nápis: „ RODINA BAŽANTOVA
Anna Bažantová
* 28. IX. 1852, † 25. VI. 1921.
František Bažant
Knihkupec
* 6. VIII. 1849, † 9. V. 1926.
PH. MR. Frant. Bažant
syn
* 30. XI. 1876, † 4. II. 1934.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek není viditelně výrazně poškozen.

I. /19. 3. Náhrobek rodiny Rudolfa Kazdy

Nápis: „Rodina
Kazdova
Antonín
Kazda
Měšťan a obchodník
* 18 $\frac{25}{10}$ 51, † 19 $\frac{6}{12}$ 13.
Rudolf
Kazda
Obchodník
* 18 $\frac{28}{10}$ 62, † 19 $\frac{31}{7}$ 29.
První předseda ČKSSKI r. 1894
Starosta SOKOLA
při otevření sokolovny r. 1896.
Předseda okrašlovacího spolku.
Režisér divadelního spolku Kolár
a dlouholetý radní.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek není viditelně výrazně poškozen.

I. /19. 4. Urnový náhrobek rodiny Berkových

Nápis: „RODINA
BERKOVA“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek není viditelně výrazně poškozen, avšak chybí ozdobné prvky, pravděpodobně lucerny.

I. /19. 5. Hrobka rodiny Františka Petříka

Nápis: „ROD PETŘIKŮV
František Petřík
obchodník a majitel realit
* 1/9. 1799 † 15/10. 1869
František Petřík
obchodník a majitel realit
* 5/10. 1827 † 16/11. 1906
Josefína Petříková
roz. Hončíková
* 19/3. 1848 † 16/10. 1912.“

Signatura: „J. RADA, Praha.“

Stav: Hrobka není viditelně výrazně poškozena a je udržována.

I. /19. 6. Hrobka rodiny Františka Kynčila

Nápis: „RODINA KYNČILOVA
František Kynčil
* 9. Března 1824 † 29. Ledna 1884
Antonín Kynčil
* 12. Dubna 1859 † 23. Listop. 1907
Marie Kynčilová
roz. Hrubých
* 20. Března 1831 † 26. Dubna 1909“

Signatura: „J. RADA, Praha.“

Stav: Hrobka není viditelně výrazně poškozena a je udržována.

I./19. 7. Hrobka rodiny Jana Žuliány

Nápis: „RODINA ŽULIÁNY

Jan Žuliány
Měšťan
* 7. I. 1822 † 22. V. 1911

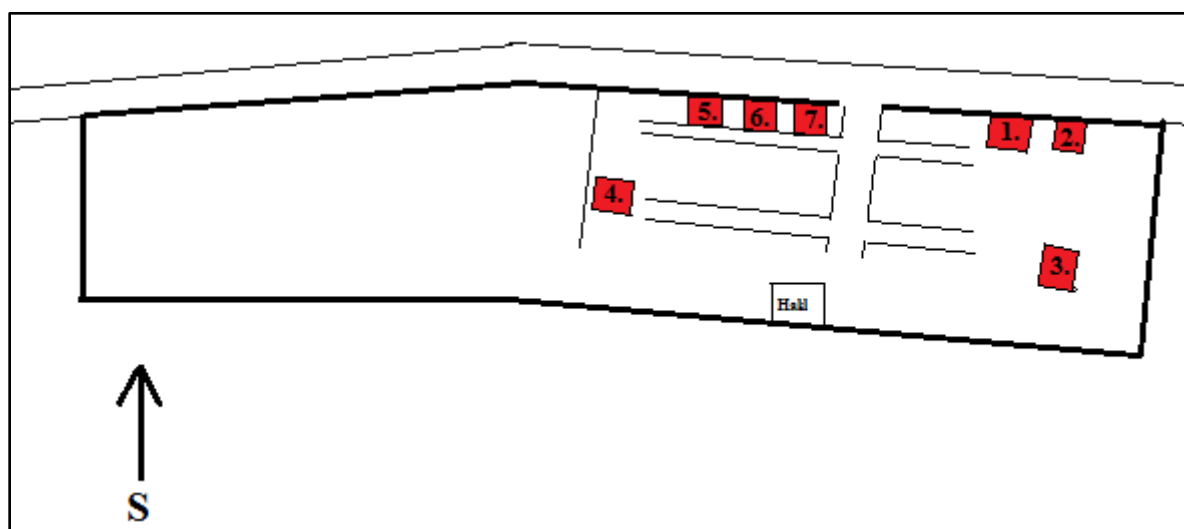
Anna Žuliány
Manželka roz. Kynčilová
* 9. VII. 1826 † 14. VI. 1904

Josef Višňák
obchodník a rolník
* 24. VIII. 1879 † 22. VII. 1935
RODINA VIŠŇÁKOVA

POKOJ VÁMI!“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka není viditelně výrazně poškozena a je udržována.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /20. Josefův Důl

I. /20. 1. Náhrobek Antona Zimmermanna

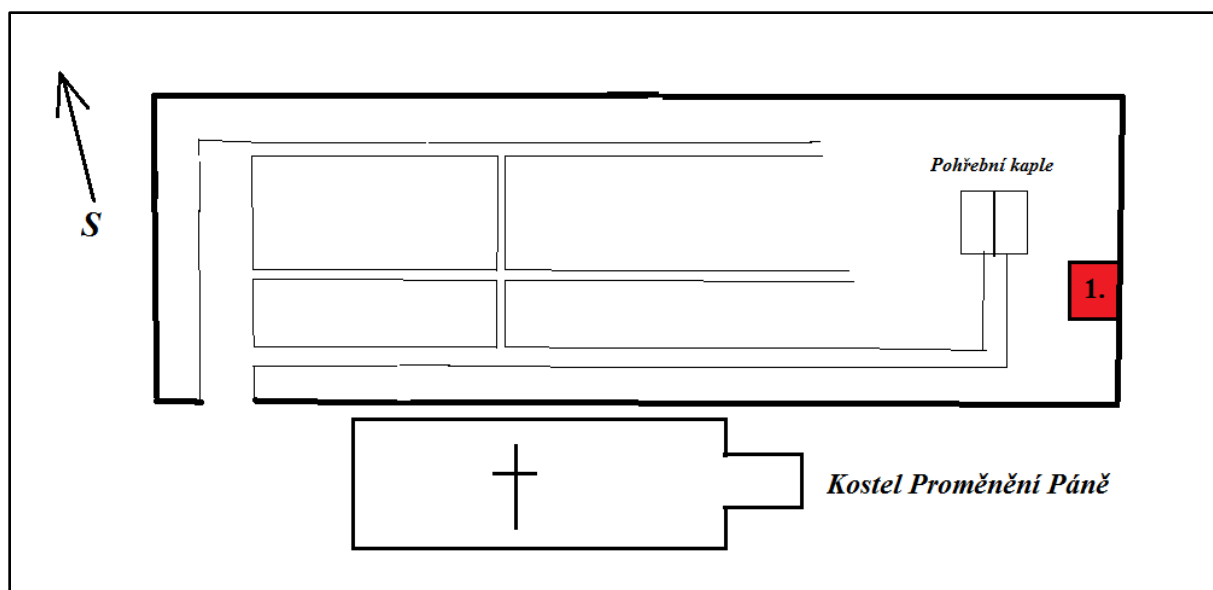
Nápis: „Familie Anton Zimmermann
Hier ruhen in Frieden:
meine unvergessliche Gattin
BARBARA ZIMMERMANN
geb KNIRSCH
geb. am 4. Dezenber 1851
gest. am 29. Juli 1905.

Hier ruhet in Frieden
unser unvergesslicher Vater
ANTON
ZIMMERMANN
geb. am 12. März 1848,
gest. am 18. Mai 1919.
Ruhe sanft!“

Signatura: „Wilh: Spölggen
Schluckenau
1904.“

Stav: Hrobka není viditelně výrazně poškozena, pouze nápisové desky jsou na několika místech popraskány.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /21. Kamenický Šenov

I. /21. 1. Hrobka rodiny Pallme-König

Název: „Josef
Pallme König
Fabrikant
geb. 1. Nov. 1850, gest. 27. März 1918.
Johanna Marie
Pallme König
geb. Krause
geb. 3. Sept. 182, gest. 5 Mai 1924.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je ve velmi špatném stavu, pískovcové kameny nedrží při sobě a hrobka se tak naklání na levou stranu. Horní překlenutí je k sobě přichyceno provizorním železným stažením.

I. /21. 2. Hrobka rodiny Conrath

Nápis: „FAMILIE CONRATH
Joseph Conrath
geb. 11. December 1866
gest. 11. Juni 1910.

Friedrich Lichsch
Geb. 14. November 1849,
Gest. 9. Janner 1914.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka není výrazně poškozena, avšak centrální ozdobná plačka je již pouze v torzálním stavu a hrob není udržován.

I. /21. 3. Hrobka rodiny Rückl

Nápis: „FAMILIE RÜCKL

Adolf Rückl
Glasfabrikant,
geb. 16. Feber 1858
gest. 9. Juni 1904.

Louise Rückl
geb. Conrath
geb.14. Juni 1869
gest. 26 März 1932.“

Signatura: „Wilh. Spölggen
Schluckenau.“

Stav: Hrobka není výrazně poškozena.

I. /21. 4. Hrobka rodiny Jílek

Nápis: „FAMILIE JILEK
Wenzel Jilek
Glasfabriksverwalter
gest. 20. Oktob. 1900
im 55. Lebensjahre

Antonín Jílek
Továrník
zemřel 2. října 1931
v 52. roce svého věku.“

Signatura: „M. Kreutz
Steinschönau“

Stav: Hrobka není výrazně poškozena

I./21. 5. Hrobka rodiny Pallme-König

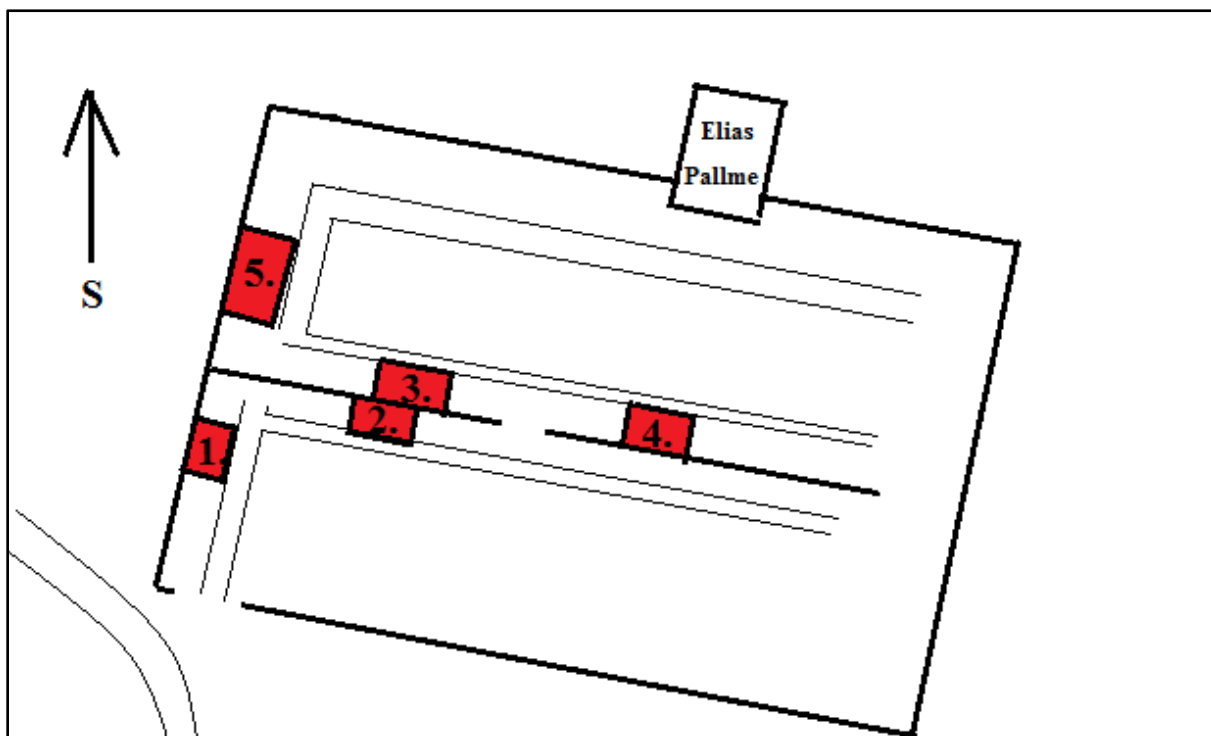

Nápis: „Theodor Pallme-König
1854 Glasfabrikant 1912

Bertha Pallme-König
1861 geb. Palme 1927“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je výrazně poškozena, drobné ozdobné prvky chybí a krycí desky prostoru pro rakve jsou rozlomené.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /22. Liberec – Horní Růžodol

I. /22. 1. Náhrobek rodiny Hübner

Nápis: „Ruhestätte
Der Familie
Anton Hübner
Privatier
geb. 2. Februar 1844
gest. 31. Oktober 1903.“

Signatura: „Wilh. Spölgel
Schluckenau“

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen, chybí však ozdobné prvky a vrcholový kříž, či ozdobná socha.

I. /22. 2. Hrobka rodiny Josefa Kotka

Nápis: „(v tympanonu nečitelné)
Josef Kotek
Oficiál čs. stát. drah,
* 18(nečitelné)82 - † 19(nečitelné)25“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka není výrazně poškozena, chybí však ozdobné prvky, nápisy jsou z větší části nečitelné a plačka má poškozenou pravou ruku.

I. /22. 3. Náhrobek rodiny Gruss

Nápis: „EWIGER FRIEDE

Familie

Robert Gruss

Reinhold Gruss

* 24. /8. 1862, † 17. /6. 1920.

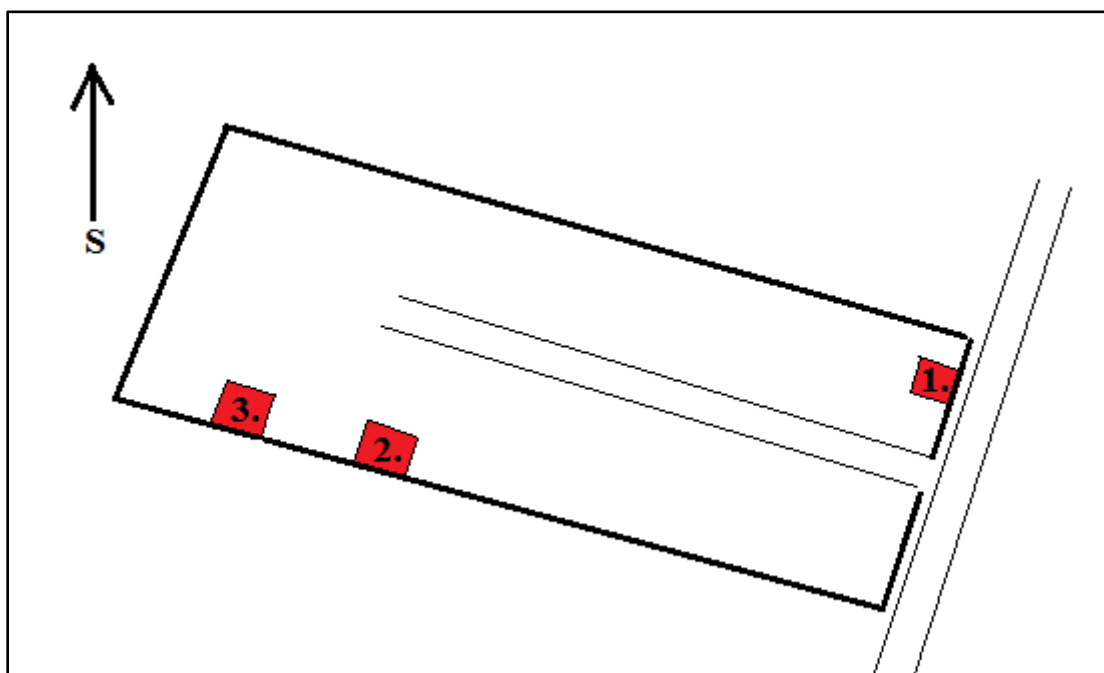
Barbora Mizerová

* 1. /11. 1849. † 17. /11. 1928.

1912 (na krycím víku hrobové části)“

Signatura: „J. Senze.“

Stav: Náhrobek není výrazně poškozen.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /23. Liberec – Ruprechtice

I. /23. 1. Náhrobek rodiny Köhler

Nápis: „Familie
Sieber u. Köhler
Anselma Sieber
aus Neu-Paulsdorf
* 10. März. 1892
† 14. Juni 1909.“

Signatura: „A. Burde, Kratzau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

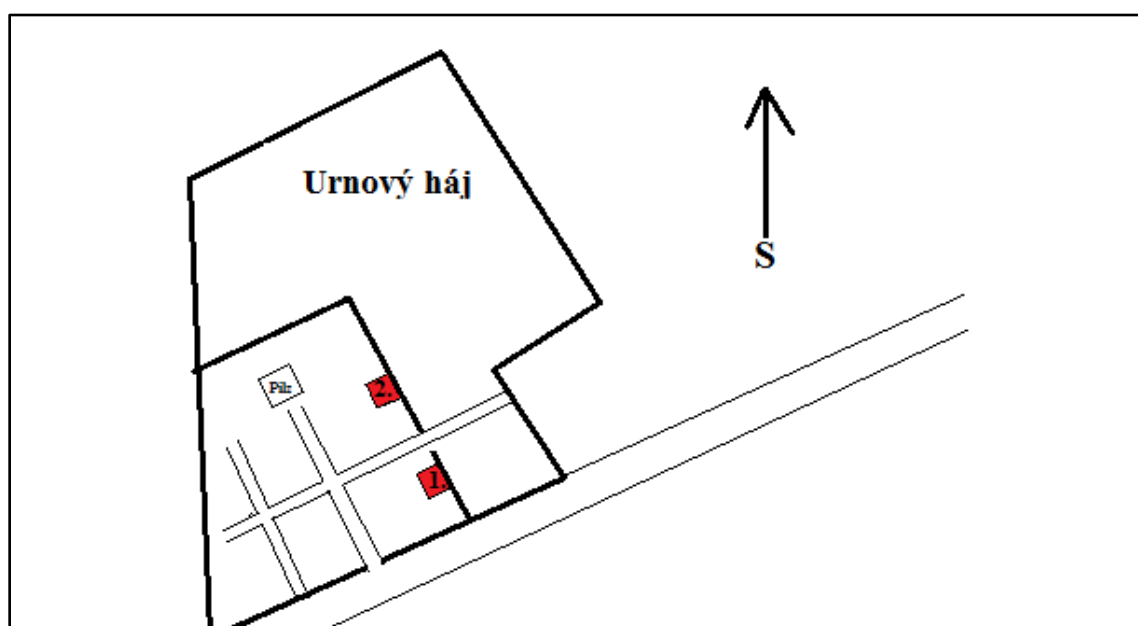

I. /23. 2. Náhrobek rodiny Danielových

Nápis: „Rodina
Danielova“

Signatura: „W. Spölgel
Schluckenau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy poškození, chybí však ozdobné prvky.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /24. Liberec – Vratislavice

I. /24. 1. Hrobka rodiny Spandrzyk

Nápis: „Familie Paul Spandrzyk
Paul Spandrzyk
Lehramtskandidat
gest. 30. 12. 1911 im 19. Jahre
seines hoffnungsvollen Lebens.“

Signatura: „Wilhelm Horn
Reichenberg
Ehrlichstrasse 19.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

I. /24. 2. Hrobka rodiny Porsche

Nápis:

„Ruhestätte
der Familie
Anton Porsche.“

Anton Porsche
geb. d. 11. September 1845,
gest. d. 5. September 1908.

Anna Porsche
geborene Erlich
geb. d. 3. Sept. 1850, gest. d. 7. August 1919.“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, je renovovaná a udržovaná.

I./24. 3. Hrobka rodiny Bartel

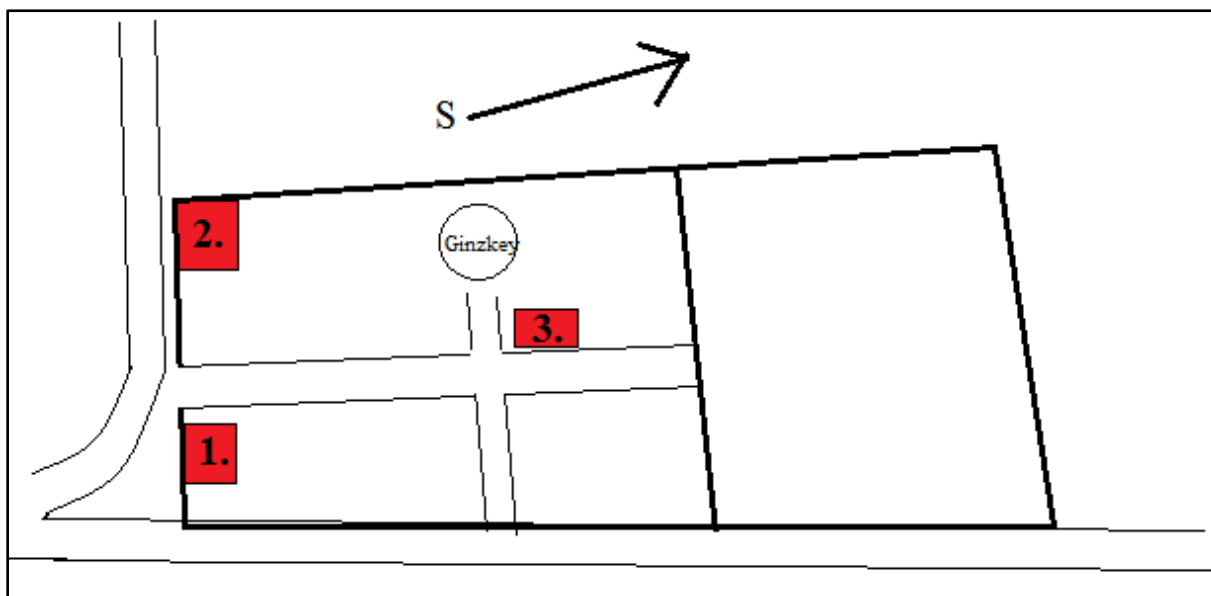

Nápis:

„FAMILIE
ADOLF BARTEL“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, avšak je zarostlá mechem a nápisové desky se nedochovaly.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /25. Liberec – Židovský hřbitov

I. /25. 1. Náhrobek Glücksthala

Nápis: „HERR
SIGM. GLÜCKSTHAL

geb. 26 Dez. 1848,
gest. 27. Juli 1919.“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek má poškozeny boční stěny, centrální část je zachovalá bez viditelných stop poškození.

I. /25. 2. Náhrobek neznámého

Nápis: Chybí

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek má na několika místech patrné praskliny, nápisové desky se nedochovaly.

I. /25. 3. Hrobka neznámého

Nápis: Chybí

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození, chybí však prvky v bočních částech a samotné nápisové desky.

I. /25. 4. Náhrobek rodiny Weiseles

Nápis: „Ernst Weiseles
geb. 10. Februar 1840,
gest. 13. Oktober 1907.“

M. U. C. Walter Weiseles
geb. 22. September 1884,
gest. 21. September 1911.“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození, chybí horní lišta na pravé boční části.

I. /25. 5. Náhrobek rodiny Soyka

Nápis: „Hier ruhr
Frau
Theresia Soyka
Geb. Breslauer
gest. am. 13. April 1904
im 72. Lebensjahre.
Gesegnet sei ihr Andenken.
Herr
Eduard Soyka
gest. am. 2. März 1906
im 78. Lebensjahre.
Unvergesslich seinen Kindern.

Signatura: „Wilh. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy
poškození.

I. /25. 6. Náhrobek rodiny Schnabel

Nápis: „Hier ruher
Herr
Max Schnabel,
geb. am 20. October 1853,
gest. am 1. Juni 1907.
Tief betrauert von seiner
Gattin und seinen Kindern
und allen, die dem
edlen Manne nahe standen.
An seinen Seite Ruhr
Frau
Emma Schnabel,
geb. Podzahradsky
geb. am 5. Oktober 1860,
gest. am 9. Feber 1922.“

Signatura: „Wilh. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy
poškození.

I. /25. 7. Náhrobek rodiny Rosenbaum

Nápis: „Hier ruhet
Leopold Rosenbaum,
geb. 27. Juli 1844,
gest. 27. Dezember 1911.

Bettina Rosenbaum
geb. 31. august 1849,
gest. 19. Jänner 1932.
(tanceba)“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy poškození. V horním štítě chybí ozdobné prvky.

I. /25. 8. Hrobka rodiny Neumann

Nápis: „Paula
Neumann
Geborene
Kohn
Gestorben am
13. Jänner 1916
im 56. Lebens-
jahre
Carl
Neumann
geboren am
25. Dezember 1854
gestorben am
28. Jänner 1918.“

Signatura: „Architekt
J. Zasche
Ausführung
Spölggen 1918“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

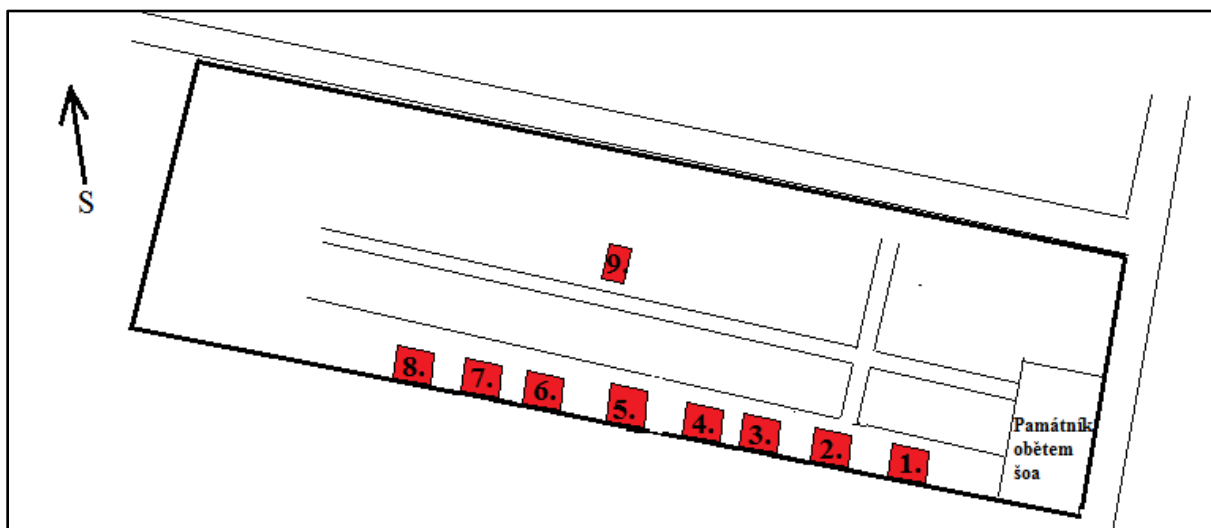

I. /25. 9. Náhrobek rodiny Schütz

Nápis: „(tanceba)
Friedrich Schütz
gest. am 21. Sept. 1917
im 41. Lebensjahre.“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky
poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /26. Lomnice nad Popelkou

I. /26. 1. Náhrobek Jana Rounka

Nápis: „Věčná pravda je život v Kristu

Jan Rounek
18 $\frac{25}{V}$ 55 19 $\frac{13}{IV}$ 05“

Signatura: „Hátle a Vejs
Hořice.“

Stav: Náhrobek je bez větší známky poškození, na několika místech je však patná eroze pískovcového těla a napadení mechem.

I. /26. 2. Hrobka rodiny Kosinových

Nápis: „Aloisie
Kosinová
Choť řed. měšť. školy,
* 18 $\frac{22}{1}$ 51 † 19 $\frac{20}{9}$ 05.
Antonín
Kosina
Ředitel měšť. školy,
* 18 $\frac{9}{11}$ 40 † 19 $\frac{4}{6}$ 25.“

Signatura: „Holas
Březina-Svijan
Podolí“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

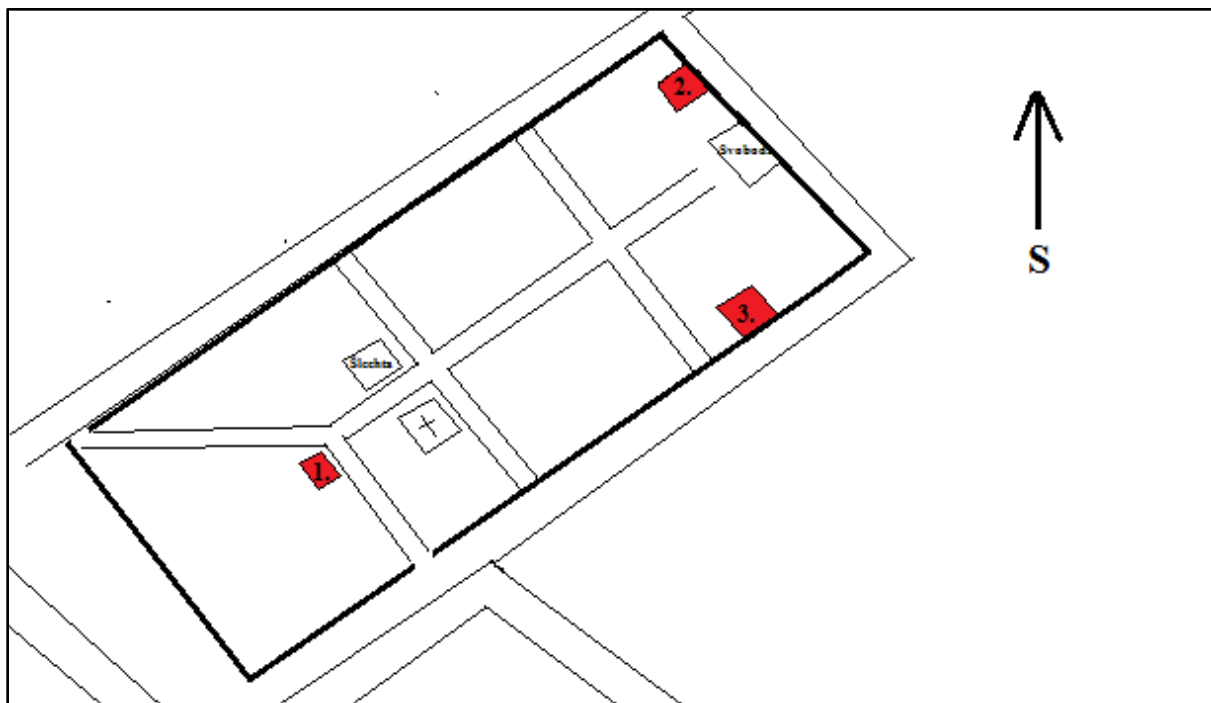

I. /26. 3. Náhrobek rodiny Antonína Jíny

Nápis: „Rodina
Antonína
Jíny“

Signatura: „Strojní výroba pomníků
Jos. Řeháka,
v Turnově.“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /27. Lučany nad Nisou

I. /27. 1. Hrobka rodiny Friedrich

Nápis: „Familie Rudolf Friedrich
Rudolf Friedrich
Exporteur
geb. 3. Mai 1875,
gest. 7. Juni 1923.“

Signatura: „Joh. Huyer
Ober Tanwald“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

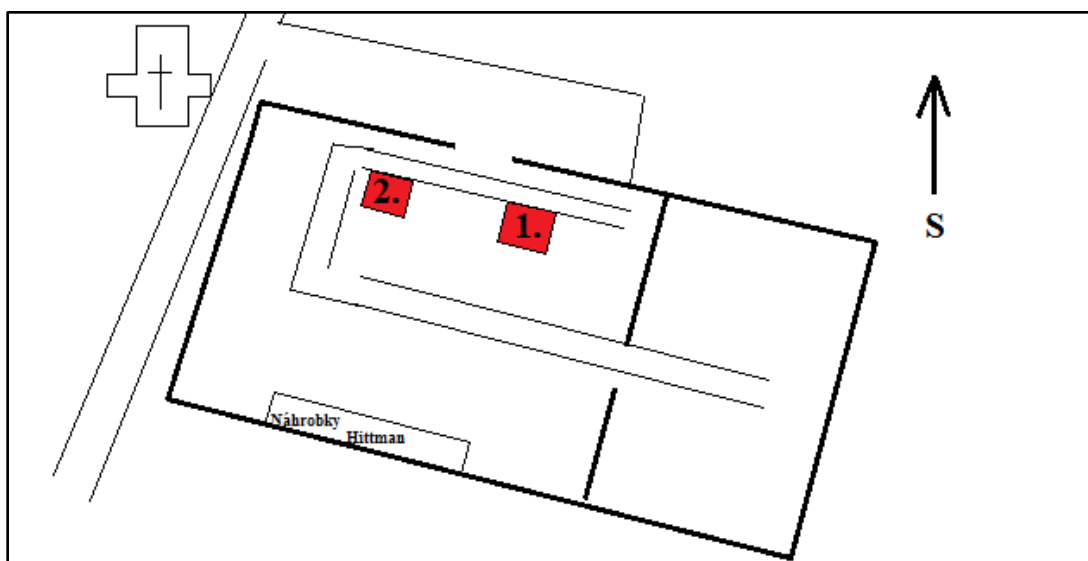

I. /27. 2. Hrobka rodiny Breis

Nápis: „Familie Breis.
Hier ruhen in Gott
Hedwig Breis
geboren am 15. April 1871,
gestorben am 30. März 1922.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

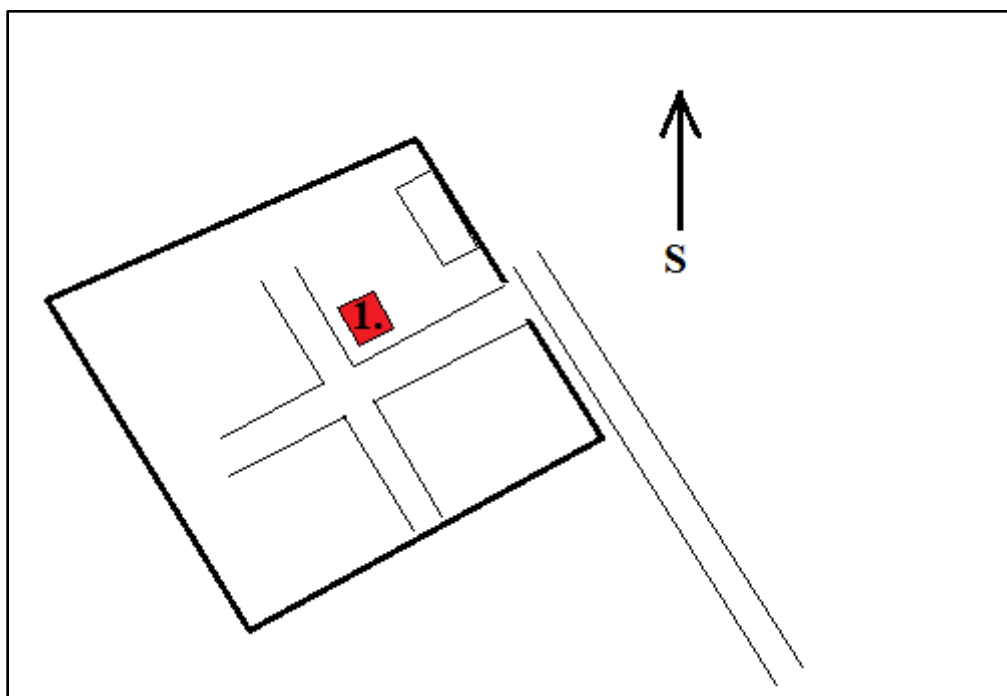
I./28. Nová Ves nad Nisou

I./28. 1. Hrobka rodiny Tomešových

Nápis: „Rodina
Tomešova (nová nápisová deska)“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození. Chybí ozdobné prvky ve spodku střední části.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /29. Nový Bor – městský hřbitov

I. /29. 1. Náhrobek rodiny Liebisch

Nápis: „Ruhestätte
der familie
Liebisch.
Gottfried Liebisch,
* 25. 2. 1831 - † 25. 3. 1899.
Anna Liebisch
* 15. 3. 1837 - † 22. 9. 1923.

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Tělo náhrobku je od podstavce lehce posunuto doprava a chybí zakončující ozdobný prvek, patrně kříž.

I. /29. 2. Náhrobek rodiny Schlegl

Nápis: „Familie Josef Schlegl
Josef Schlegl
Glasraffineur aus Haida
gest. 4. Sept. 1924 im 77. Lebensjahre.

Emilie Schlegl
geb. Henke
gest. 26. Sept. 1933 im 80. Lebensjahre.“

Signatura: „Wilh. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Tělo náhrobku je bez výraznější známky poškození, chybí však zakončující ozdobná část.

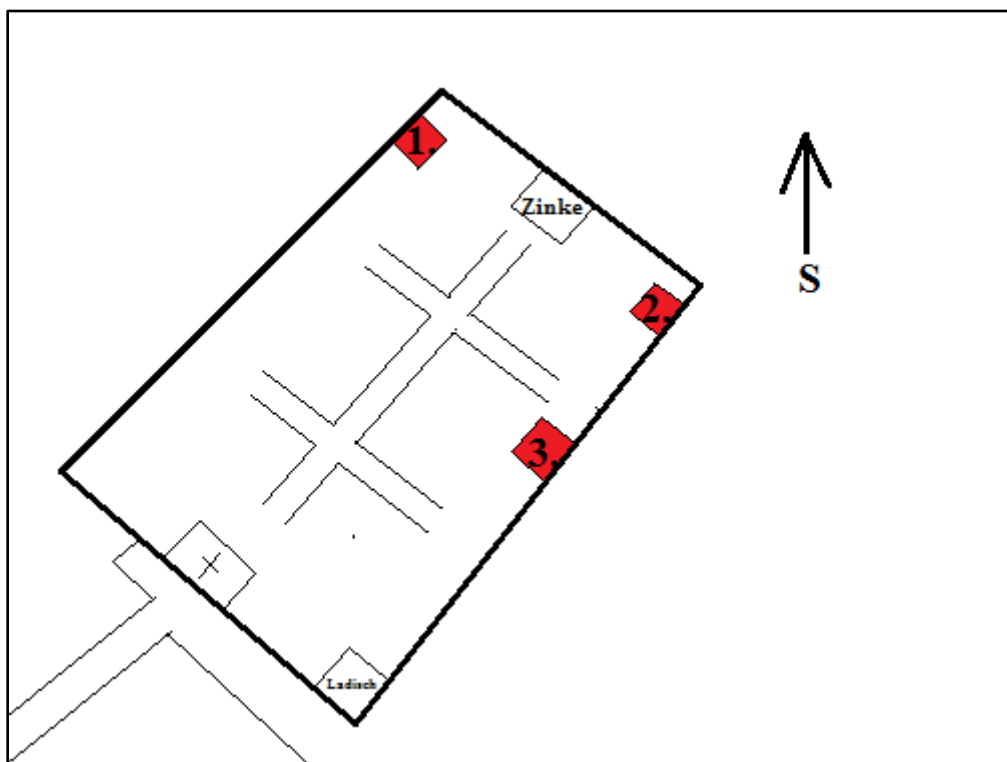

I. /29. 3. Hrobka neznámého

Nápis: „Friede“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka není výrazně poškozena, soše však chybí část pravé ruky a nápisové desky se nedochovaly.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /30. Nový Bor – lesní hřbitov

I. /30. 1. Hrobka rodiny Waldhauser

Nápis: „Rodina Waldhauserova,
Sirotkova a Kyselova (nová
nápisová deska)“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez viditelného
výraznějšího poškození a udržovaná.

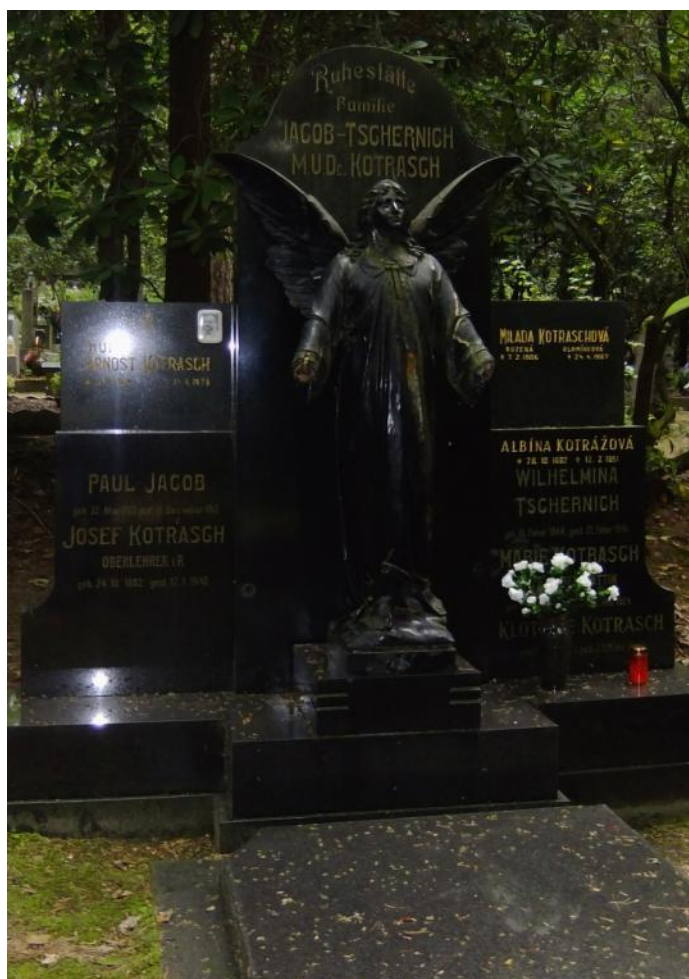
I. /30. 2. Hrobka rodiny Jacob-Tschernich

Nápis: „Ruhestätte
Familie
Jacob-Tschernich
M. U. Dr. Kotrasch

Paul Jacob
geb. 22. Mai 1865 gest. 11. Dezember 1912“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznějšího
poškození a udržovaná.

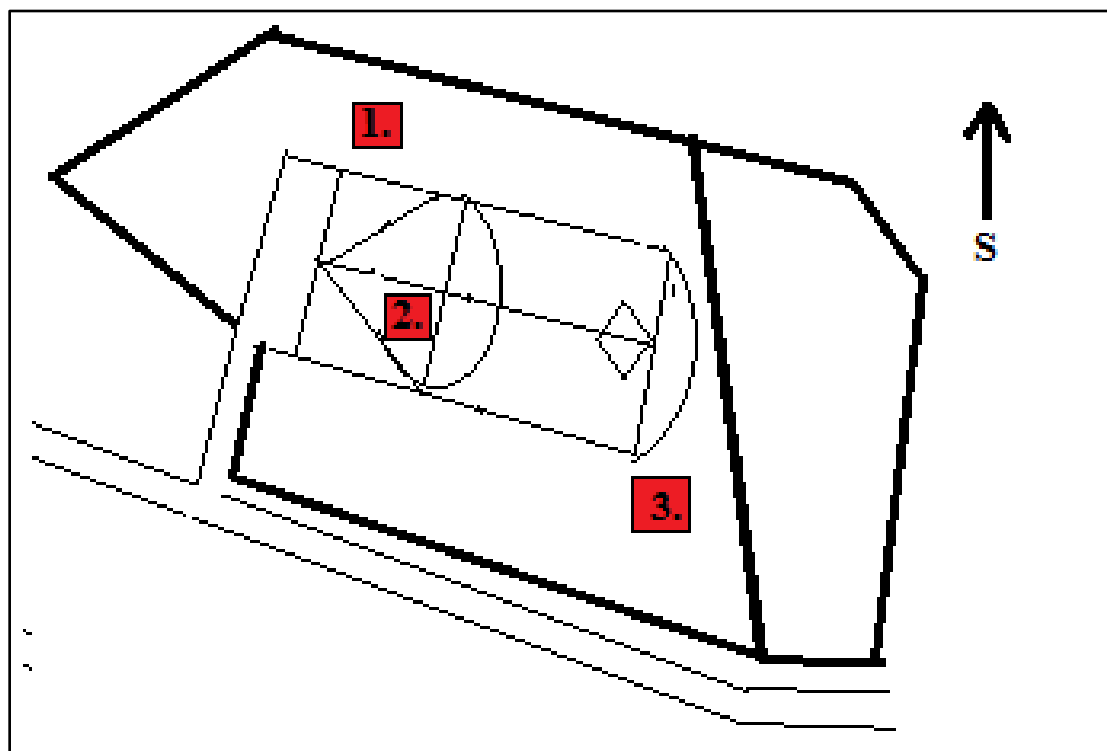

I. /30. 3. Hrobka rodiny Tchernichů

Nápis: Chybí

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznějšího poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I./31. Raspenava

I./31. 1. Hrobka rodiny Pohl

Nápis: „EHRE SEI GOTT
Familie TH. Pohl“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

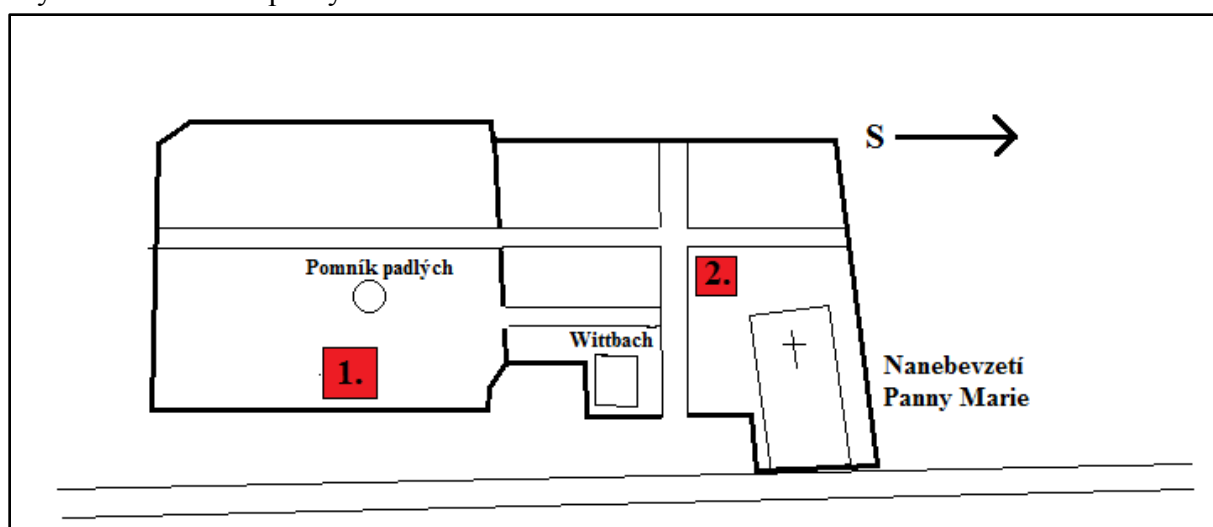
I./31. 2. Hrobka rodiny Wöhl

Nápis: „Familie
Rudolf Wöhl

Josef Wöhl
Mühlenbesitzer
geb. 30. Dez. 1873. – gest. 23. Aug. 1928.“

Signatura: „W. Spölggen
Schuckenau“

Stav: Hrobka je bez výraznějšího poškození,
chybí však ozdobné prvky v centrální části.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /32. Rokytnice nad Jizerou

I. /32. 1. Hrobka rodiny Umann a Stumpe

Nápis: „Karl Palme-Stumpe
Fabriksbesitzer
geb. 13. Oktober 1833, gest. 4. Oktober 1906.
Josef Palme-Stumpe
Fabriksbesitzer
geb. 15. Oktober 1866, gest. 5. Oktober 1907.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

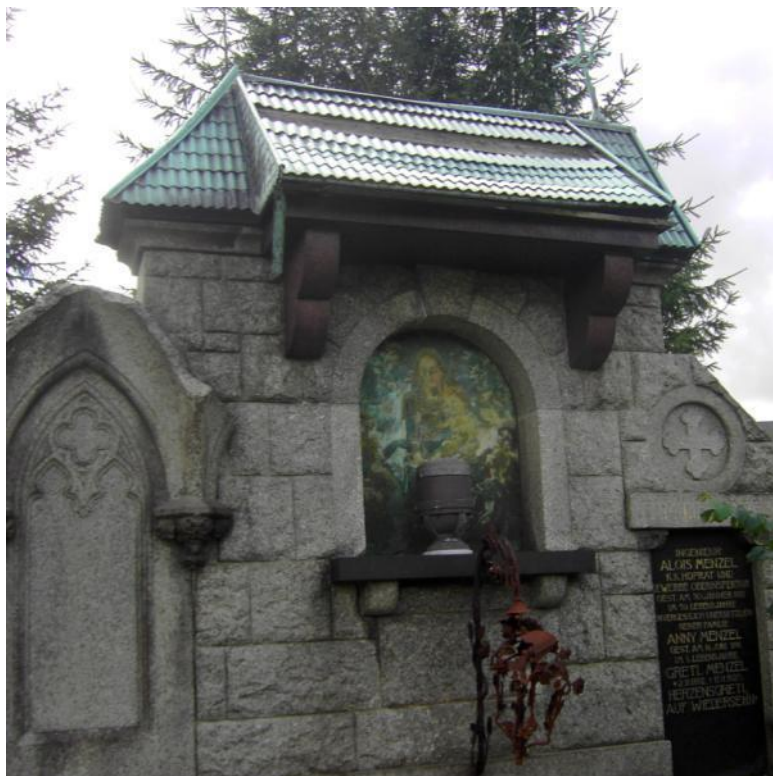

I. /32. 2. Hrobka rodiny Menzel

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, krycí stříška není celistvá.

Nápis: „Ingenieur
Alois Menzel
K. K. Hofrat und
Gewerbe Oberinspektor
gest. am 30. Janner 1912
im 59. Lebensjahre
unvergesslich unersetzte
seiner Familie.
Anny Menzel
gest. am 14. Juni 1891
im 3. Lebensjahre
Gretl Menzel
* 2. III. 1892, † 17. IV. 1920
Herzensgretl
auf Wiedersehn!“

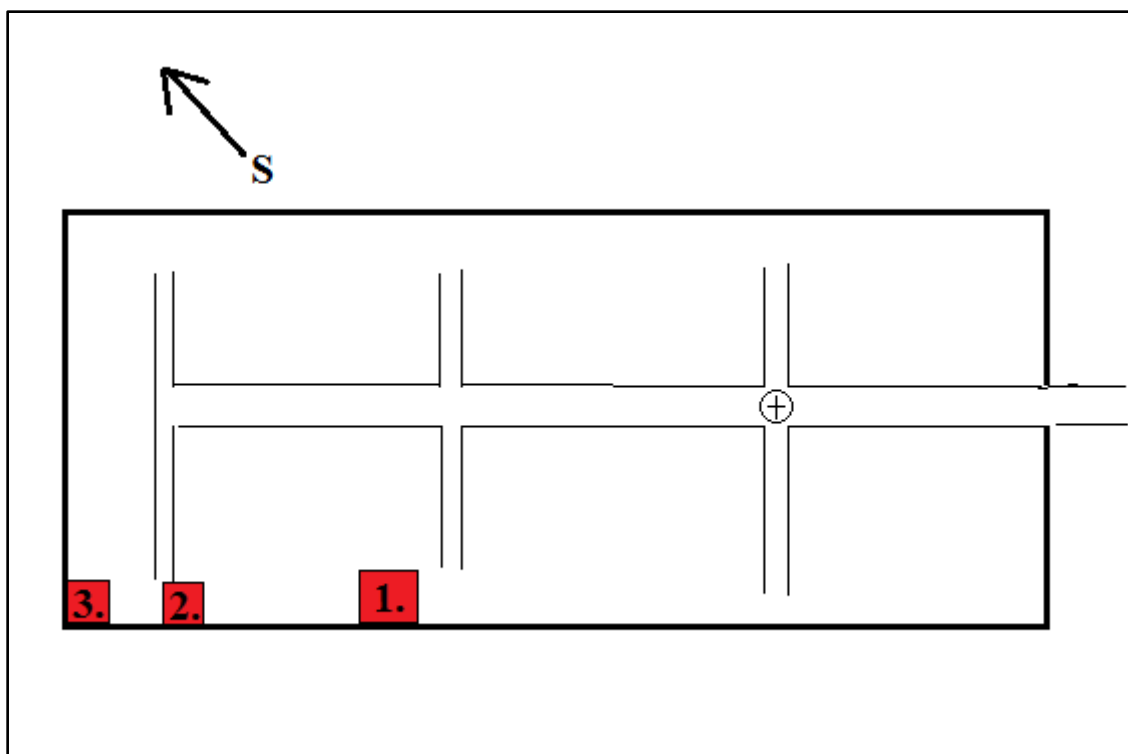
I. /32. 3. Hrobka rodiny Veith

Nápis: „ Ruhestätte der familie
M-U-Dr – Erdmann Veith
Wer liebe hier auf erden sat.
Des name nimmermehr vergeht.

M. U. Dr. Erdmann
Veith
geb. 5. September 1862
gest. 13. September 1911.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky
poškození.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /33. Rovensko pod Troskami

I. /33. 1. Hrobka rodiny Svěcených

Nápis: „Rodina Svěcených“

Signatura: „Zdeněk Vondráček Hořice“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, v centrální části však chybí ozdobné prvky.

I. /33. 2. Náhrobek rodiny Vojtěcha Pavlíka

Nápis: „Rodina
Pavlikova

Vojtěch
Pavlík
syn * 18 $\frac{6}{6}$ 78. - † 19 $\frac{8}{7}$ 11.
Tonička
Pavliková
dcera * 18 $\frac{4}{10}$ 83. - † 19 $\frac{20}{7}$ 12.
Vojtěch
Pavlík
* 18 $\frac{29}{1}$ 51. - † 19 $\frac{14}{9}$ 12.“

Signatura: „J. Řehák
Turnov“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

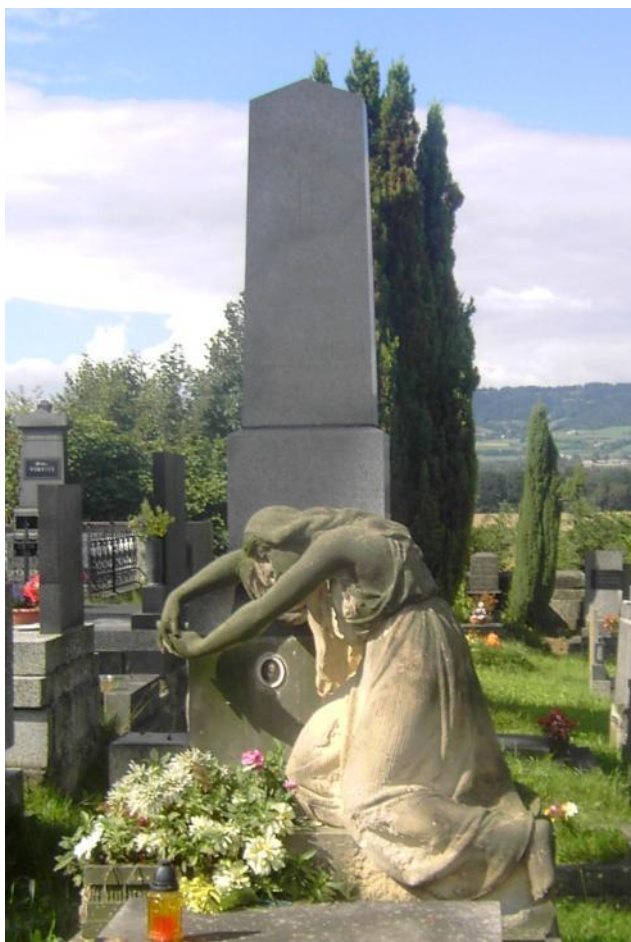

I./33. 3. Náhrobek neznámého

Nápis: Chybí

Signatura: „Ryba, Jíčín“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy poškození, nečitelné jsou však nápisové desky.

I./33. 4. Náhrobek Jarouška Lisého

Nápis: „Jaroušek
Lisý
† 25. 4. 1917 v st. 11 roků
a jeho babička
Kristina
Holanová
† 1909 v st. 61 roků.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy poškození a udržovaný.

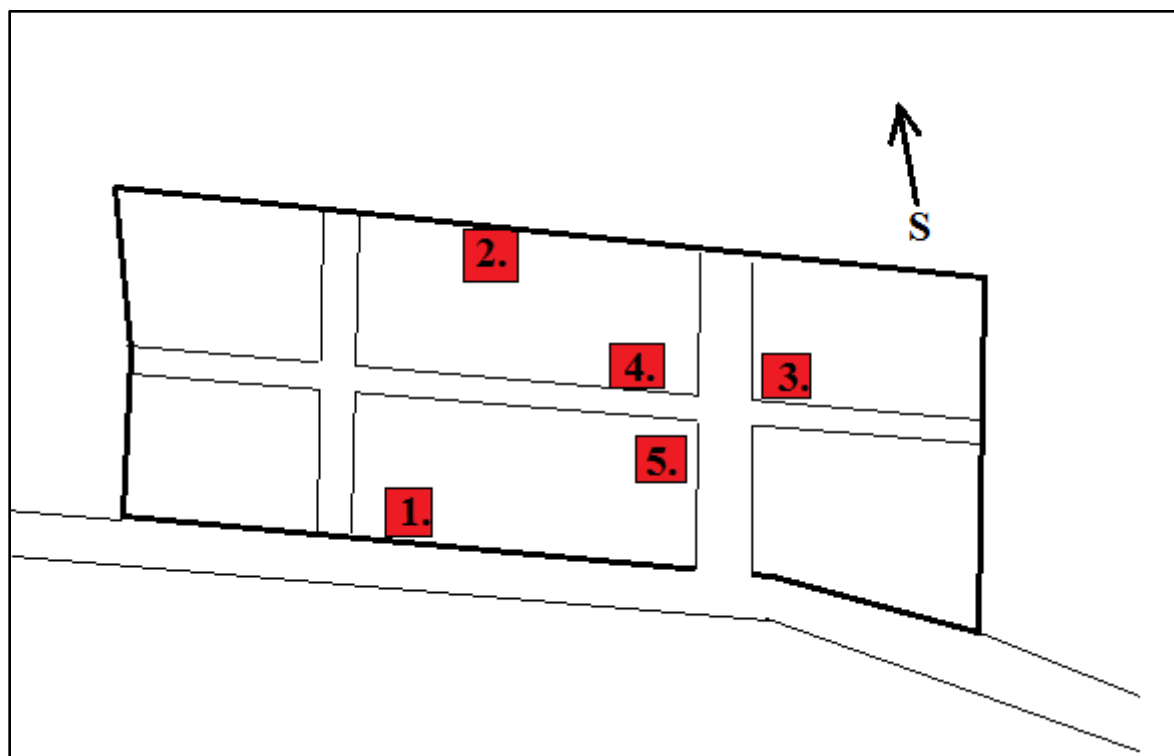
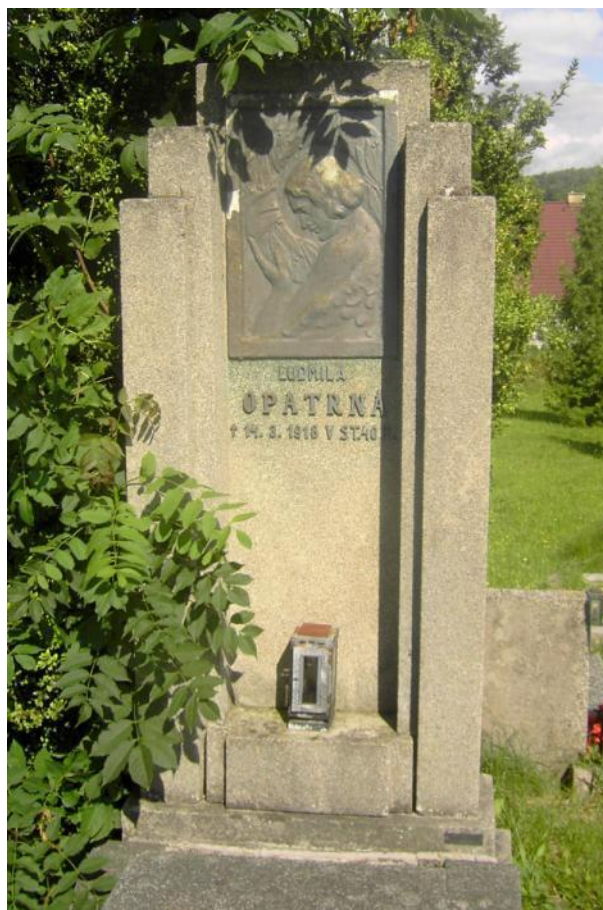

I. /33. 5. Náhrobek Ludmily Opatrné

Nápis: „Ludmila
Opatrná
† 14. 3. 1918 v st. 40 roků.“

Signatura: (štítek) „Přesvědčte se, že
RYBA, sochař, JIČÍN,
dodá Vám pomník najlevněji.“

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy
poškození, ozdobný reliéf má však na pravé
straně poškozenou vnější vrstvu.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /34. Semily

I. /34. 1. Náhrobek Jaroslava Špidlena

Nápis: „Zde v Pánu odpočívá
Josef Špidlen,
Zemř. 5. října 1911
ve stáří 50 roků.
Josefa Špidlenova
zemř. 1. prosince 1924
ve stáří 67 roků.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější stopy poškození, chybí však ozdobný prvek, patrně fotografie.

I. /34. 2. Hrobka rodiny Matoušových

Nápis: „Rodina Matoušova
1921“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození a udržovaná.

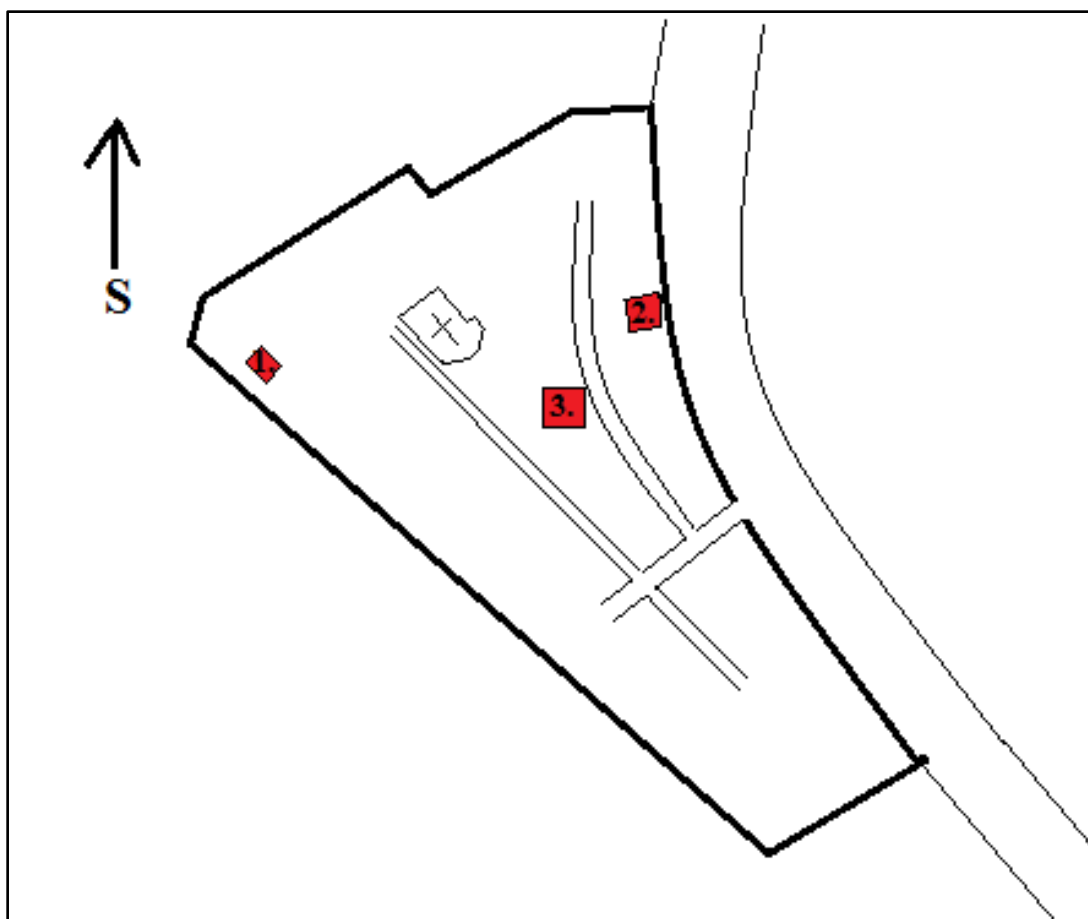
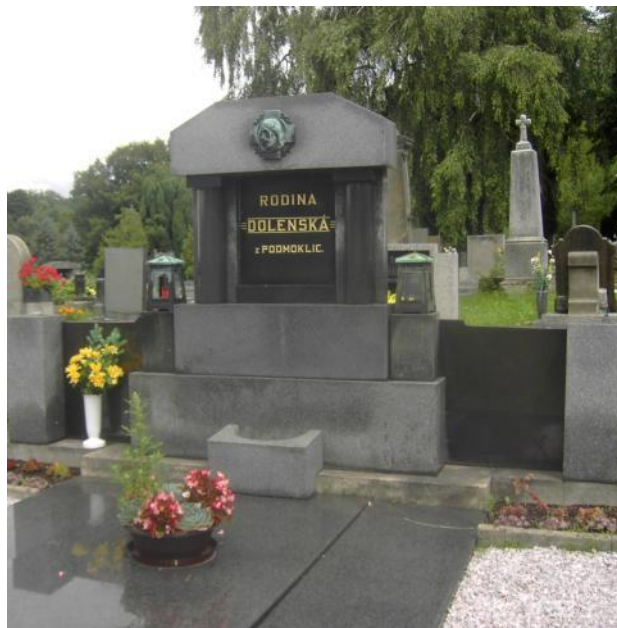

I. /34. 3. Náhrobek rodiny Dolenských

Nápis: „Rodina
Dolenská
z Podmoklic.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky
poškození a udržovaná.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /35. Smržovka

I. /35. 1. Hrobka rodiny Dressler

Nápis: „Familie
Josef Dressler
Josef Dressler
Kaufmann
gest. 3. Decbr. 1912, im 43. Lebensjahre.
Amalia Schnabel
geb. Posselt
gest. 23. Dez. 1920, im 76. Lebensjahre.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznějšího poškození, chybí však postranní ozdobné prvky, patrně lucerny.

I. /35. 2. Hrobka rodiny Ullmann

Nápis: „Was ist der Erde Ruhm? Ein Schatten! Was ist der Erde Glück? Ein Traum!
Ruhestätte der Familie Josef Ullmann.
Josef Ullmann
Geswaren-Fabrikant
geb. 1843 -gest. 1910
Ruhe in Frieden!“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznějšího poškození a udržovaná. Chybí však ozdobný reliéf v centrální části.

I. /35. 3. Hrobka rodiny Linke

Nápis: „Familie
Gustav Linke“

Signatura: „W. Spölggen
Schluckenau“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, avšak ozdobné prvky se nedochovaly a chybí ohrazení.

I. /35. 4. Hrobka rodiny Prediger

Nápis: „Unsere Tage sind wie ein Schatten auf Erden und es ist kein Bleiben
Ruhestätte
der Familie
Johann
Prediger.“

Signatura: „J. Huyer
Unt. Morchenstern“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

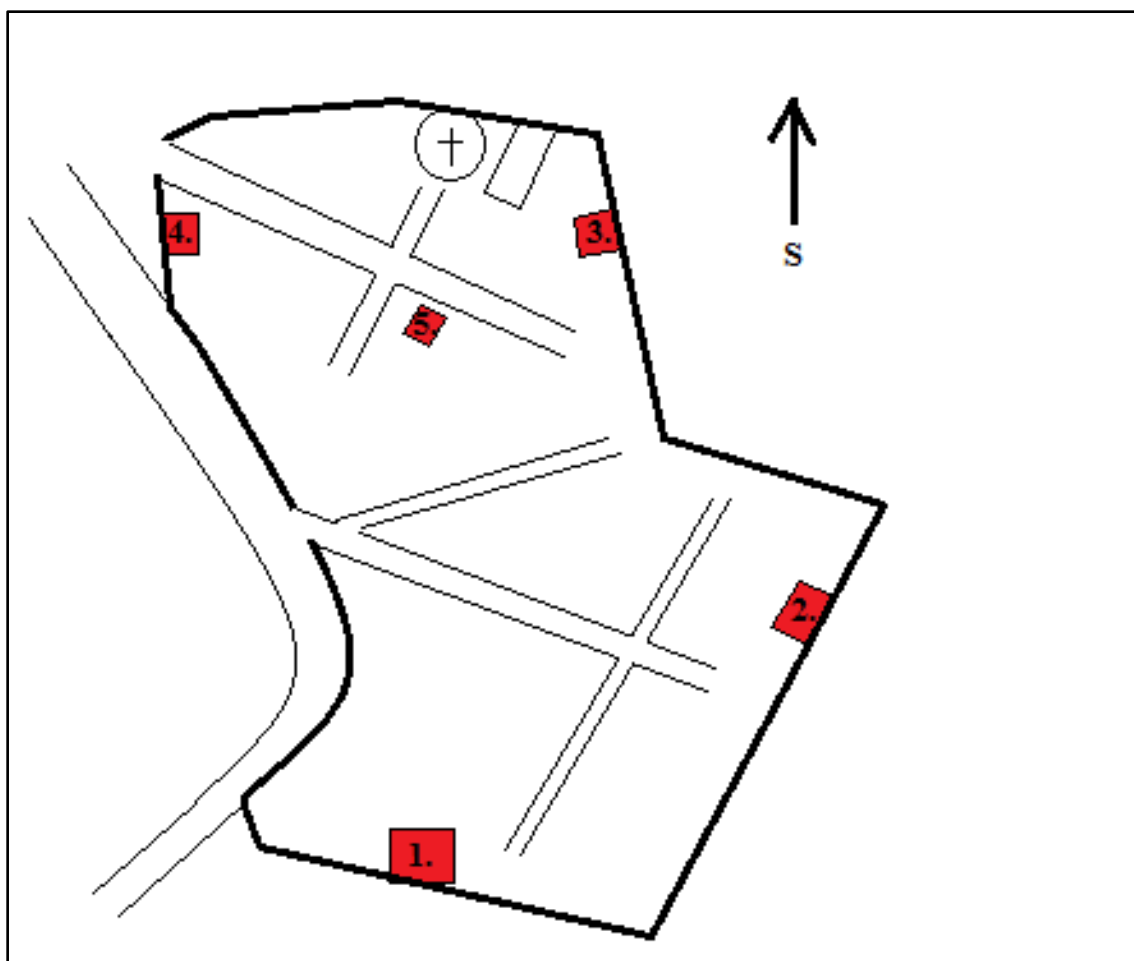
I./35. 5. Hrobka rodiny Hartig

Nápis: „Familie
Aler. Hartig

Alesander Hartig
Geb. 1893 gest. 1915
Terozyn“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější
známky poškození a udržovaná.

Schematický plán umístění na hřbitově

I./36. Tanvald - Šumburk

I./36. 1. Náhrobek rodiny Stumpe

Nápis: „Hier ruhe in Frieden:
August Stumpe jun.
Fabrikant
geb. zu Oberrochlitz am 10. Jänner 1860
get. in Schumburg am 10. März 1901.
Hermine Stumpe
geb. Linke
geb. in Oberrochlitz am 5. Feber 1863
gest. in Reichenberg am 18. August 1919.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození, je však částečně porostlý mechem.

I./36. 2. Náhrobek rodiny Šimůnkových

Nápis: „Rodina
Šimůnkova“

Signatura: „Vejs a Deyl
Hořice“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

I. /36. 3. Hrobka rodiny Ullmann

Nápis: „Friede
Familie
Vinzenz
Ullmann

Wilhelmine
Ullmann
geb. 22. Dezemb. 1835
gest. 3. Juni 1902
Vinzenz
Ullmann
geb. 6. Jänner 1834
gest. 29. Dezemb. 1908.“

Signatura: Chybí

Stav: Na pískovcovém tělu náhrobku jsou patrné stopy eroze, chybí ozdobné prvky na bočních křídlech a pravděpodobný ukončující kříž.

I. /36. 4. Hrobka rodiny Feix

Nápis: „Familie
Robert
Feix
Tannwald

Heinrich Feix
Bautechriker
gest. am 16. November 1898
im 29. Lebensjahre.“

Signatura: „Jos. Seiche Teplitz“

Stav: Hrobka je bez výraznější viditelné známky poškození, chybí však ozdobné prvky, patrně lucerny a ukončující kříž.

I. /36. 5. Hrobka rodiny Podwesky

Nápis: „Ewiger Friede
Familie
Josef
Podwesky“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, chybí však ozdobné prvky a nápisové desky.

I. /36. 6. Hrobka rodiny Weber

Nápis: „Ewiger Friede
Familie
Conrad
Weber

Hier ruhet in Frieden
Emilie Slama
geb. Hasernöhrl
geboren 2. April 1837
gestorben 7. Feber 1909.
Marie Weber
geb. Slama
geboren 14. März 1865
gestorben 26. August 1923.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

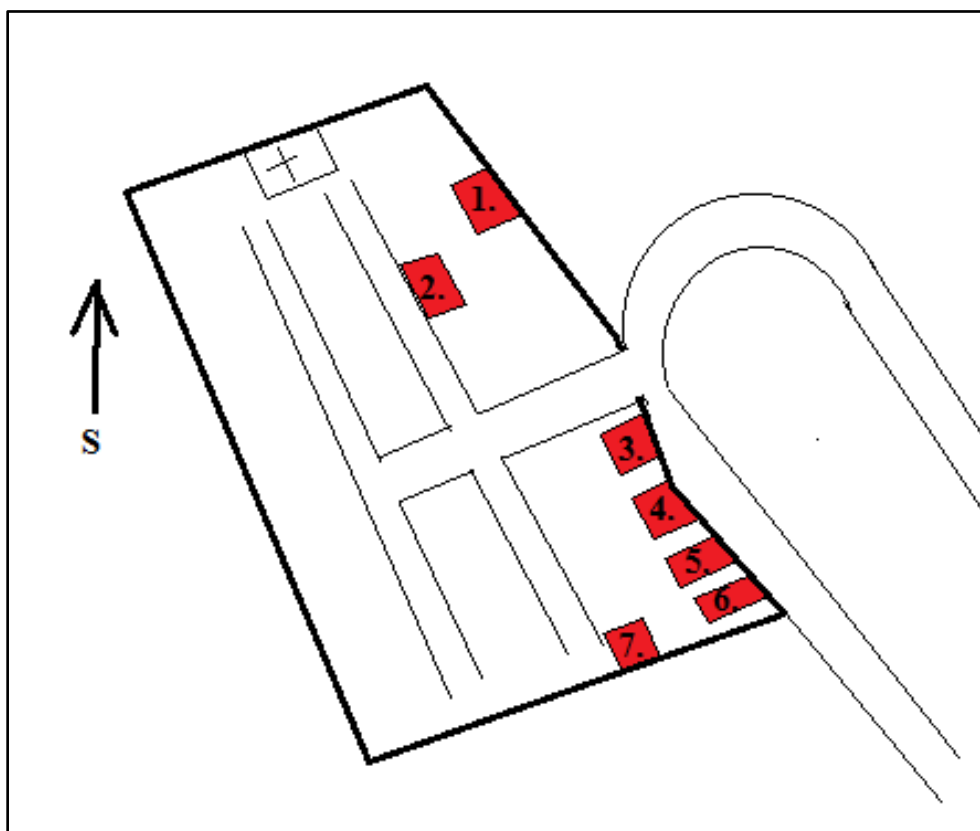
I./36. 7. Hrobka rodiny Dulde

Nápis: „Amalia Dulde geb. John
geb. 23. September 1837, gest. 23.
Oktober 1914.

Jos. Schlosshauer Bürgerschuldirektor
geb. 5. Feber 1862, gest. 3. April 1928.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky
poškození, chybí však ozdobné prvky.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /37. Tanvald

I. /37. 1. Hrobka rodiny Hinke

Nápis: „Unsere Tage sind wie ein Schatten auf Erden und es ist kein Bleiben.“

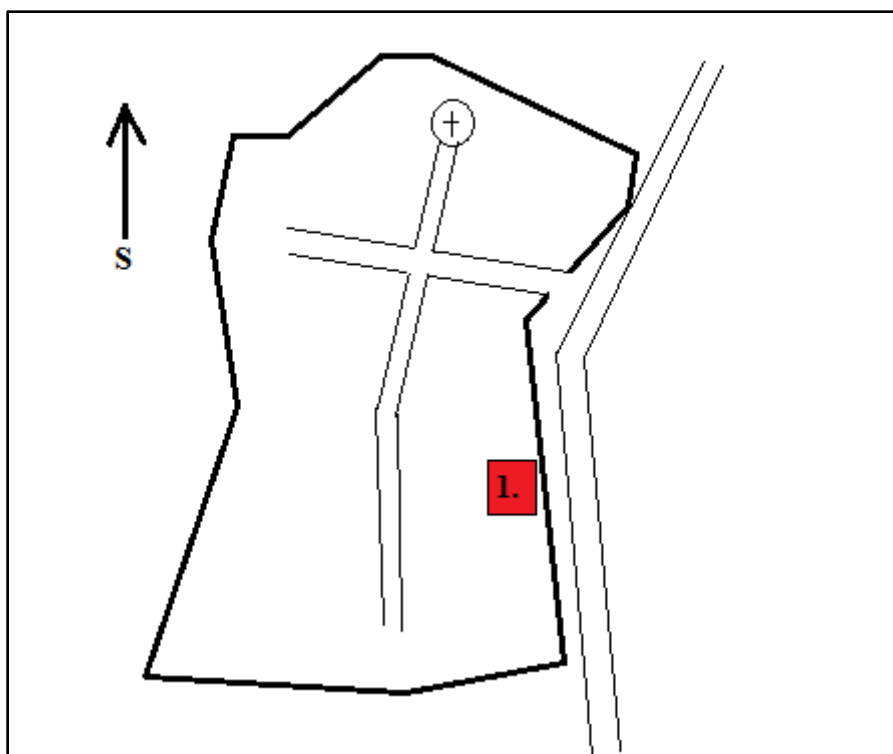
Familie
Anton Hinke

Anton Hinke
geboren am 14. Juni 1852
gestorben am 16. Jänner 1907

Otto Hinke
geboren am 24. Juni 1894
gestorben am 18. Novbr. 1921.“

Signatura: „J. Huyer, Ob. -Tanwald.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, chybí však centrální ozdobný reliéf.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /38. Turnov

I. /38. 1. Hrobka rodiny Šlechtových

Nápis: „Rodina Šlechtova

František Šlechta
Továrník
* 12. /II. 1855, † 11. /X. 1927.

Jeho choť
Viktorie Šlechtová
Roz. Březinová
* 3. /IX. 1859, † 8. /III. 1912.“

Signatura: „L. Šalda
Praha“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

I. /38. 2. Hrobka Riegrova a Votrubcova

Nápis: „Rodina Riegrova a Votrubcova“

Signatura: „J. Řehák, Turnov“
Plastika: „Provedl Franta Anýž
Praha“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození.

I./38. 3. Hrobka rodiny Boháčkových

Nápis: „Rodina Boháčková
Josef * 18 $\frac{14}{11}$ .83 † 19 $\frac{14}{2}$ .05
Emilie * 18 $\frac{2}{11}$ .84 † 19 $\frac{19}{1}$ .06
Marie * 18 $\frac{23}{7}$ .87 † 19 $\frac{12}{12}$ .06“

Signatura: (štítek) „Navrhl
a modeloval Vil. Amort
Praha
V kamenu provedl K. Holub
Praha-Smíchov
V bronzu odlil K. Bendelmayer
Praha“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky
poškození.

I./38. 4. Hrobka rodiny Maškových

Nápis: „Rod
Vojt. Maška
Vojtěch Mašek
* 23. – IV. -1829 v Dolní Lukavici,
† 14. - XI. -1902 v Turnově.“

Signatura: „L. Šalda
Praha“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky
poškození a udržovaná.

I. /38. 5. Náhrobek Aloise Hnátky

Nápis: „Alois Hnátek
1831-1906
A jeho choť
Antonie
roz. Verichová
1840-1906“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození.

I. /38. 6. Náhrobek rodiny Černohouzových

Nápis: „Rodina
Černohouzova
a
Skřivánkova“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození, nápisy jsou však špatně čitelné.

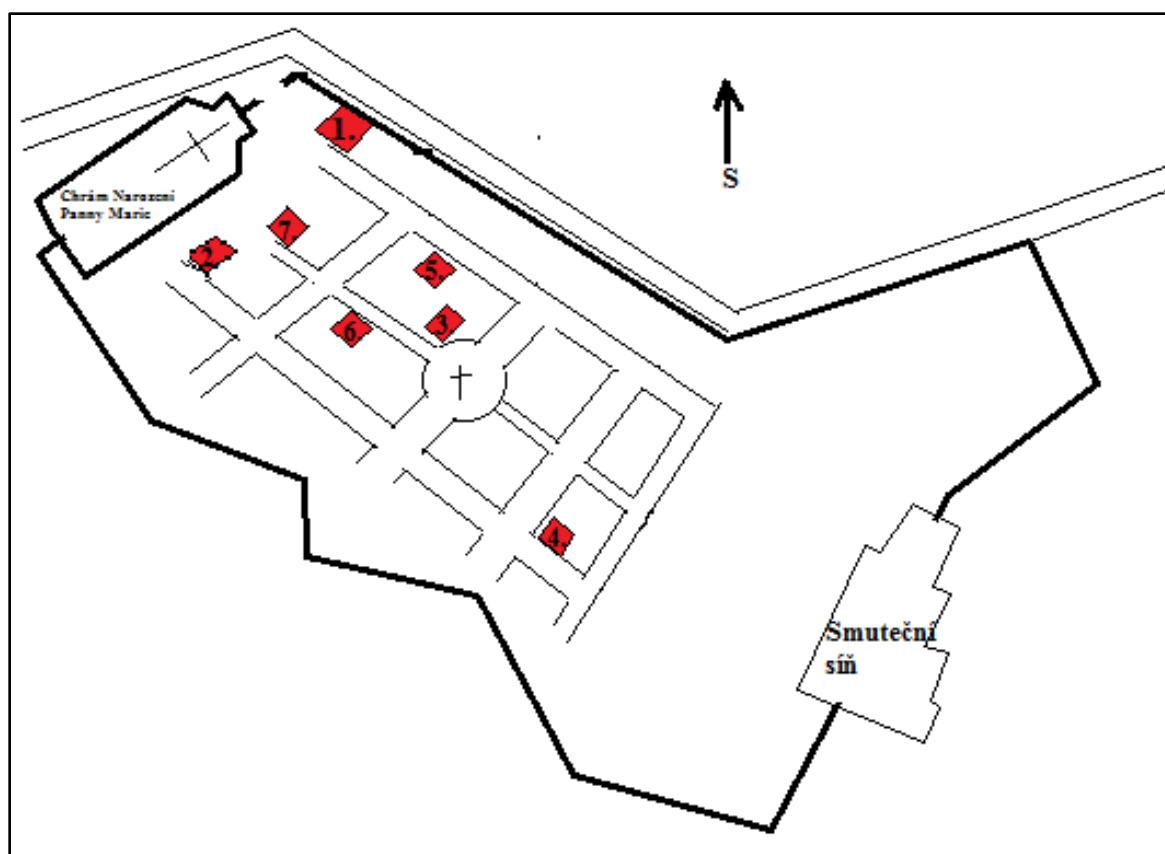

I./38. 7. Náhrobek rodiny Šedových

Nápis: „Rodina
Šedova“

Signatura: „J. Hlaváček“

Stav: Náhrobek je bez výraznější známky poškození a udržovaný.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /39. Velké Hamry

I. /39. 1. Hrobka rodiny Vosatkových

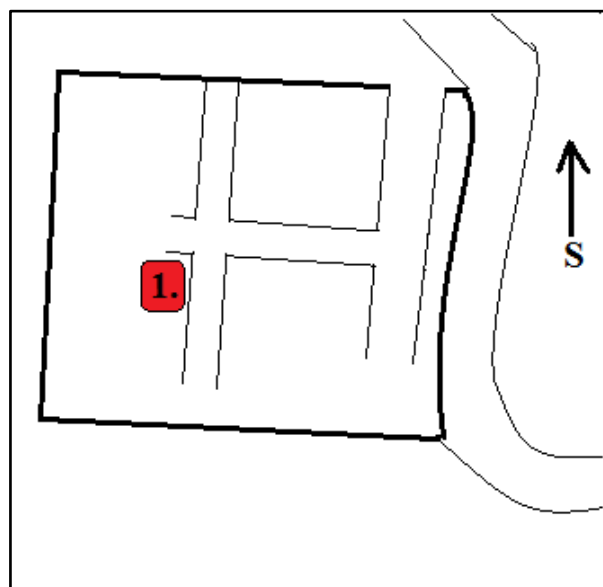
Nápis: „Marie Vosatkova
choť inženýra 1888 1927
ing. Albert Vosatka 1885 1955
Miladka 1910 1917
Manicka 1912 1915“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození, je však silně porostlá mechem.

Detail náhrobku

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /40. Vysoké nad Jizerou

I. /40. 1. Náhrobek Anny Nečáskové

Nápis: „Anna
          Nečásková
          roz. Jandova
          * 23. /4. 1845
          † 2. /7. 1913.“

Signatura: Chybí

Stav: Náhrobek je bez výraznějšího poškození.

I. /40. 2. Náhrobek rodiny Skrbkových

Nápis: „Rodina
          Skrbkova“

Signatura: „V. Žďárský – Praha“

Stav: Náhrobek je bez výraznějšího poškození, avšak neudržovaný.

I./40. 3. Hrobka rodiny Kramářových

Nápis:

„Rodina Kramářova

Petr Kramář

Marie Kramářová

Stavitel

* 1834 † 2. 8. 1914“

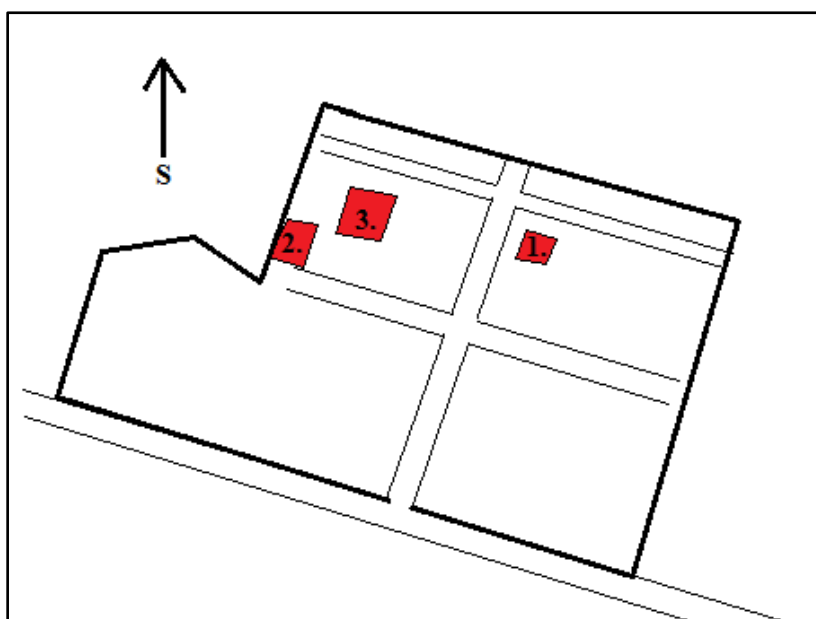
* 1834 † 1907.

Signatura: „(hrobka): V. Žďárský

Praha

(galvanoplastika): Šaff Fecit 1909.“

Stav: Hrobka je bez výraznější známky poškození

Schematický plán umístění na hřbitově

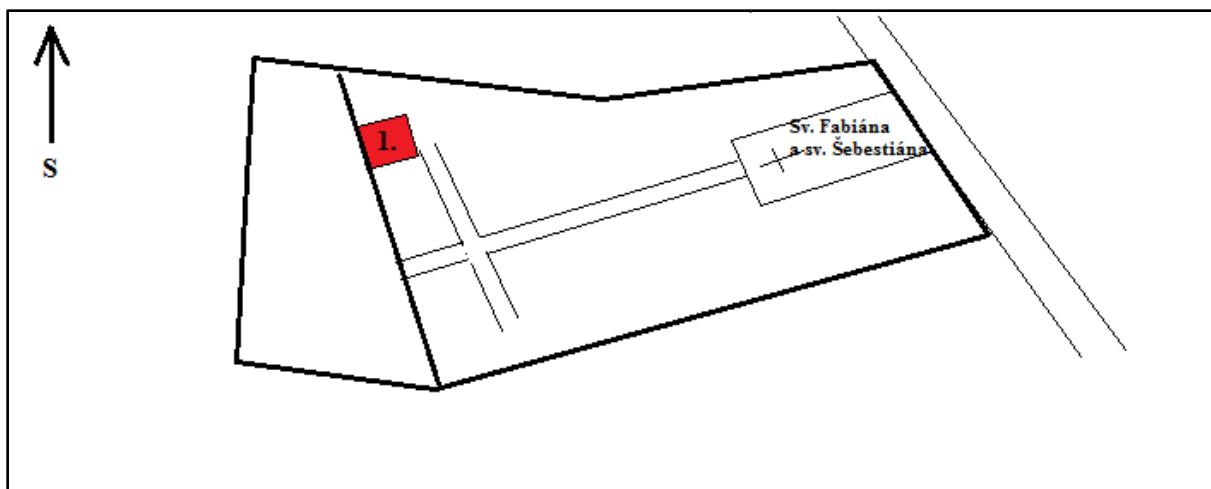
I. /41. Zákupy

I. /41. 1. Hrobka Wilhelma Sellera

Nápis: „Ruhestätte
der
Familie... (nečitelné)
Wilhelm Seller
geb. 5. Dezbr. 1883,
gest. 4. Aúril 1912.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je ve velmi špatném stavu, ozdobný štuk se rozpadá a nápisy jsou téměř nečitelné.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /42. Zásada

I. /42. 1. Hrobka rodiny Hýskových

Nápis: „Rodi (...)
Hýskova
Zemi odumři,
ale neodcházej.“

Signatura: „L. Hoření, Žel. Brod“

Stav: Hrobka je porostlá mechem a
chybí ukončující ozdobný prvek.

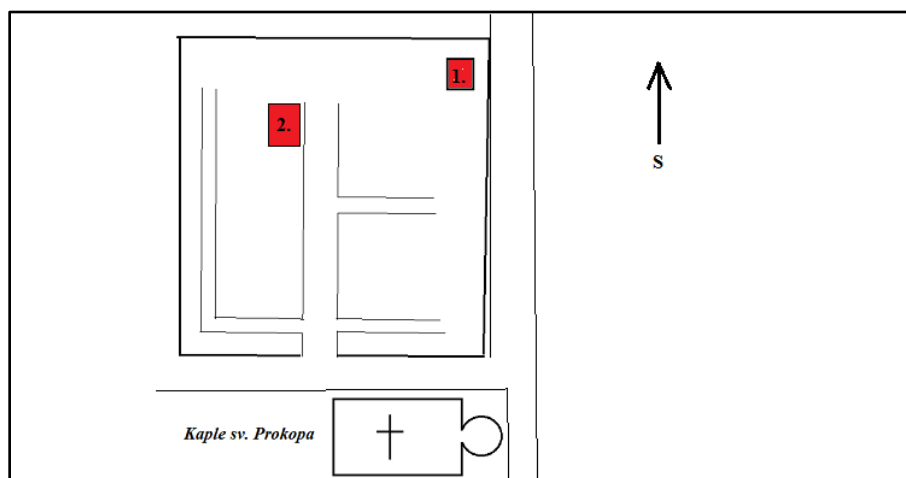

I. /42. 2. Hrobka rodiny Tomšových

Nápis: „Odpočívejte v pokoji
Marie Tomšova
* 28. 9. 1853 † 20. 1. 1923
Jáchym Tomeš
* 30. 1. 1848 † 27. 11. 1924.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez výraznějšího
poškození a je udržovaná.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /43. Zlatá Olešnice

I. /43. 1. Hrobka rodiny Petříčkových

Nápis: „Rodina
Petříčkova
Jachim Petříček
rolník z Haratic
* 24. VIII. 1867, † 19. XII 1928.“

Signatura: Hrobka je bez viditelného poškození a udržovaná.

I. /43. 2. Hrobka rodiny Strnadkových

Nápis: „Rodina
Strnadkova
Anička
* 23. X. 1897, † 19. XII, 1918.“

Signatura: „J. Hlaváček
Turnov“

Stav: Hrobka je bez viditelného poškození a udržovaná.

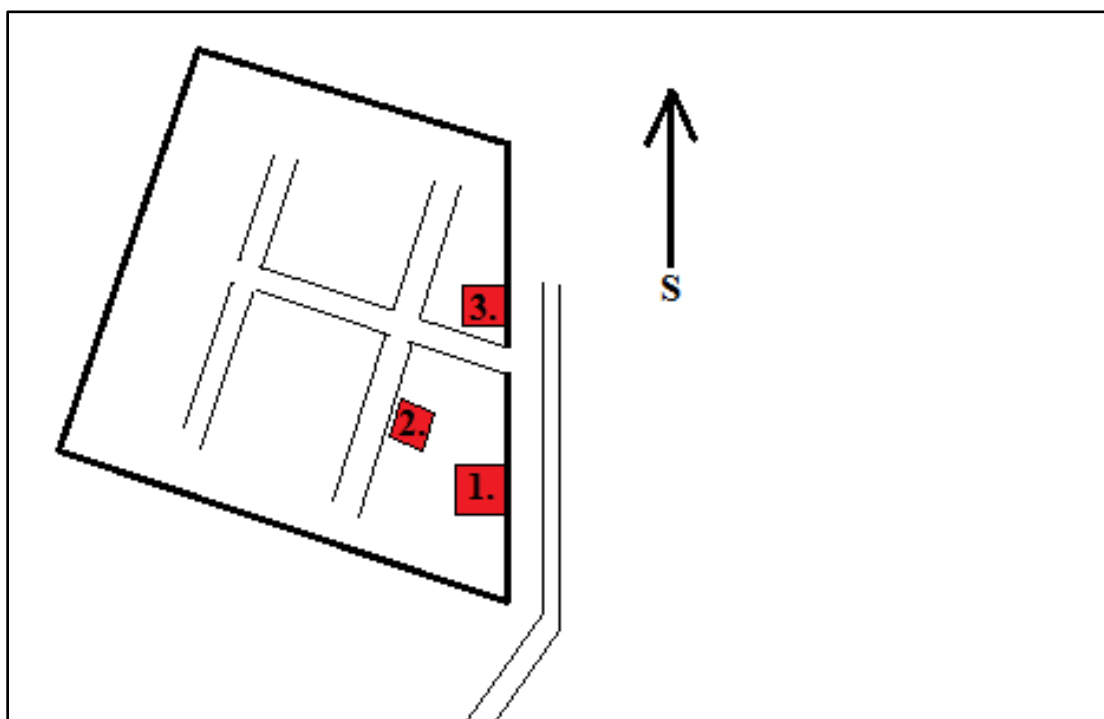

I. /43. 3. Hrobka rodiny Petříčkových

Nápis: „Rodina
Petříčkova
Anežka
Petříková
Manželka
* 18 $\frac{10}{5}$ .47 - † 19 $\frac{19}{12}$ .11
Petr
Petříček
* 18 $\frac{21}{7}$ .46 - † 19 $\frac{15}{12}$ .17.“

Signatura: Chybí

Stav: Hrobka je bez viditelného poškození a udržovaná.

Schematický plán umístění na hřbitově

I. /44. Seznam signovaných autorů

Níže uvedený seznam obsahuje zaznamenané signatury na náhrobcích v Libereckém kraji ve sledovaném období, počátku 20. století. Uvádí převážně jednotlivé firmy, které realizovaly samotné stavby náhrobků. Autorské značky na galvanoplastikách a ozdobných prvcích neobsahuje, ty jsou podrobněji rozebrány v textu práce.

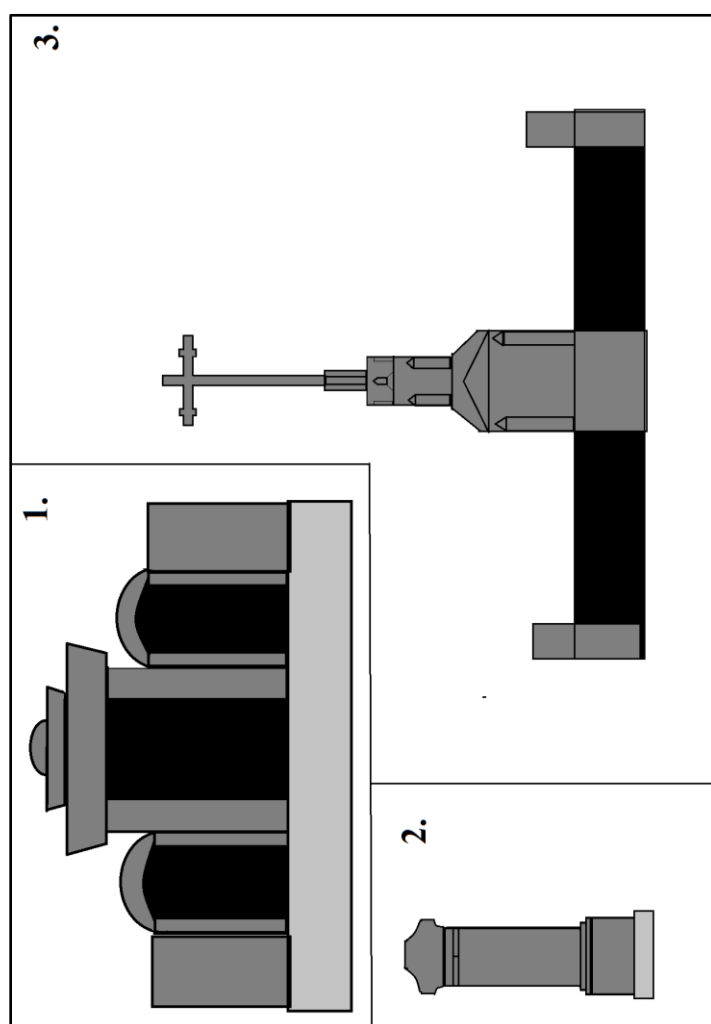
<u>Autor, firma:</u>	<u>Lokalita:</u>
Augsten J., Kratzau	Kryštofovo Údolí
Born Wilhelm, Reichenberg	Chrastava
Burde A.	Bílý Kostel, Chrastava, Liberec-Ruprechtice
Čermák V., Mn. Hradiště	Frydštejn
Elstner Josef, Liberec	Český Dub, Chrastava, Liberec-Vratislavice
Gleissner G.	Jablonec nad Nisou-Rýnovice
Habel Franz, Gablonz	Hodkovice
Hauser Ed., Wien	Hodkovice
Hlaváček K., Turnov	Bozkov, Jesenný, Rovensko pod Troskami, Semily, Turnov, Zlatá Olešnice
Hoffmann J., Reichenberg	Hrádek nad Nisou, Liberec-Žid. hřbitov
Holas, Březina-Svijan, Podolí	Lomnice nad Popelkou, Rovensko pod Troskami
Hoření L., Žel. Brod.	Plavy, Semily, Zásada
Horn Wilhelm, Reichenberg	Liberec-Vratislavice
Hromada K., Jilemnice	Jablonec nad Jizerou
Hübel K., Gablonz	Jablonec nad Nisou
Huyer Joh. Ober Tannwald	Jablonec nad Nisou, Lučany nad Nisou, Nová Ves nad Nisou, Smržovka, Šumburk-Krásná, Tanvald
Klamt J., Friedrichswald	Bedřichov
König R.	Jablonec nad Nisou
Koptík, Semily	Jesenný, Plavy, Semily, Vysoké nad Jizerou
Kunze Bernh., Grottau	Hrádek nad Nisou, Jablonné v Podještědí
Kreutz M.	Kamenický Šenov
Lammel J., Gablonz.	Liberec-Vratislavice

Laske F., Rosenhain	Frýdlant, Hejnice, Hrádek nad Nisou, Janov nad Nisou, Kamenický Šenov, Liberec-Žid. hřbitov, Nový Bor, Nový Bor-Lesní hřb.
Mets W.	Česká Lípa
Möller J.	Český Dub
Nožička-Zuzánek, Jilemnice	Jilemnice
Petřina A., Semily	Jesenný
Podpěry, Kralupy	Jilemnice
Pupp a Škárka, Žižkov	Jablonec nad Nisou, Jilemnice
Rada J., Praha	Jablonec nad Jizerou, Jilemnice
Rehor Adolf, Reichenberg	Jablonec nad Nisou-Rýnovice
Ryba, Jičín	Frydštejn, Rovensko pod Troskami
Řehák J., Turnov	Držkov, Jesenný, Jilemnice, Lomnice nad Popelkou, Rovensko pod Troskami, Turnov, Vysoké nad Jizerou, Zásada, Zlatá Olešnice
Saska V., Semily	Jesenný, Semily, Zlatá Olešnice
Seidel E., Kratzau	Chrastava, Nová Ves nad Nisou
Seiche Jos., Teplitz	Liberec-Žid. hřbitov, Nový Bor, Tanvald-Šumburk
Sense J.	Liberec-H. Růžodol, Liberec-Ruprechtice, Liberec-Žid. hřbitov
Spölgén W., Schluckenau	Hejnice, Hrádek nad Nisou, Jablonec nad Nisou, Jablonec nad Nisou-Rýnovice, Jablonné v Podještědí, Josefův Důl, Kamenický Šenov, Liberec-H. Růžodol, Liberec-Ruprechtice, Liberec-Vratislavice, Liberec-Žid. hřbitov, Mimoň, Nová Ves nad Nisou, Nový Bor, Raspenava, Smržovka
Steklík J., Lomnice n/P	Jablonec nad Jizerou, Jilemnice, Lomnice nad Popelkou, Semily
Sucharda A., Nová Paka	Bozkov
Šalda L. Praha	Turnov
Thorsch A., Gablonz	Jablonec nad Nisou, Jablonec nad Nisou-Rýnovice, Nová Ves nad Nisou, Rychnov u Jablonce n. N.
Vejs a Hátle, Hořice	Lomnice nad Popelkou

Vejs a Deyl, Hořice	Tanvald-Šumburk
Vít J., Konecchlumí	Jablonec nad Jizerou
Vondráček Zdeněk, Hořice	Rovensko pod Troskami
Zeipelt Josef, Trautenau	Jablonec nad Jizerou, Rokytnice nad Jizerou
Žďárský V., Praha	Vysoké nad Jizerou

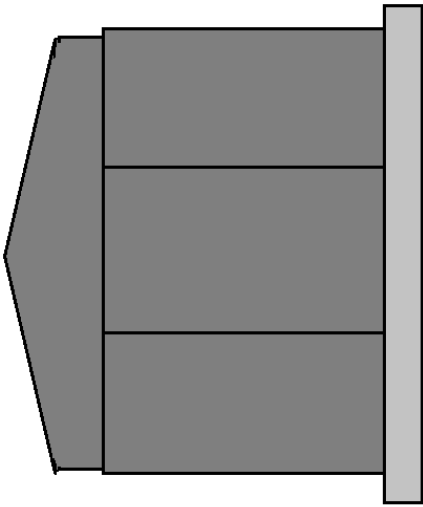
I. /45. Základní typologie strojově vyráběných náhrobků

Níže uvedené nákresy³²¹ zobrazují nejčastěji používané typové tvary náhrobků na začátku 20. století, na základě výzkumu provedeného v Libereckém kraji. Nejedná se o souhrn všech tvarů, ale výběr variant, které se ve zkoumaném vzorku vyskytly nejpočetněji.

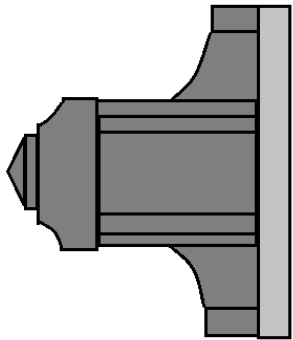

³²¹ Schéma autor.

8.

7.

6.

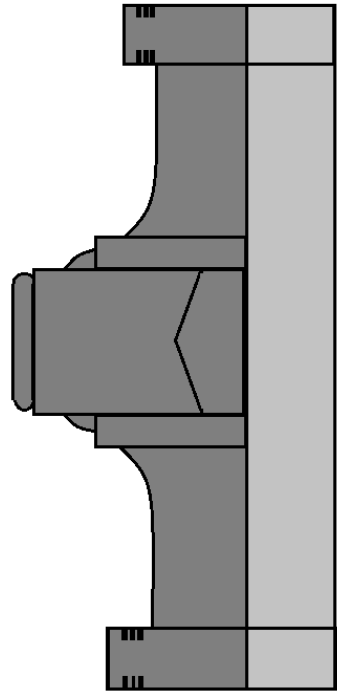
5.

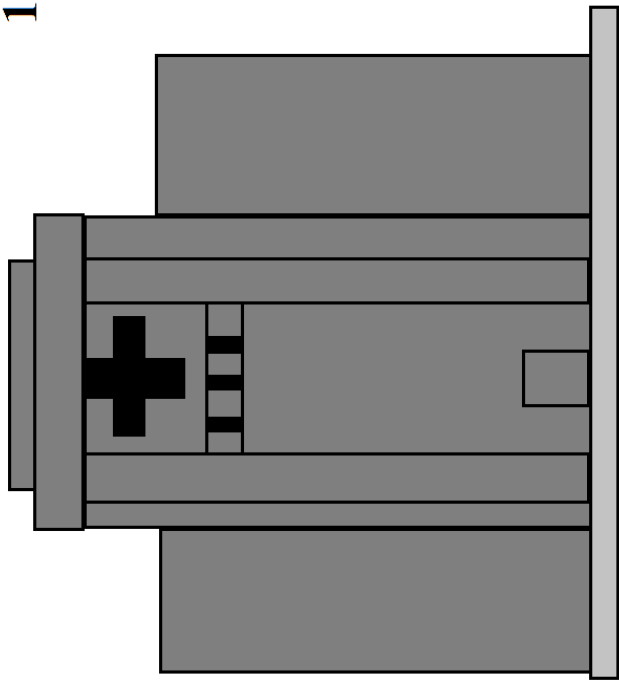
4.

11.

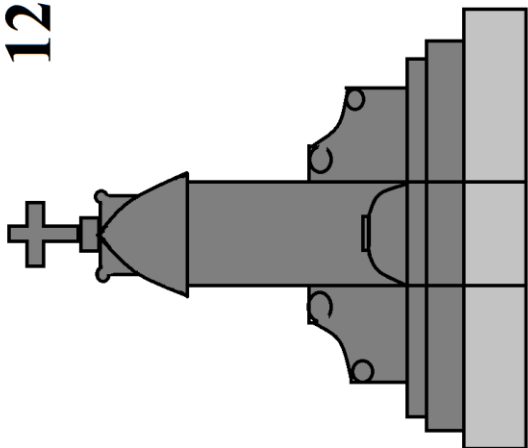
10.

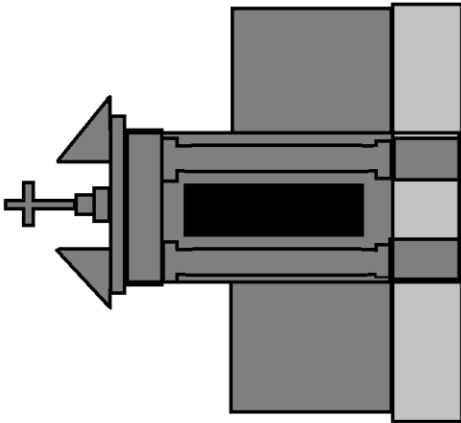
9.

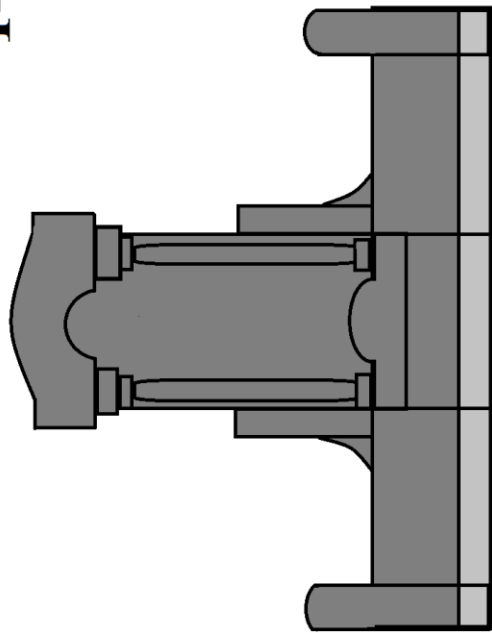
12.

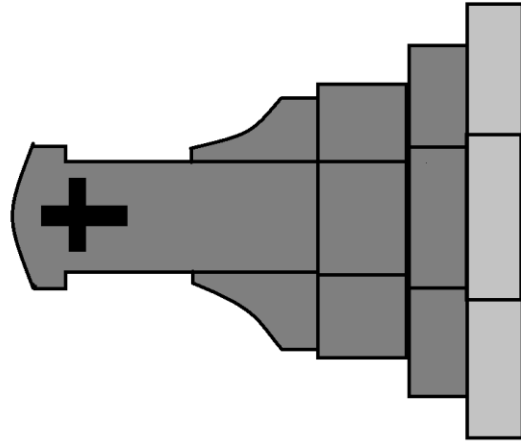
13.

14.

15.

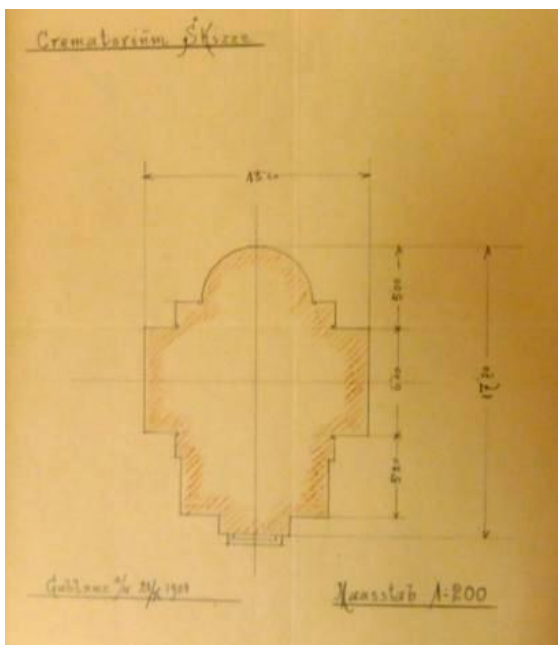
II. Archivní materiály

Seznam příloh:

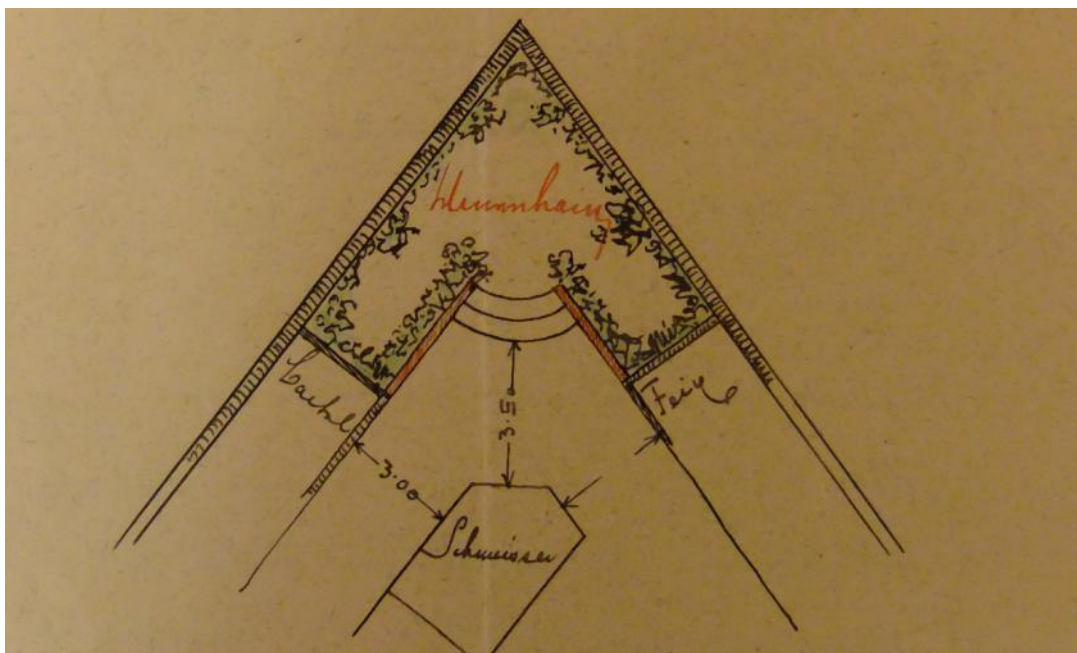
- II. /1. Plán krematoria a urnového háje v Jablonci nad Nisou z roku 1904.
- II. /2. Skica krematoria v Jablonci nad Nisou.
- II. /3. Profil krematoria v Jablonci nad Nisou (detail).
- II. /4. Projekt urnového háje v Jablonci nad Nisou z roku 1912.
- II. /5. Plán míst na urnovém háji v Jablonci nad Nisou z roku 1923.
- II. /6. Návrh na parkovou úpravu urnového háje, Roberta Matuschek.
- II. /7. Projektová dokumentace k hrobce Jakoba Mahla v Jablonci nad Nisou od architekta M. Kühna z roku 1921.
- II. /8. Projektová dokumentace k hrobce Bruno Pfeifera v Jablonci nad Nisou, stavitel F.Hüb.
- II. /9. Projektová dokumentace k hrobce E. Seidela v Jablonci nad Nisou, stavitel F. Hüb.
- II. /10. Projektová dokumentace k hrobce J. Torneho v Jablonci nad Nisou, stavitel F. Hüb.
- II. /11. Detail reliéfu na hrobce Eduarda Seidela.
- II. /12. Detail reliéfu na hrobce Johanna Torneho.
- II. /13. Projektová dokumentace hrobky F. Matouše v Semilech z roku 1921.

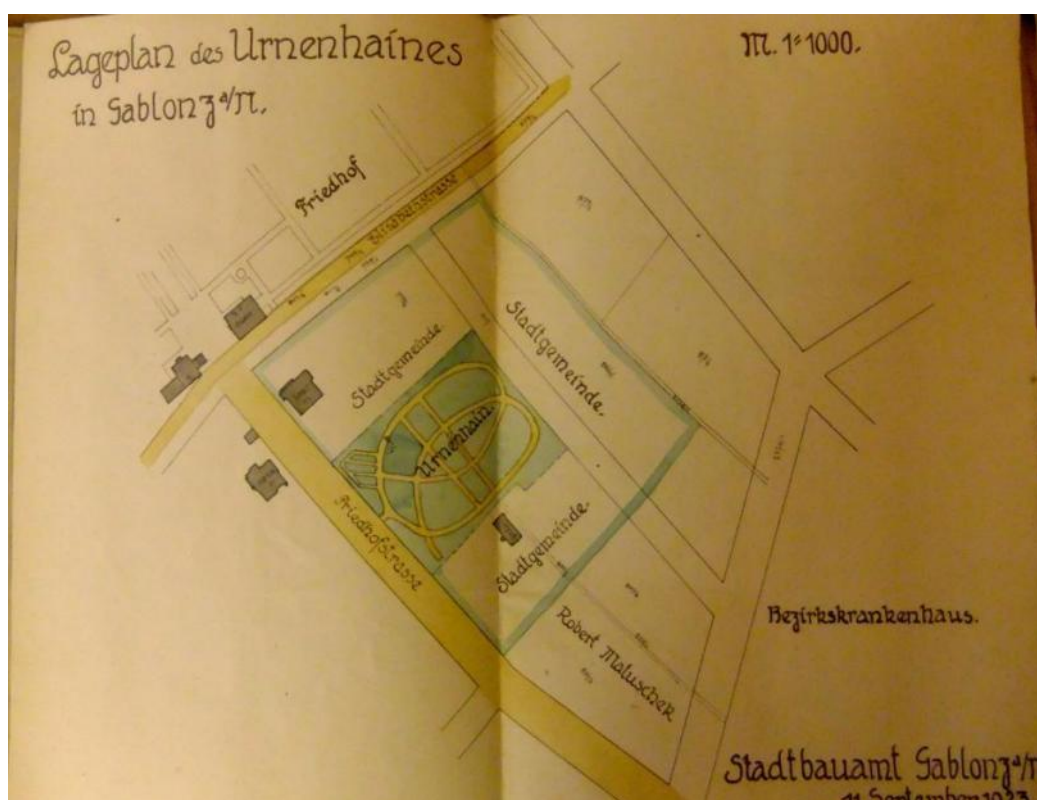
Obr. II. /1. Plán krematoria a urnového háje v Jablonci nad Nisou z roku 1904, SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inventární č. 993, karton 403.

Obr. II. /2. -3. Skica a profil krematoria (detail) v Jablonci nad Nisou, SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inventární č. 993, karton 403.

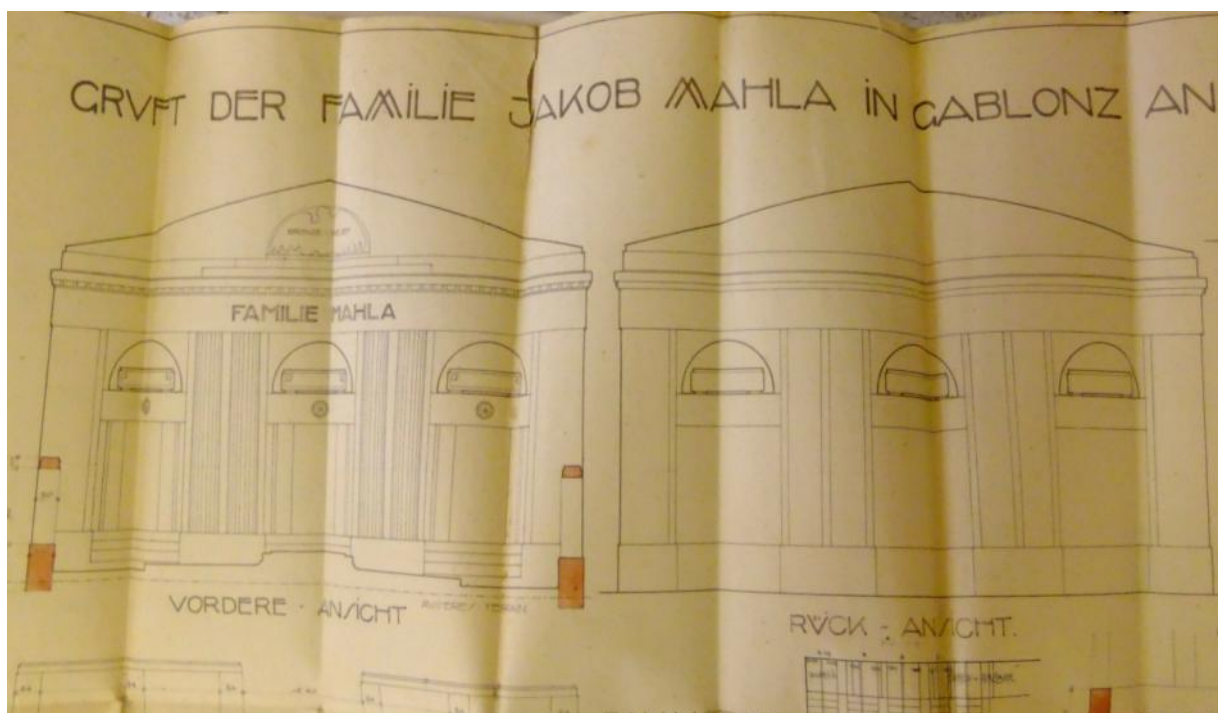
Obr. II. /4. Projekt urnového háje v Jablonci nad Nisou spolku Die Flamme z roku 1912. SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inventární č. 994, karton 403.

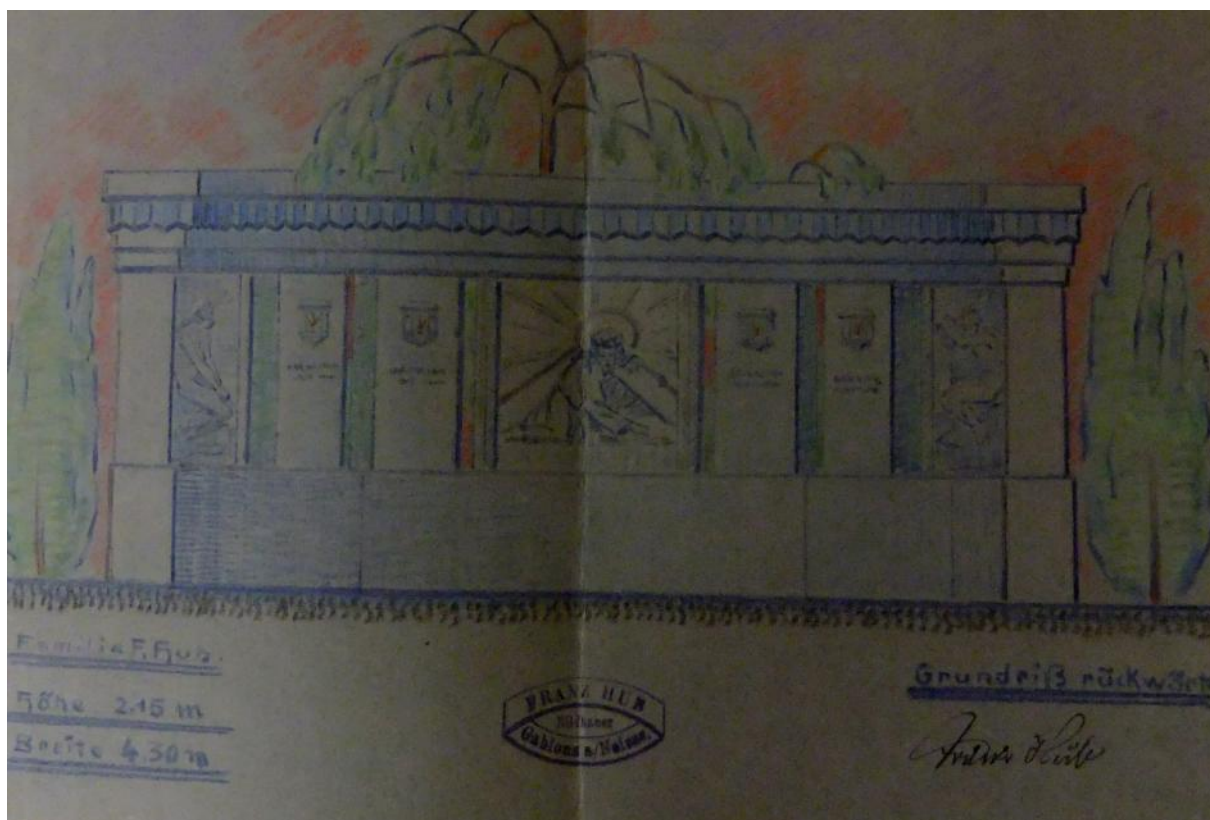
Obr. II. /5. Plán míst na urnovém háji v Jablonci nad Nisou z roku 1923. SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inventární č. 994, karton 403.

Obr. II. /6. Návrh na parkovou úpravu urnového háje, Robert Matuschek. SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inventární č. 994, karton 403.

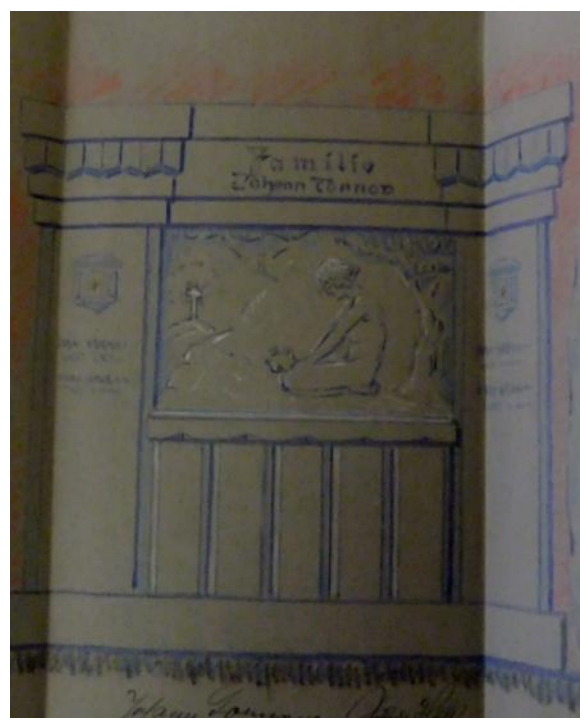
Obr. II. /7. Projektová dokumentace k hrobce Jakoba Mahla v Jablonci nad Nisou od architekta M. Kühna z roku 1921. SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inv. č. 993, karton 403. *Gruft der Familie Jakob Mahla in Gablonz an der Neisse.*

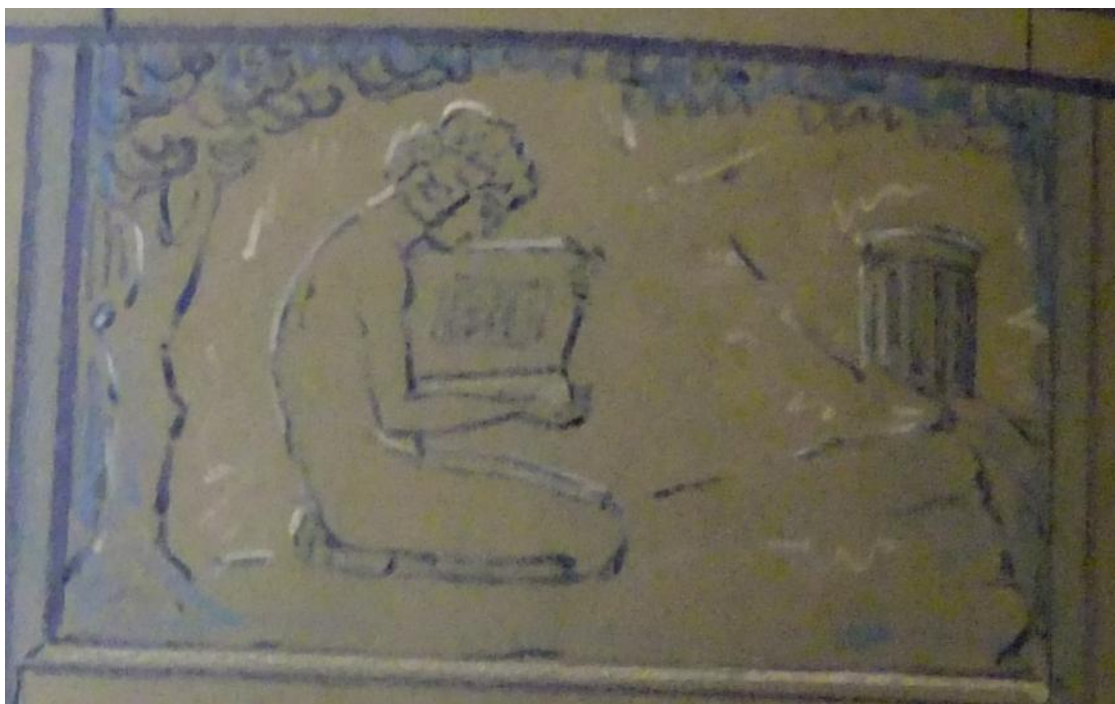
Obr. II. /8. Projektová dokumentace k hrobce Bruno Pfeifera v Jablonci nad Nisou, stavitel Franz Hüb. SOkA Jablonec nad Nisou: Archiv města Jablonec nad Nisou – inv. č. 998-1001, karton 404. *Familie F. Hüb.*

Obr. II. /9. Projektová dokumentace k hrobce Eduarda Seidela v Jablonci nad Nisou, stavitel Franz Hüb.

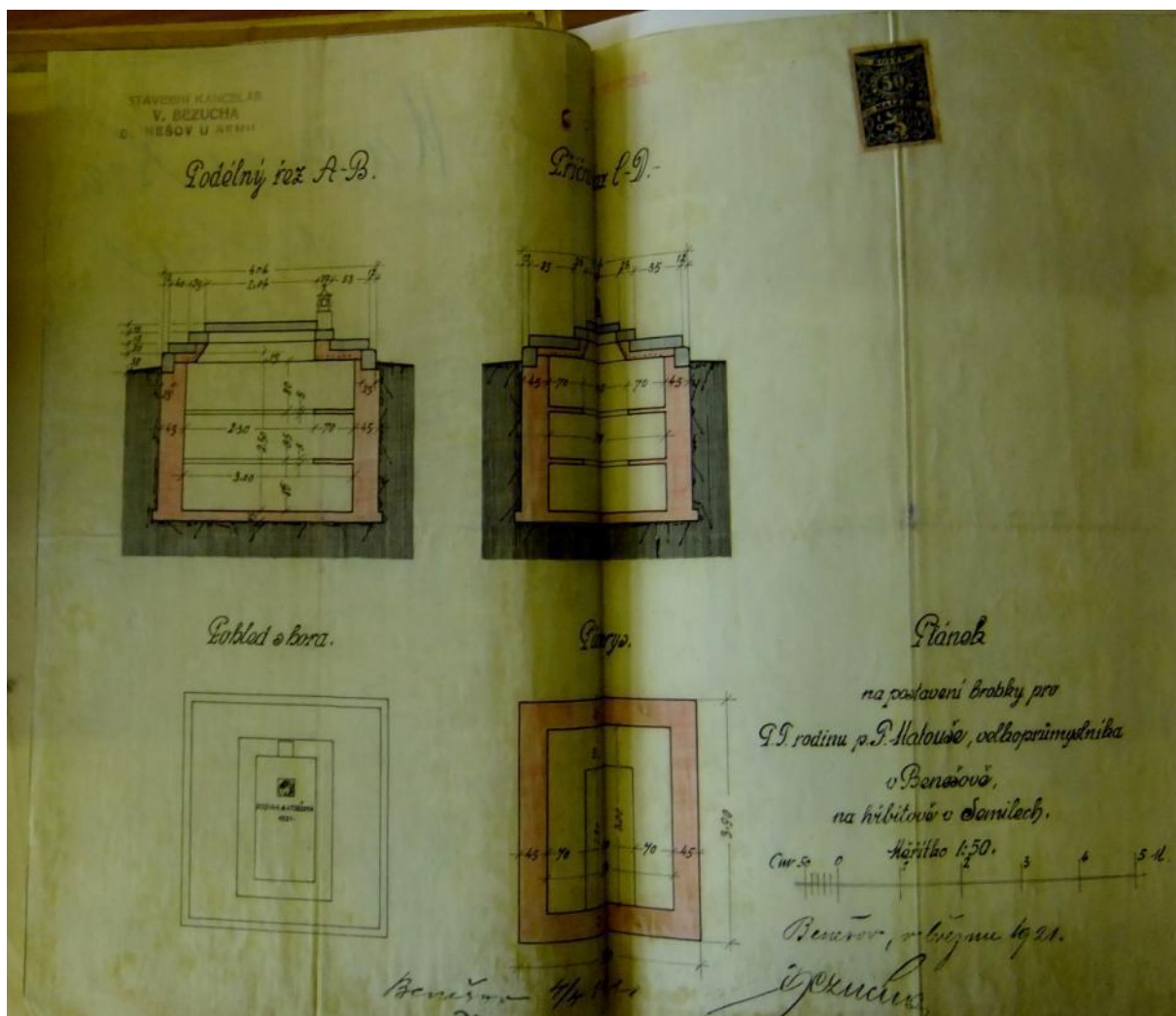
Obr. II. /10. Projektová dokumentace k hrobce Johanna Torneho v Jablonci nad Nisou, stavitel Franz Hüb.

Obr. II. /11. Detail reliéfu na hrobce Eduarda Seidela.

Obr. II. /12. Detail reliéfu na hrobce Johanna Torneho.

Obr. II. /13. Projektová dokumentace hrobky F. Matouše v Semilech z roku 1921. SOkA Semily: Archív města Semily – inv. č. 716, sig. VI/14/3, karton 74. Plánek na postavení hrobky pro rodinu p. F. Matouše.

III. Obrazová příloha

Seznam příloh:

- III. /1. -2. Urnové hroby z první poloviny dvacátých let 20. století v Jablonci nad Nisou.³²²
- III. /3. Náhrobek Karla R. Fischera z roku 1934, urnový háj v Jablonci nad Nisou.
- III. /4. Liberecké krematorium.
- III. /5. Krematorium v Semilech.
- III. /6. Náhrobek Antala Staška z roku 1933, urnový háj v Semilech.
- III. /7. Hřbitov v Liberci - Ruprechticích.
- III. /8. Hřbitov ve Vratislavicích nad Nisou.
- III. /9. Hrobka rodiny Schmittů a hřbitov v Českém Dubu.
- III. /10. Příčná zeď s historizujícími náhrobky z přelomu 19. a 20. století na hřbitově ve Frýdlantu.
- III. /11. Městský hřbitov v Hejnicích.
- III. /12. Pomník padlých v první světové válce na hřbitově v Jablonném v Podještědí.
- III. /13. Pomník na hřbitově v Raspenavě.
- III. /14. Pomník na hřbitově v Raspenavě, detail horní části.
- III. /15. Městský hřbitov v Jablonci nad Nisou.
- III. /16. Městský hřbitov v Jablonci nad Nisou, severovýchodní část.
- III. /17. Hřbitov v Jablonci nad Nisou – Rýnovice, centrální hrobka rodiny Priebuschů.
- III. /18. Dominantní hrobka Josefa Riedla v Desné
- III. /19. Pomník padlých v první světové válce na hřbitově v Janově nad Nisou.
- III. /20. Hrobka Franze Schmeykala na hřbitově v České Lípě.
- III. /21. Rodinná hrobka Adolfa Zinkeho v Novém Boru.
- III. /22. Hřbitov u gotického kostela sv. Fabiána a Šebestiána v Zákupech.
- III. /23. Poničený novogotický náhrobek v Semilech na Koštofranku.
- III. /24. Novorenesanční hrobka Jana Hakla na hřbitově v Jilemnicích.
- III. /25. Rodinná hrobka Mastných v Lomnici nad Popelkou.
- III. /26. Soubor obvodových hrobek v Rokytnici nad Jizerou.
- III. /27. Poeticky zarostlý hrob na hřbitově v Turnově.
- III. /28. Litinový kříž z konce 19. století ve Vysokém nad Jizerou.
- III. /29. Hrobka rodiny Hrdličkovy, Olšanské hřbitovy v Praze.
- III. /30. Hrobka rodiny Novotných-Treybalových, Olšanské hřbitovy v Praze.
- III. /31. Schauerova hrobka od Jana Kotěry, Olšanské hřbitovy v Praze.
- III. /32. Náhrobek rodiny Novotných, Olšanské hřbitovy v Praze.
- III. /33. Signatura W. Spölggen, na hřbitově v Jablonci nad Nisou, náhrobek Karl Mazler.
- III. /34. Signatura W. Spölggen, na hřbitově v Jablonci nad Nisou, náhrobek Gewis.
- III. /35. Signatura W. Spölggen, na hřbitově na Smržovce, hrobka Linke.
- III. /36. Signační štítek Ryby z Jičína, na hřbitově v Rovensku pod Troskami, náhrobek Ludmily Opatrné.
- III. /37. Uvedená výroba na signatuře Josefa Řeháka, náhrobek rodiny Heřmankých ve Vysokém nad Jizerou.
- III. /38. Označující štítek na galvanoplastice v Jablonci nad Nisou, hrob rodin Ratschky.
- III. /39. Označující štítek na galvanoplastice v Jablonci nad Nisou, hrob rodin Endler.
- III. /40. Galvanoplastika podle modelu Fidela Binze, Rokytnice nad Jizerou.
- III. /41. Galvanoplastika v Rokytnici nad Jizerou.
- III. /42. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Endler.

---

³²² Nebude-li uvedeno jinak, foto autor.

- III. /43. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Bergmann.
- III. /44. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Ratschky.
- III. /45. Hrob rodiny Ratschky, detail praskliny na galvanoplastice.
- III. /46. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrobka rodiny Schier.
- III. /47. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrobka rodiny Fischer.
- III. /48. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Michálkovy.
- III. /49. Poškozená galvanoplastika na hřbitově v Šumburku.
- III. /50. Detail náhrobku rodiny Fischer na hřbitově v Rumburku, signatura: V. Schleicher, Schluckenau.
- III. /51. Detail náhrobku rodiny Mohr na hřbitově v Jablonci nad Jizerou, signatura: W. Spölggen, Schluckenau.
- III. /52. Signatura pražské firmy Pupp a Škárka na hrobce Fingerových v Jilemnicích.
- III. /53. Schowankovo mauzoleum v Albrechticích v Jizerských horách, 1935.
- III. /54. Mauzoleum Theodora Pohla v Raspenavě, detail předního štítu.
- III. /55. Brůnova rodinná hrobka na hřbitově v Držkově.
- III. /56. Detail ozdobného reliéfu na hrobce Johanna Torneho v Jablonci nad Nisou.
- III. /57. Celkový pohled na hrobky Bruno Pfeifera, Johanna Torneho a Eduarda Seidela v západním rohu hřbitova v Jablonci nad Nisou.
- III. /58. Ozobný reliéf na hrobce Eduarda Seidela v Jablonci nad Nisou.
- III. /59. Ozobný reliéf na hrobce Johanna Torneho v Jablonci nad Nisou.
- III. /60. -61. Ozdobné reliéfy na hrobce Bruno Pfeifera v Jablonci nad Nisou.
- III. /62. Bolestný anděl od Stanislava Suchardy na náhrobku rodiny Šnáblových v Městci Králové.
- III. /63. Plačka na náhrobku rodiny Zimmer a Matuschek v Jablonci nad Nisou.
- III. /64. Motiv kříže s rubášem na náhrobku v Tanvadě, konec 19. století.
- III. /65. Detail náhrobku Jana Rounka v Lomnici nad Popelkou, Hátle a Vejs Hořice.
- III. /66. Socha poutníka na neoklasicistním náhrobku v Rokytnici nad Jizerou.
- III. /67. Poutník na náhrobku rodiny Erlebach v Jablonci nad Nisou - Kokoníně.
- III. /68. Poutník v interiéru kaplové hrobky rodiny Friess na lesním hřbitově v Novém Boru.
- III. /69. Žehnající Kristus na hrobce rodiny Weidlich v Jablonci nad Nisou – Kokoníně.
- III. /70. Žehnající Kristus na hrobce rodiny Friedrich v Lučanech nad Nisou.
- III. /71. Žehnající Kristus na hrobce rodiny Breis v Lučanech nad Nisou.
- III. /72. Melancholický Kristus na náhrobku rodiny Šimůnkovy v Tanvadlu – Šumburku.
- III. /73. Reliéfni Kristus na náhrobku Josefa Pacholíka v Jablonci nad Jizerou.
- III. /74. Panna Marie s Jezulátkem u náhrobku rodiny Pietsch na frýdlantském hřbitově.
- III. /75. Plačka u hrobky rodiny Brůnovy v Držkově.
- III. /76. Plačka na hrobce rodiny Gewis v Jablonci nad Nisou.
- III. /77. Plačka na hrobce rodiny Fingerových v Jilemnicích.
- III. /78. Plačka na náhrobku Jarouška Lisého na hřbitově v Rovensku pod Troskami.
- III. /79. Plačka na náhrobku v Rovensku pod Troskami.
- III. /80. Anděl s polnicí na náhrobku rodiny Weiss v Jablonci nad Nisou.
- III. /81. Anděl s palmovou ratolestí od F. Anýže na náhrobku v Turnově.
- III. /82. – 83. Dvojice andělů ve štukové výzdobě na hrobce rodiny Stumpe na hřbitově v Tanvadlu – Šumburku.
- III. /84. Reliéf na hrobce rodiny Honzel ve Frýdlantu.
- III. /85. Reliéf na hrobce rodiny Siegmund ve Frýdlantu.
- III. /86. Reliéf na náhrobku rodiny Rösler v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích.
- III. /87. Reliéf na hrobce rodiny Schmal na hřbitově v Jihlavě.
- III. /88. Reliéf na hrobce rodiny Neuwinger na hřbitově v Hejnicích.
- III. /89. Detail výzdoby na hrobce rodiny Mahla v Jablonci nad Nisou.

- III. /90. Detail výzdoby na hrobce rodiny Hübner v Jablonci nad Nisou.
- III. /91. Reliéf na náhrobku rodiny Praizlerových na hřbitově ve Frydštejně, firma Ryba, Jičín.
- III. /92. Reliéf na náhrobku rodiny Fajtovy na hřbitově v Rovensku pod Troskami, firma Ryba, Jičín.
- III. /93. Plastika na hrobce rodiny Pallme-König na hřbitově v Kamenickém Šenovu.
- III. /94. Plačka na náhrobku rodiny Kramářovy na hřbitově ve Vysokém nad Jizerou
- III. /95. Reliéf na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krale na hřbitově v Jablonci nad Nisou.
- III. /96. Plastika na hrobce rodiny Boháčkovy na hřbitově v Turnově.
- III. /97. Detail personifikovaných dětí na plastice rodiny Boháčkovy na hřbitově v Turnově.
- III. /98. Reliéf na hrobce rodiny Böhme v Jablonci nad Nisou.
- III. /99. Reliéf Krista na náhrobku rodiny Jana Žuliány v Jilemnicích.
- III. /100. Reliéf Krista na náhrobku rodiny Strnádkových v Bozkově.
- III. /101. Andělíčci na hrobce rodiny Gewis v Jablonci nad Nisou.
- III. /102. Portrétní plastika na hrobce Johanna Kubischta ve Frýdlantu.
- III. /103. Fotografie Antonína Bachtíka na náhrobku v Jesenném.
- III. /104. Lucerna na hrobce rodiny Scholz na hřbitově v Hejnicích.
- III. /105. Lucerna na hrobce Antonína Bachtíka na hřbitově v Jesenném.
- III. /106. Detail výzdoby na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krale v Jablonci nad Nisou.
- III. /107. Sloupek na hrobce rodiny Jantsch v Jablonci nad Nisou.
- III. /108. Ozdobné prvky na vstupní bráně novoborského lesního hřbitova.
- III. /109. Ozdobný motýl na hrobce rodiny Feix na hřbitově v Tanvadlu – Šumberku.
- III. /110. Motiv motýla v altánovém hrobu rodiny Tchernichů na lesním hřbitově v Novém Boru.
- III. /111. Florální motivy na hrobce rodiny Lindner v Hrádku nad Nisou.
- III. /112. Florální motivy na hrobce rodiny Hübner a Zasche v Jablonci nad Nisou.
- III. /113. Florální motivy mozaiky na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krale v Jablonci nad Nisou.
- III. /114. Ohrazení u hrobky rodiny Riedel v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích.
- III. /115. Detail uchycení nápisové desky u hrobky rodiny Preissler v Jablonci nad Nisou.
- III. /116. Nápisová deska u náhrobku rodiny Mohr v Jablonci nad Jizerou.
- III. /117. Kaplová hrobka Eliase Pallme v Kamenickém Šenově.
- III. /118. Stély z 19. století na libereckém židovském hřbitově.
- III. /119. Náhrobek rodiny Reichmann na židovském hřbitově v Liberci.
- III. /120. Náhrobek rodiny Schütz na židovském hřbitově v Liberci.
- III. /121. Náhrobek rodiny Hersch na židovském hřbitově v Liberci.
- III. /122. Signatura J. Zasche a Spölggen na hrobce rodiny Neumann na židovském hřbitově v Liberci.
- III. /123. Detail hrobky rodiny Neumann na židovském hřbitově v Liberci.
- III. /124. Zničená mozaika na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krale na hřbitově v Jablonci nad Nisou.
- III. /125. Znovu využitá hrobka v Jablonci nad Nisou.
- III. /126. Opuštěná stéla na hřbitově v Rokytnici nad Jizerou.

Obr. III. /1. -2. Urnové hroby z první poloviny 20. let 20. století v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /3. Náhrobek Karla R. Fischera, urnový háj v Jablonci nad Nisou.

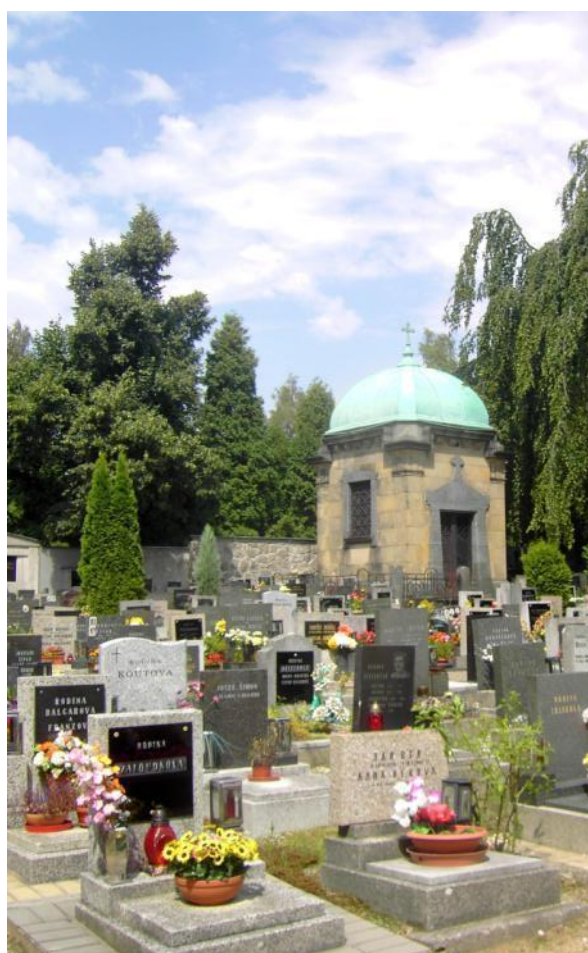
Obr. III. /4. Liberecké krematorium

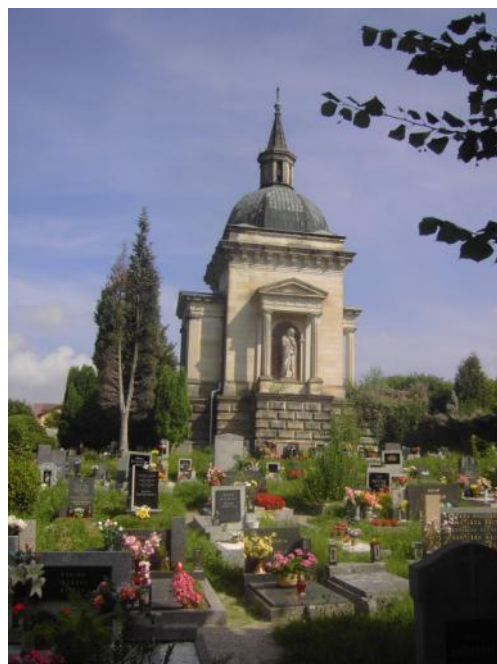
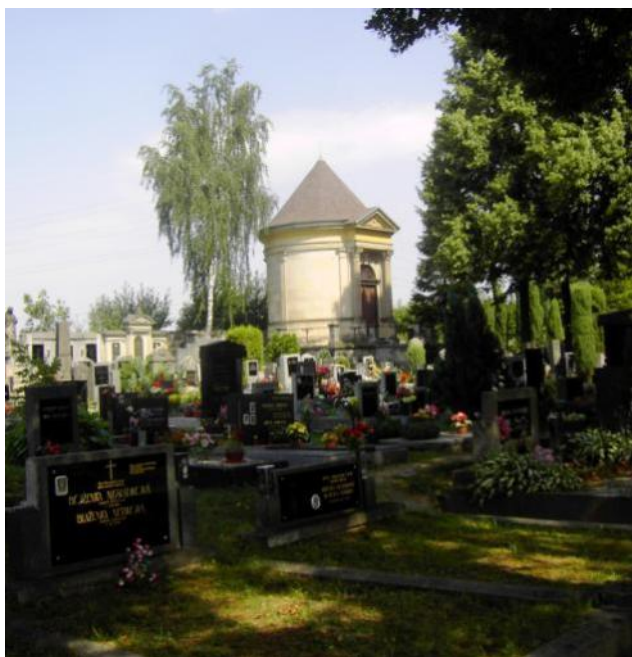
Obr. III. /5. Krematorium v Semilech

Obr. III. /6. Náhrobek Antala Staška, urnový háj v Semilech.

Obr. III. /7. Hřbitov v Liberci - Ruprechticích.

Obr. III. /8. Hřbitov ve Vratislavicích nad Nisou. **Obr. III. /9.** Hrobka rodiny Schmittů a hřbitov v Českém Dubu.

Obr. III. /10. Příčná zeď s historizujícími náhrobky z přelomu 19. a 20. století na hřbitově ve Frýdlantu.

Obr. III. /11. Městský hřbitov v Hejnicích.

Obr. III. /12. Pomník padlých v první světové válce na hřbitově v Jablonném v Podještědí.

Obr. III. /13. Pomník padlých v první světové válce na hřbitově v Raspenavě.

Obr. III. /14. Pomník padlých v první světové válce na hřbitově v Raspenavě, detail horní části.

Obr. III. /15. Městský hřbitov v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /16. Městský hřbitov v Jablonci nad Nisou, severovýchodní část.

Obr. III. /17. Hřbitov v Jablonci nad Nisou – Rýnovice, centrální hrobka rodiny Priebščů.

Obr. III. /18. Dominantní hrobka Josefa Riedla v Desné.

Obr. III. /19. Pomník padlých v první světové válce na hřbitově v Janově nad Nisou.

Obr. III. /20. Hrobka Franze Schmeykala na hřbitově v České Lípě.

Obr. III. /21. Rodinná hrobka Adolfa Zinkeho v Novém Boru.

Obr. III. /22. Hřbitov u gotického kostela sv. Fabiána a Šebestiána v Zákupčech.

Obr. III. /23. Poničený novogotický náhrobek v Semilech na Koštofranku.

Obr. III. /24. Novorenesanční hrobka Jana Hakla na hřbitově v Jilemnici.

Obr. III. /25. Rodinná hrobka Mastných v Lomnici nad Popelkou.

Obr. III. /26. Soubor obvodových hrodek v Rokytnici nad Jizerou

Obr. III. /27. Poeticky zarostlý hrob na hřbitově v Turnově.

Obr. III. /28. Litinový kříž z konce 19. století ve Vysokém nad Jizerou.

Obr. III. /29. Hrobka rodiny Hrdličkovy, Olšanské hřbitovy v Praze.

Obr. III. /30. Hrobka rodiny Novotných-Treybalových, Olšanské hřbitovy v Praze.

Obr. III. /31. Schauerova hrobka, autor Jan Kotěra, Olšanské hřbitovy v Praze.

Obr. III. /32. Náhrobek rodiny Novotných, Olšanské hřbitovy v Praze.

Obr. III. /33. Signatura W. Spölggen, na hřbitově v Jablonci nad Nisou, náhrobek Karl Mazler.

Obr. III. /34. Signatura W. Spölggen, na hřbitově v Jablonci nad Nisou, náhrobek Gewis.

Obr. III. /35. Signatura W. Spölggen, na hřbitově na Smržovce, hrobka Linke.

Obr. III. /36. Signační štítek Ryby z Jičína, na hřbitově v Rovensku pod Troskami, náhrobek Ludmily Opatrné.

Obr. III. /37. Uvedená výroba na signatuře Josefa Řeháka, náhrobek rodiny Heřmankých ve Vysokém nad Jizerou.

Obr. III. /38. Označující štítek na galvanoplastice v Jablonci nad Nisou, hrob rodin Ratschky.

Obr. III. /39. Označující štítek na galvanoplastice v Jablonci nad Nisou, hrob rodin Endler.

Obr. III. /40. Galvanoplastika podle modelu Fidela Binze, Rokytnice nad Jizerou.

Obr. III. /41. Galvanoplastika v Rokytnici nad Jizerou.

Obr. III. /42. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Endler.

Obr. III. /43. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Bergmann.

Obr. III. /44. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Ratschky.

Obr. III. /45. Hrob rodiny Ratschky, detail praskliny na galvanoplastice.

Obr. III. /46. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrobka rodiny Schier.

Obr. III. /47. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrobka rodiny Fischer.

Obr. III. /48. Galvanoplastika v Jablonci nad Nisou, hrob rodiny Michálkovy (nová nápisová deska).

Obr. III. /49. Poškozená galvanoplastika na hřbitově v Šumburku.

Obr. III. /50. Detail náhrobku rodiny Fischer na hřbitově v Rumburku, signatura: V. Schleicher, Schluckenau.

Obr. III. /51. Detail náhrobku rodiny Mohr na hřbitově v Jablonci nad Jizerou, signatura: W. Spölgel, Schluckenau.

Obr. III. /52. Signatura pražské firmy Pupp a Škárka na hrobce Fingerových v Jilemnici.

Obr. III. /53. Schowankovo mauzoleum v Albrechticích v Jizerských horách, 1935.

Obr. III. /54. Mauzoleum Theodora Pohla v Raspenavě, detail předního štítu.

Obr. III. /55. Brůnová rodinná hrobka na hřbitově v Držkově.

Obr. III. /56. Detail ozdobného reliéfu na hrobce Johanna Torneho v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /57. Celkový pohled na hrobky Bruno Pfeifera, Johanna Torneho a Eduarda Seidela v západním rohu hřbitova v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /58. Ozdobný reliéf na hrobce Eduarda Seidela v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /59. Ozdobný reliéf na hrobce Johanna Torneho v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /60. – 61. Ozdobné reliéfy na hrobce Bruno Pfeiffera v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /62. Bolestný anděl od Stanislava Suchardy na náhrobku rodiny Šnáblových v Městci Králové.

Obr. III. /63. Plačka na náhrobku rodiny Zimmer a Matuschek v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /64. Motiv kříže s rubášem na náhrobku v Tanvadě, konec 19. století.

Obr. III. /65. Detail náhrobku Jana Rounka v Lomnici nad Popelkou, Hátle a Vejs Hořice.

Obr. III. /66. Socha poutníka na neoklasicistním náhrobku v Rokytnici nad Jizerou.

Obr. III. /67. Poutník na náhrobku rodiny Erlebach v Jablonci nad Nisou - Kokoníně.

Obr. III. /68. Poutník v interiéru kaplové hrobky rodiny Friess na lesním hřbitově v Novém Boru.

Obr. III. /69. Žehnající Kristus na hrobce rodiny Weidlich v Jablonci nad Nisou – Kokoníně.

Obr. III. /70. Žehnající Kristus na hrobce rodiny Friedrich v Lučanech nad Nisou.

Obr. III. /71. Žehnající Kristus na hrobce rodiny Breis v Lučanech nad Nisou.

Obr. III. /72. Melancholický Kristus na náhrobku rodiny Šimůnkovy na hřbitově v Tanvadlu – Šumburku.

Obr. III. /73. Reliéfní Kristus na náhrobku Josefa Pacholika v Jablonci nad Jizerou.

Obr. III. /74. Panna Marie s Jezulátkem u náhrobku rodiny Pietsch na frýdlantském hřbitově.

Obr. III. /75. Plačka u hrobky rodiny Brůnovy na hřbitově v Držkově.

Obr. III. /76. Plačka na hrobce rodiny Gewis v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /77. Plačka na hrobce rodiny Fingerových v Jilemnici.

Obr. III. /78. Plačka na náhrobku Jarouška Lisého na hřbitově v Rovensku pod Troskami.

Obr. III. /79. Plačka na náhrobku v Rovensku pod Troskami.

Obr. III. /80. Anděl s polnicí na náhrobku rodiny Weiss v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /81. Anděl s palmovou ratolestí od F. Anýže na náhrobku v Turnově.

Obr. III. /82. – 83. Dvojice andělů ve štukové výzdobě na hrobce rodiny Stumpe na hřibově v Tanvadle – Šumburku.

Obr. III. /84. Reliéf na hrobce rodiny Honzel ve Frýdlantu.

Obr. III. /85. Reliéf na hrobce rodiny Siegmund ve Frýdlantu.

Obr. III. /86. Reliéf na náhrobku rodiny Rösler v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích.

Obr. III. /87. Reliéf na hrobce rodiny Schmal na hřbitově v Jihlavě.

Obr. III. /88. Reliéf na hrobce rodiny Neuwinger na hřbitově v Hejnicích.

Obr. III. /89. Detail výzdoby na hrobce rodiny Mahla v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /90. Detail výzdoby na hrobce rodiny Hübner v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /91. Reliéf na náhrobku rodiny Praizlerových na hřbitově ve Frydštejně, firma Ryba, Jičín.

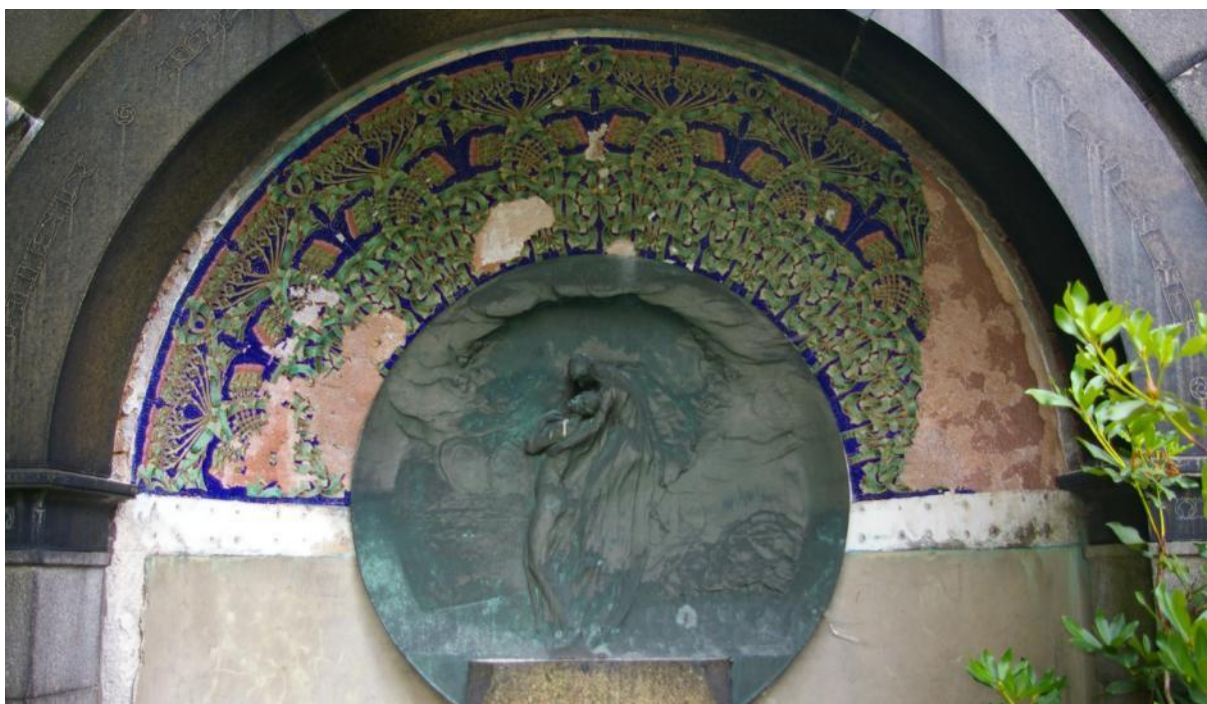
Obr. III. /92. Reliéf na náhrobku rodiny Fajtovy na hřbitově v Rovensku pod Troskami, firma Ryba, Jičín.

Obr. III. /93. Plastika na hrobce rodiny Pallme-König na hřbitově v Kamenickém Šenovu.

Obr. III. /94. Plačka na náhrobku rodiny Kramářovy na hřbitově ve Vysokém nad Jizerou

Obr. III. /95. Reliéf na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krale na hřbitově v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /96. Plastika na hrobce rodiny Boháčkovy na hřbitově v Turnově. Amort Vilím 1907.

Obr. III. /97. Detail personifikovaných dětí na plastice rodiny Boháčkovy na hřbitově v Turnově.

Obr. III. /98. Reliéf na hrobce rodiny Böhme v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /99. Reliéf Krista na náhrobku rodiny Jana Žuliány v Jilemnici.

Obr. III. /100. Reliéf Krista na náhrobku rodiny Strnádkových v Bozkově.

Obr. III. /101. Andělíci na hrobce rodiny Gewis v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /102. Portrétní plastika na hrobce Johanna Kubischta ve Frýdlantu.

Obr. III. /103. Fotografie Antonína Bachtíka na náhrobku v Jesenném.

Obr. III. /104. Lucerna na hrobce rodiny Scholz na hřbitově v Hejnicích.

Obr. III. /105. Lucerna na hrobce Antonína Bachtíka na hřbitově v Jesenném.

Obr. III. /106. Detail výzdoby na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krale na hřbitově v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /107. Sloupek na hrobce rodiny Jantsch v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /108. Ozdobné prvky na vstupní bráně novoborského lesního hřbitova.

Obr. III. /109. Ozdobný motýl na hrobce rodiny Feix na hřbitově v Tanvadlu – Šumberku.

Obr. III. /110. Motiv motýla v altánovém hrobu rodiny Tchernichů na lesním hřbitově v Novém Boru.

Obr. III. /111. Florální motivy na hrobce rodiny Lindner v Hrádku nad Nisou.

Obr. III. /112. Florální motivy na hrobce rodiny Hübner a Zasche v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /113. Florální motivy mozaiky na hrobce Adolfa Pfeifferra a Karla Krale v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /114. Ohrazení u hrobky rodiny Riedel v Jablonci nad Nisou – Rýnovicích.

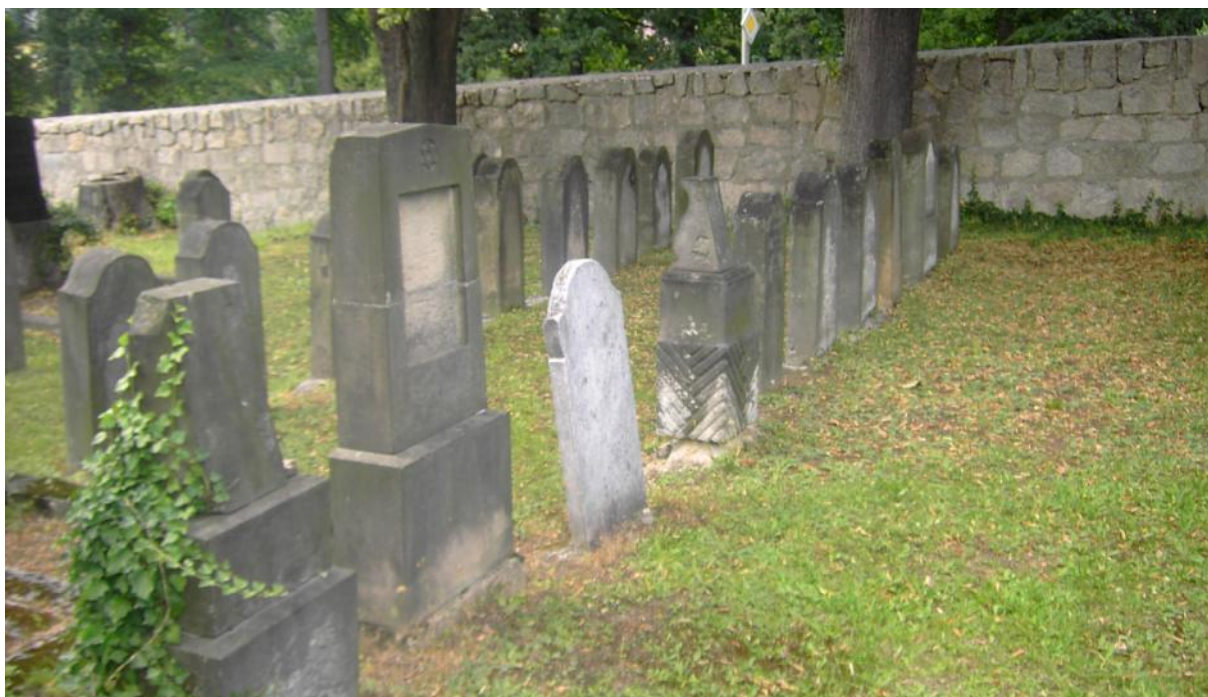
Obr. III. /115. Detail uchycení nápisové desky u hrobky rodiny Preissler v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /116. Nápisová deska u náhrobku rodiny Mohr v Jablonci nad Jizerou.

Obr. III. /117. Kaplová hrobka Eliase Pallme v Kamenickém Šenově.

Obr. III. /118. Stély z 19. století na libereckém židovském hřbitově.

Obr. III. /119. Náhrobek rodiny Reichmann na židovském hřbitově v Liberci.

Obr. III. /120. Náhrobek rodiny Schütz na židovském hřbitově v Liberci.

Obr. III. /121. Náhrobek rodiny Hersch na židovském hřbitově v Liberci.

Obr. III. /122. Signatura J. Zasche a Spölgén na hrobce rodiny Neumann na židovském hřbitově v Liberci.

Obr. III. /123. Detail hrobky rodiny Neumann na židovském hřbitově v Liberci.

Obr. III. /124. Zničená mozaika na hrobce Adolfa Pfeiffera a Karla Krále na hřbitově v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /125. Znovu využitá hrobka v Jablonci nad Nisou.

Obr. III. /126. Opuštěná stéla na hřbitově v Rokytnici nad Jizerou.